

de 9. korpusa, na čelu sa generalpukovnikom Dobrašinom Praševićem.³³⁾

Dosadašnji raspoloživi podaci nedvosmisleno pokazuju da je najviše vojno rukovodstvo SFRJ aktivno uključeno u planiranje, pripremanje i vođenje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Brojni dokumenti potvrđuju njihovo neposredno angažiranje u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Dokaz za to je i boravak komandanta Oružanih snaga Jugoslavije (generalpukovnika Blagoja Adžića) i komandanta 1. vojne oblasti (generalpukovnika Živote Panića) na teritoriji Bosne i Hercegovine i nakon njenog međunarodnog priznanja. Tako su generali Adžić i Panić, krajem aprila 1992., interesirajući se, između ostalog, za borbenu gotovost svojih jedinica boravili na području Republike Bosne i Hercegovine. Tom prilikom general Adžić boravio je, u svojstvu zastupnika SSNO, u Banjoj Luci i vodio razgovor sa komandantima 5., 9. i 10. korpusa koji su mu referisali o borbenoj gotovosti jedinica. General Panić je, u svojstvu vršioca dužnosti načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, tada posjetio Komandu 17. korpusa u Tuzli u cilju sagledavanja ukupne situacije u zoni odgovornosti tog korpusa, koji je bio potčinjen Komandi 1. vojne oblasti sa sjedištem u Beogradu.³⁴⁾

JNA je vršila i dislociranje jedinica vatrene podrške velike moći. Tako je početkom 1992. 4. mješoviti protivoklopni artiljerijski puk »R« iz Visokog dislociran u selo Mokro kod Pala, te »u garnizonu Visoko više nema jedinica iz 4. korpusa«. Motorizirani bataljon 46. zaštitnog puka SSNO iz Visokog je u drugoj polovini marta 1992. premješten u Koran kod Pala, kao i njegov 633. lahki artiljerijski divizion protivvazdušne odbrane,

33) Isto. Ekipe Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, na čelu sa generalom Simonovićem, u vremenu od 30. marta do 1. aprila 1992. obišla je 5., 9. i 10. korpus. Nakon tog obilaska Generalštab je sačinio plan realizacije zadataka i 6. aprila ga, pod Str. pov. br. 172, dostavio Komandi 2. vojne oblasti. Međutim, sadržina tog dokumenta nije nam poznata, jer, u dosadašnjoj fazi istraživanja nismo uspjeli doći do njega.

34) AIIZ, 2-113, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2525, 30.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar, i drugima.

koji je potčinjen 346. lahkog artiljerijskom puku protivvazdušne odbrane (4. korpus).³⁵⁾

U 16 sati 13. aprila 1992. pokrenuta je 1. samohodna artiljerijska baterija protivvazdušne odbrane trocijevnih topova od 20 mm 346. lahkog artiljerijskog puka protivvazdušne odbrane, »radi uvođenja u borbu u rejonu Dobrinje«. Iz 216. brdske brigade pokrenuta su dva bataljona i dovezena u rejon sela Hreša i sela Biosko, sjeveroistočno od Sarajeva 10-15 km. Iz sarajevske kasarne JNA »Viktor Bubanj« u Tilavu je izmješten i dio voda za »protivteroristička dejstva«, dok je drugi dio sa odjeljenjem veze prebačen na objekat Zlatišta. Na Mojmilu su 15. aprila 1992. iz jednog autobusa iskrncani vojnici. Dio 1. čete bataljona Vojne policije iz kasarne »Viktor Bubanj« se krajem aprila nalazio kod rezervoara na Mojmilu.³⁶⁾

Iz Lukavice i Kiseljaka je, na širem prostoru Sokoca razmješten 240. srednji samohodni raketni puk protivvazdušne odbrane. »Prolazak kroz Sarajevo je delovao vrlo efektivno. Puk je izašao na novu lokaciju bez ikakvih problema, jer su pravo vreme preduzete sve mere«, navodi general Kukanjac u svojoj strogo povjerljivoj (vojna tajna) procjeni stanja na prostoru Bosne i Hercegovine, u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti, od 20. marta 1992. Dio 346. lahkog artiljerijskog puka pro-

35) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992.-Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - »na ličnost NGŠ« (načelniku Generalštaba - prim. autora).

U Visočkoj kasarni neobične aktivnosti su počele 13. marta 1992. sa dekonzervacijom topova i vozila, a koji su, narednih dana, upućeni ka Romaniji. Pored toga, 14. marta »sve gorivo i mazivo, također, se vozi ka Han Pijesku«. Komanda 2. vojne oblasti je davala objašnjenje da je riječ o izvođenju nastavno-borbene obuke »koja bi trebalo da potraje tri dana« (»Slobodna Bosna«, br. 22, 26. marta 1992., str. 8).

36) AIIZ, 2-109, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2489, 25.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-96, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-22000, 13.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-785, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab teritorijalne odbrane, 01.05.1992.; Bilten MNO, br. 13, 15. april 1992.

U sastavu voda za »protivteroristička dejstva« nalazio se i major Krstović. On je odmah po dolasku u Tilavu, zahtijevao da ga njegovi zločinci oslovljavaju sa imenom »Petar 1« (AIIZ, 2-785).

tivvazdušne odbrane je izašao na vatreni položaj u rejonu aerodroma »Butmir« i sela Brus. Iz Tuzle je u garnizon Bijeljina dislocirana 336. motorizovana brigada (bivša 4. oklopna brigada).³⁷⁾

Nakon dislokacije jedinica JNA iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu ogromne količine borbenih oruđa i tehnike su iz mnogih gradova Hrvatske dislocirane u Bosnu i Hercegovinu, posebno na područje Sarajeva. Samo u Lukavicu je stigla kolona preko 500 vozila sa oružjem i tehnikom, koje je pratila jedna oklopno-mehanizovana brigada.³⁸⁾

Krajem 1991. i početkom 1992. JNA je, prije napada na Foču, zauzela sve bitne strateške tačke, posebno gdje su pretežno živjeli Srbi. Istovremeno je kamionima izvukla teško naoružanje i municiju iz grada i postavila ga na strateški važna mjesta. Najveći dio tog ljudstva (»u maskirnim uniformama i dobro naoružani«) i »jako puno naoružanja« JNA je dislocirala na planinu Zabrana i u blizini planinarskog i lovačkog doma gdje su pripadnici SDS često održavali sastanke, kojima su, pored Velibora Ostojića, prisustvovali i zločinci Radovan Karadžić i Biljana Plavšić.³⁹⁾

Na Palama je locirana helikoptersko-desantna jedinica JNA od osam transportnih helikoptera i četiri »Gazele«. »Po gradu (Pale- napomena autora) su »na više mjesta ukopani ili zamaskirani tenkovi, topovi, transporter i mitraljeska gnijezda«, što je zabilježeno i na području Korana. Teška i lahka artiljerija razmještena je u Ponoru (iznad Prače) i u Podgrabu, te gotovo na cijelom obodu Romanije (od Crvenih stijena do Bogovića, a posebno na lokalitetu Novakove njive i Novakove pećine).⁴⁰⁾

Na Ilidži je, krajem aprila 1992., agresor locirao devet tenkova i dva transportera JNA sa cijevima uperenim u pravcu So-

37) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-(»na ličnost NGŠ«); Bilten MNO, br. 45-46, 1. maj 1992.

38) »Prva linija«, (list Armije Republike Bosne i Hercegovine), br. 2, 1. februar 1993., str. 2.

39) AIIZ, 3-1259.

40) Dnevni izvještaj, br. 77, 10.07.1992.

kolović-Kolonije i Butmira, naselja sa većinskim muslimanskim stanovništvom.⁴¹⁾

Nakon izvršenih priprema za premještanje komandnog mjesta 2. vojne oblasti na objekat »Goljak« u Han Pijesku, koje je 25. marta 1992. naredio zastupnik saveznog sekretara za narodnu odbranu general Adžić,⁴²⁾ u toku 5. aprila 1992. formirano je rezervno komandno mjesto 2. vojne oblasti u rejonu Pala (u hotelu »Turist«). U poslijepodnevnim časovima istog dana je na to komandno mjesto izašao sljedeći sastav:

- iz Komande 2. vojne oblasti dvadeset starješina na čelu sa načelnikom štaba 2. vojne oblasti;

- iz 367. puka veze šest starješina, dvadeset vojnika i osam motornih vozila veze;

- iz 65. motoriziranog puka jednog odjeljenje Vojne policije (jedno aktivno vojno lice i devet vojnika);

- starješina i pet vojnika za opsluživanje i

- jedan minibus, tri terenska vozila i jedno putničko motorno vozilo (ukupno: 28 starješina, 34 vojnika i 13 motornih vozila).⁴³⁾

Komande i jedinice 2. vojne oblasti su se, početkom aprila 1992., »usljed složene političko-sigurnosne situacije u zoni odgovornosti« nalazile u »potpunom stepenu borbene gotovosti«. Po naređenju komandanta 2. vojne oblasti 6. aprila 1992. (u 06 sati) u 21 ratnoj jedinici te komande otpočela je mobilizacija. Organizacija rada na rezervnom komandnom mjestu 2. vojne oblasti je uspostavljena i isto je stavljeno u funkciju, dok je u toku dana praćen tok izvršenja mobilizacije i uspostavl-

41) Dnevni izvještaj, br. 6, 30.04.1992.

42) AIIZ, 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03.04.1992.- Na ličnost komandanta ili načelnika Štaba i Komandi 2. Vojne oblasti. Za nosioca tog zadatka general Adžić je zadužio komande 2. i 4. vojne oblasti u saradnji sa I upravom Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, određujući 10. april 1992. kao rok za njegovu realizaciju.

43) AIIZ, 2-85, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2000, 05.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

ljen je kontakt sa kriznim štabom SDS Skupštine općine Pale⁴⁴⁾

Odziv rezervnog sastava u jedinice 2. vojne oblasti u toku 6. aprila 1992. do 18 sati je bio sljedeći:

- pozvano :
- oficira 2.161 - odazvalo se 506 ili 23%;
- mlađih oficira 1.996 - odazvalo se 491 ili 25%;
- vojnih obveznika 35.264 - odazvalo se 13.084 ili 37%;
- Ukupno :
- pozvano 38.786 - odazvalo se 14.039 ili 36,2%;⁴⁵⁾

Od ukupnog broja pozvanih iz rezervnog sastava - 39.463 na mobilizaciju se 7. aprila do 18 sati odazvalo 17.082 ili 43% i 24 motorna vozila:

- pozvano:
- oficira 2.253 - odazvalo se 683 ili 30%;
- mlađih oficira 2.112 - odazvalo se 777 ili 37%;
- vojnih obveznika 35.098 - odazvalo se 15.622 ili 44%;⁴⁶⁾

Odziv rezervnog sastava u jedinice 2. vojne oblasti u toku 8. aprila 1992. do 18 sati je bio sljedeći :

- pozvano:
- oficira 2.152 - odazvalo se 795 ili 37%;
- mlađih oficira 1.840 - odazvalo se 1.004 ili 54%;
- rezervnih vojnika 36.436 - odazvalo se 20.676 ili 57%;

44) AIIZ, 2-119, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1999, 05.04.1992.- Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-Sektor pozadine; Isto, 2-120, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2024, 06.04.1992.- Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-Sektor pozadine; Isto, 2-86, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim Str. pov. br. 10/36-2025, 06.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

45) AIIZ, 2-86, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br.10/36-2025, 06.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-90, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2050, 07.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

46) Isto.

Ukupno :
pozvano 40.428 - odazvalo se 22.474 ili 55%.⁴⁷⁾

Iz vojničkog pozadinskog ešalona na mobilizaciju je pozvano 5.112 lica rezervnog sastava. Do 9. aprila (u 6 sati) odazvalo se 790 lica ili 15,4% (pozvano 259 oficira, 543 mlađih oficira i 4.310 vojnika, a odazvalo se 17 ili 6,5% oficira, 56 ili 10,3% mlađih oficira i 717 ili 16,6% vojnika).⁴⁸⁾

U toku mobilizacije u jedinice i ustanove 2. vojne oblasti je do 11. aprila 1992. primljeno 22.474 vojna obveznika, od čega najveći broj u jedinice 17. i 5. korpusa.⁴⁹⁾

Nakon proglašenja mobilizacije jedinice 2. vojne oblasti su, nalazeći se u punoj borbenoj gotovosti, jer se »političko - bezbjednosna situacija u zoni odgovornosti i dalje usložnjava«, pored kontrole i obezbjeđenja »vitalnih objekata i kasarni, a u zahvatu fronta na preduzimanju mjera pojačanog borbenog obezbjeđenja, snabdjevanju i popuni jedinica hranom, gorivom i MES-om« (minsko-eksplozivnim sredstvima -prim. autora), formiranju oružanih jedinica »teritorijalne odbrane« i »ministarstva unutrašnjih poslova« tzv. »Srpske Republike Krajine«, vršile i pripreme za napad.⁵⁰⁾

Raspored snaga JNA, odnosno jedinica 2. vojne oblasti, 7. aprila 1992. je bio sljedeći:

47) AIIZ, 2-91, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2082, 08.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar.

U toku mobilizacije jedinica 2. vojne oblasti bilo je problema, posebno u 38. partizanskoj diviziji 17. korpusa, kao što su »napuštanje jedinica, negativan uticaj kriznog štaba, pretnje komandantu i NŠ (načelnik Štaba - prim. autora) divizije i slično«.

48) AIIZ, 2-123, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2105, 09.04.1992.- Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine.

49) AIIZ, 2-125, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2148, 11.04.1992.- Operativnom centru Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine.

50) AIIZ, 2-91, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2082, 08.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar; Isto, 2-94, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2150, 11.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

- 1) Zona borbenih dejstava Kupres:⁵¹⁾
- na pravcu: Doline / kota 1.152/ - selo Stražbenica napada
3. bataljon 11. partizanske brigade
- na pravcu: selo Zlosela- kota 1.120-Kupreško polje napada tenkovska četa sa dobrovoljačkim odredom iz Šipova i Zlosela
  - na pravcu: selo Zlosela /kota 1.156/ - selo Olovo, duž puta napada 2. bataljon 13. partizanske brigade
  - četa minobacača u rejonu sela Suhova
  - baterija haubica od 105 mm u rejonu sela Blagaj
  - 2. divizion 5. motorizovanog artiljerijskog puka u rejonu sela Mrdnjevci, kota 1.154, crkva kota 1.130 Novo Selo
  - u rejonu Koprivnica-Carev Mlin 1. bataljon 19. brigade 30. partizanske divizije.
  - u rejonu: sela D. i G. Vukovske odred TO »Vukovske«-u gradu Kupres veći dio drži četa TO »Kupres« pod kontrolom
- 2) Zona borbenih dejstava Bosanski Brod:
- Odred TO Bosanski Brod istočni dio Bosanskog Broda -rejon Greda

51) U rejonu Kupresa 9. korpus JNA je 08. aprila 1992., preduzeo »akcije čišćenja grada, pružanje pomoći stanovništvu i pripremi za nastavak planiranja dejstava na Kupreškim vratima i s. Malovanu« (AIIZ, 2-91, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br.10/36-2082, 08.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar).

Na području Kupresa je, tokom 1991., boravila jedna jedinica JNA, čije su vojnike »stanovnici srpskih sela s oduševljenjem prihvatili«. Polazeći od te ocjene, »Udruženje Srba iz Bosne Hercegovine u Srbiji«, sa sjedištem u Beogradu, 17. januara 1992. obratilo se Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, lično načelniku Generalštaba generalpukovniku Blagoju Adžiću, sa zahtjevom za smještanje vojne jedinice na teritoriji općine Kupres, radi navodnog »sprečavanja genocida nad Srbima«. S tim u vezi, Gojko Đogo, predsjednik Udruženja, koji je, konsultujući se često sa Radovanom Karadžićem, Nikolom Koljevićem, Dobricom Čosićem i drugima, propagirao srpsku agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, tražio je da JNA uspostavi garnizon na teritoriji te općine, »tim pre što je Kupres izglasao pripajanje Srpskoj Krajini«. Naime, radi se o tome da, jedinice JNA zauzmu, odnosno zaposjednu Kuprešku visoravan, strateški važno mjesto sve pod izgovorom zaštite srpskog stanovništva na području općine Kupres. (AIIZ, 2-223, »Udruženje Srba iz Bosne i Hercegovine u Srbiji«, Beograd 17.01.1992. - Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu-Načelniku Generalštaba (generalpukovniku Blagoju Adžiću).

- Odred TO »Liješće« u rejonu sela Liješće
  - 1. bataljon 327. motorizovane brigade sa 1. odredom TO u rejonu sela Kobile Gornje sa pokretom kolone na komunikaciji sela Parašlica
  - tenkovska četa 327. motorizovane brigade u rejonu sela Nareci
  - 2. oklopni bataljon 336. motorizovane brigade u rejonu sela Unka
  - 3. bataljon 327. motorizovane brigade u rejonu sela Zborište, selo Bosanski Lužani, sa pokretom kolone na rijeku Ukri-na
  - bataljon TO »Prnjavor« i četa TO »Trstenica« u rejonu sela Kalačka, Pavlovo brdo, pokretom kolone duž puta
  - protivoklopno odjeljenje 1. baterije 1. divizion 17. mješovitog protivoklopnog artiljerijskog puka u rejonu sela Bjelaš
  - baterija višecijevnih bacača raketa 17. mješovitog artiljerijskog puka u rejonu sela Polje /tt.199/
  - baterija haubičkog artiljerijskog divizion 337. motorizovane brigade u rejonu sela Šekići
  - 4. bataljon 327. motorizovane brigade u rejonu sela Glovoča
  - Komanda 327. motorizovane brigade u Derventi
  - 2. bataljon 497. inžinjerijskog puka u rejonu sela Betnja Mala, sela Polje
  - Komandno mjesto 1. Operativne grupe 17. korpusa u rejonu sela Podnovlje /k.179/
- 3) Zona borbenih dejstava Bijeljina:
- u Bijeljini razmještena Komanda 38. partizanske divizije, 17. mješoviti artiljerijski puk, baterija višecijevnog bacača raketa 17. mješovitog artiljerijskog puka i haubička artiljerijska baterija 17. mješovitog artiljerijskog puka
  - u rejonu sela Janja 2. oklopni bataljon 453. motorizovane brigade
  - 1. bataljon 17. partizanske brigade u rejonu Bosanska Rača, Galistok, sela Brodare
  - 2. bataljon 17. partizanske brigade u rejonu sela Gornji Šepak (Zvornik)

- 3. bataljon 17. partizanske brigade u rejonu Trpovačka Grda, r. Lukavac, selo Donje Crnevljevo

- Komandno mjesto u rejonu sela Mala Obarska

- baterija minobacača 38. partizanske brigade u rejonu sela Lješnica

- 22. partizanska brigada razmještena:

1. bataljon 22. partizanske brigade u rejon sela Čolopek

2. bataljon 22. partizanske brigade u selu Bogatove Selo

3. bataljon 22. partizanske brigade u selu Donja Trnova,

Komandno mjesto - u selu Ugljevik

4) Zona borbenih dejstava Sarajevo

- 49. motorizovana brigada raspoređena na punktovima po sljedećem:

rejon Vratnika - vod tenkova

rejon aerodroma Butmir - ojačan vod tenkova

rejon Mojmilovo brdo - ojačan vod tenkova

- 4. mješoviti artiljerijski puk u rejonu Koran

- 4. mješoviti protivoklopni artiljerijski puk u selu Mokro

- 346. laki artiljerijski puk protivvazdušne odbrane rejon Trebević

- 216. brdska brigada u Han Pijesku

- Istureno komandno mjesto 4. korpusa Zlatište

Samostalne jedinice 2. vojne oblasti

- 240. samostalni samohodni raketni puk protivvazdušne odbrane

- 65. motorizovani puk ⁵²⁾

Jedinice Titogradskog korpusa JNA, 10. aprila 1992., teškim naoružanjem dejstvuju po području Dubrava. JNA, 11. aprila, vrši pokrete oklopnih sredstava na relaciji Bileća - Stolac - Neum i na području Podveležja. Istog dana JNA se stacionirala oko Doboja, izašla iz garnizona u Tuzli i rasporedila na putu prema Gračanici, a sve pod izgovorom da osigurava komunikacije. Istovremeno, jedinice JNA su ušle u Modriču i zauzele zgradu Skupštine općine, Stanicu javne sigurnosti, radiostanicu i druge važne punktove u gradu. Iz pravca Rogatice je, 12. aprila, stigla vojna kolona vozila JNA, koja se u Mesićima razdvojila,

⁵²⁾ AIIZ, 2-145, Komanda 2. vojne oblasti. Str. pov. br. 09/997-20, 07.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

odakle je dio nastavio put prema Ustipračići i stacionirao se kod mosta prema Goraždu. Dio te kolone se zaustavio u mjestu Dub, a dio je iz Mesića krenuo prema Jabuci. Istog dana se iz pravca Kalinovika prema Foči kretala jedna četa JNA. U toku noći 13. aprila vojne jedinice, sa nekoliko topova, su zaposjele brdo Oštri rat na sjeveroistočnoj strani Mostara i blokirale južnu zonu grada i terminal »Energopetrola« na lijevoj obali. Oko 17 sati, 14. aprila, dva aviona JNA, tipa »MIG«, u brišućem letu probili su zvučni zid iznad Sarajeva, što je izazvalo paniku među građanima.⁵³⁾

JNA i oružane formacije SDS su, 17. aprila 1992., artiljerijom i oklopnim jedinicama, opkolile Brčko, u kome se, inače, nalazio jak vojni garnizon, kao i Gradačac koji je »opkoljen na širem prostoru«. Na raskrsnici prema Brčkom stacionirane su oklopne jedinice JNA. U Pelagićevu je koncentrirana veća jedinica JNA. Kod termoelektrane Ugljevik JNA je locirala artiljerijski divizion i manju tenkovsku jedinicu. Iz pravca Rogatice prema Sarajevu kretala se Gučevska brigada sa 45 vozila, zatim iz Trnova prema Nevesinju vojna kolona sa 34 vozila, te 20 vozila za Kalinovik.⁵⁴⁾

U raznim dijelovima Sarajeva 16. aprila 1992. pojačano je kretanje jedinica JNA, što je izazvalo veliku uznemirenost građana. Tog dana je, primjera radi, JNA izašla na Dobrinju i Mojmi-
lo.⁵⁵⁾

Kroz Vogošću su, 18. aprila, prema »Pretisu« prošla dva tenka i dvojica borbena kola; iz Banje Luke prema Derventi kretala se veća vojna kolona sastavljena od tenkova i drugih oklopnih vozila, a u Doboju (u gradu i oko njega) su stacionirani tenkovi i topovi. U krug tvornice »Pretis« su 19. aprila ušla četiri tenka JNA, a u Bosanskom Šamcu jedna vojna jedinica patrolira gradom i razoružava građane. Jedinice JNA nadziru sarajevski aerodrom i obavljaju carinske preglede. Vlasenica je, to-

⁵³⁾ Bilten MNO, br. 3, 10. april 1992.; Isto, br. 4, 11. april 1992.; Isto, br. 5 i 6, 11. april 1992.; Isto, br. 11-12, 14. april 1992.; Isto, br. 13, 15. april 1992.; Agresija, str. 25.

⁵⁴⁾ Isto.

⁵⁵⁾ Bilten MNO, br. 15, 16. april 1992.

kom noći 22. aprila, blokirana oklopnim transporterima i jakim mehaniziranim formacijama JNA. Vlast u gradu je, uz pomoć JNA, preuzela tzv. »srpska garda«, a Bošnjaci su pozvani da predaju oružje. Iz Ilijaša se, 24. aprila prema »Pretisu« kretala kolona od desetak vojnih kamiona, nekoliko borbenih oklopnih vozila, dva džipa i četiri »pincgauera« sa prikačenim topovima. Kolona motornih vozila iz Visokog i sela Vratnice, 24. aprila 1992., krenula je prema Ilijašu, a zatim, nakon kratkog zadržavanja u selu Ljubniće, nastavila prema Sarajevu putem Zenica - Sarajevo. Istog dana je sa Pala preko Trebevića prema Sarajevu krenula vojna kolona, u kojoj je bilo i tenkova. U rejonu Borića JNA ukopava tenkove i oklopne transportere. U Bratuncu je 25. aprila stacionirana tenkovska jedinica JNA, koja zajedno sa brojnim oružanim srpskim formacijama, vrši masovne zločine nad Bošnjacima, pljačkajući i kamionima odvozeći njihovu privatnu imovinu u Srbiju. Minobacačima od 82 mm i 120 mm iz naselja Borići JNA ruši bošnjačka sela Potočari, Pale, Budak, Pečišta i dr. Istog dana JNA kod petlje na izlazu iz Vogošće grupiše artiljerijska oruđa, čije su cijevi okrenute prema Semizovcu. Vojnike iz Rajlovca, koji su do tada bili na tom mjestu, JNA je zamijenila oružanim srpskim formacijama. Za obezbjeđenje vogošćanske petlje 26. aprila je dovedena jedna četa iz 216. bbr, a sa zadatkom da »obezbedi« fabriku »Pretis«. Jedan vojni transporter se, 27. aprila, iz Sarajeva uputio prema Foči.⁵⁶⁾

Vojna kolona od tri oklopna transportera, jednog tenka i tri kampanjole pune vojnika, 28. aprila, pošla je od Kalinovika prema Foči. Na području Livna se ukopava i dovlači nova materijalno-tehnička sredstva, teškom artiljerijom se tuče i razara Tomislavgrad, a na pravcu Bileća - Stolac kreće duga kolona vojnih vozila. Na širem području Mostara i Neuma, 30. aprila, pristižu nove vojne snage JNA. Istog dana kolona vojnih vozi-

56). Bilten MNO, br. 20-21, 18. april 1992.; Isto, br. 22-23, 19. april 1992.; Isto, br. 33, 24. april 1992.; Isto, br. 35 i 36, 25. april 1992.; AIIZ, 2-110, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2501, 26.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugima; Dnevni izvještaj, br. 2, 26.04.1992.; Agresija, 29-30.

la sa prikolicama je prošla kroz sarajevsko naselje Aerodrom. Oružane formacije SDS, uz pomoć JNA, koja im dotura razno oružje i tešku artiljeriju, na području Konjica su zauzele ključne tačke i napadaju grad.⁵⁷⁾

U selu Biljevo (Semizovac) su 1. maja dovezena tri topa i usmjerena prema Visokom. Iz Banje Luke prema Derventi krenula je kolona od 20 vozila sa dobro naoružanim ljudima, te 15 topova velikog kalibra.⁵⁸⁾

Početak maja 1992. jedinice JNA su, zajedno sa »šešeljevcima«, zaposjele zaobilaznu magistralu iznad Madoljica, Brankovca i Bjelašina. Tu su stacionirane brojne baterije lakših i težih minobacača, topova, protivavionskih mitraljeza i drugih oružja. Iznad magistrale, na Malom kuku ispod Veleža i u Gostinoj šumi na susjednom brdu Stolac, ukopani su tenkovi i topovi raznih kalibara. Artiljerijska gnijezda nalaze se uz sjeverni logor. Armijske baterije sa tenkovima, topovima i višecijevnim raketnim bacačima, stacionirane su u Bišća polju (u južnoj zoni grada). Cijevi JNA sa brda Hum i Berkanovog brda imaju grad (Mostar) na dlanu.⁵⁹⁾

U prvoj polovini maja 1992. na području tuzlanske regije pojačano je kretanje vojnih konvoja na pravcima: Olovo - Kladanj - Vlasenica; Bijeljina - Tuzla - Doboj i Doboj - Tuzla - Bijeljina. Pored toga, na području Dubrava i Kalesije JNA je locirala veći broj tenkova, oklopnih transportera, minobacača i protivavionskih oruđa. Oko 15 tenkova, sa jednim oklopnim bataljonom i dvije baterije minobacača, locirani su na lokalitetu Zeline, Vukane i Osmaka, dok je u okolini Paprače, (na graničnom području Kalesija - Šekovići) stacionirana oklopna jedinica pukovnika Tačića, koji je 1991. iz Jastrebarskog sa oklopnom jedinicom došao na aerodrom »Dubrave«.⁶⁰⁾

57) Bilten MNO, br. 40, 28. april 1992.; Isto, br. 42, 28. april 1992.; Isto, br. 44-45, 30. april 1992.; Dnevni izvještaj, br. 5, 29.04.1992. i br. 6, 30.04.1992.

58) Bilten MNO, br. 46-47, 1. maj 1992.

59) Bilten MNO, br. 46-55, 1-6. maj 1992.

60) Dnevni izvještaj, br. 15, 09.05.1992., Desantne jedinice JNA na području Kalesije vrše brojne zločine i pale sela, dok stanovništvo bježi prema Tuzli. Agresor je iz tenkova pogodio nekoliko kuća i džamija, prije nego što su taj napad zaustavili branioći Bosne i Hercegovine.

Na aerodromu Sarajevo je, u drugoj polovini maja 1992., nastavljeno ukopavanje inženjerijskih mašina, a, istovremeno, su stigli »arkanovci« i »šešeljevci«. U više navrata u Lukavici su slijetali helikopteri koji natovareni odlaze u pravcu Kalinovika.⁶¹⁾

Krajem maja 1992. mostove na Ilidži (Sarajevo) drže srpski »rezervisti« iz Valjeva, Aleksandrovca i Aleksinca. U isto vrijeme srpskim fašistima iz Vogošće kao pojačanje stiglo je oko 50 Crnogoraca. U sarajevskom naselju Grbavica, krajem maja, je ubačeno oko 300 specijalaca iz Niša i Novog Sada, koji su izvršili mnoge zločine.⁶²⁾

U periodu od septembra 1991. do 25. marta 1992. JNA je u organizaciji Komande 4. korpusa izvidala brda i postepeno zauzimala glavne strateške tačke oko Sarajeva na liniji Lukavica - Vidikovac - Brus - Pale - Borije - Hreša - Mrkovići - Poljine - Vogošća - Žuč - Brijesće - Rajlovac - Ilidža. Tom prilikom su visoki oficiri JNA odredili mjesta za postavljanje artiljerijskog oruđa od 12,7 do 155 mm, izgradili rovove, iskopali zaklone, organizirali vatreni sistem, »tako da u svakom trenutku danju i noću snajperskom i artiljerijskom vatrom mogu pokriti sve vitalne objekte u gradu i mobilizirati i obučavati odano ljudstvo«. Tim akcijama je rukovodio general Vojislav Đurđević sa sljedećim oficirima: pukovnik Ratko Đukanović, potpukovnici Petar Simović, Radisav Cvetković i Jovan Bartula, major Dragojlo Tošić, zatim penzionirani potpukovnik Tadija Manojlović, te major Janko Trivić, koji je mobilizirao »odano ljudstvo i obučavao ga«.⁶³⁾

Komandant 4. korpusa sa grupom starijina osiguravao je »sve sastave u garnizonu Sarajevo i blizjoj okolini. Sa starijinama, (od komandira odjeljenja do viših oficira) izvršeno je detaljno izviđanje prostora mogućih pravaca i načina dještava. Nekoliko puta je izvršena provjera veze.«⁶⁴⁾

61) Dnevni izvještaj, br. 26, 20.05.1992.; br. 27, 21.05.1992.; br. 28, 22.05.1992.; br. 29, 23.05.1992.; br. 30, 24.05.1992.; br. 31, 25.05.1992. i br. 32, 26.05.1992.

62) Dnevni izvještaj, br. 33, 27.05.1992. i br. 38, 01.06.1992.

63) Agresija, str. 51.

64) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov.br. 908-I, 20.03.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-«Na ličnost NGŠ».

Ukopavanje vojske na brda i oko Sarajeva, izlazak dijela 346. lahkog artiljerijskog puka protivvazdušne odbrane na vatreni položaj u rejonu sarajevskog aerodroma i Brusa, postavljanje topova na Trebeviću i drugim lokacijama, kao i vojni pokreti i pojačan broj vozila 20. marta 1992., izazvali su uznemirenost Sarajlija. U komandi 2. vojne oblasti rečeno je da se radi o »redovnim aktivnostima JNA«. Početkom aprila na obroncima Sarajeva, zatim na Mokrom, Vučjoj Luci i na Trebeviću stacionirane su ukopane artiljerijske jedinice JNA, »koje grad i prigradska naselja drže u obruču«. Te jedinice su još, prije početka aprila 1992., imale sve koordinate planiranih lokaliteta za agresiju i važnih objekata u gradu. Još tada je Služba državne sigurnosti Bosne i Hercegovine raspolagala informacijom da će reprezentativni objekat MUP-a na Zlatištu »u prvom naletu biti srušen sa zemljom«, što se pokazalo tačnim - Zlatište je doslovno uništeno artiljerijom. JNA je u noći 03. aprila (oko 21 sat) na brdu Mojmiilo postavila vojne transportere.⁶⁵⁾

Sredinom aprila 1992. na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine jedinice JNA »obezbjeduju« važnije komunikacije i objekte. Naime, tada su jedinice JNA blokirale i glavne punktove na izlazu i ulazu u Sarajevo.⁶⁶⁾

Na osnovu raspoloživih podataka pouzdano se može utvrditi da je opsada Sarajeva, u cilju njegovog zauzimanja, brižljivo pripremana u visokim vojnim krugovima JNA i uz punu saradnju sa SDS. O tome nedvosmisleno govore činjenice, a posebno raspored artiljerije oko grada.

Na sjevernoj strani, na potezu Mrkovići - Vogošća agresor je na prvoj liniji opsade postavio ojačani artiljerijski divizion jačine pet baterija (jedna baterija minobacača od 120 milimetara, topovska baterija kalibra 105 i 155 milimetara, topovska baterija od 76 milimetara i baterija višecijevnog bacača rake-

65) Isto; Agresija, str. 18; Posebno izdanje o agresiji i terorizmu protiv Republike Bosne i Hercegovine, Ured za informiranje Vlade Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Posebno izdanje), br. 2, 28.04.1992.

66) AIIZ, 2-169, Vojna pošta 5027, Int.br.25/142-760, Sarajevo, 16.04.1992.-Na ličnost komandanta.

ta od 128 milimetara tipa »Plamen« (prve četiri baterije sastoje se od po šest, a baterija višecijevnog bacača raketa od četiri oruđa). Pored toga, agresor je po dubini, rasporedio 3-5 baterija u širokom zahvatu od Tihovića prema Olovu. Za podršku svim tim baterijama agresor koristi jednu topovsku četu jačine deset tenkova, najčešće T-55, M-84 i T-34.⁶⁷⁾

Na pravcu Rajlovac - Doglodi - Otes - Ilidža agresor je rasporedio gotovo identičan artiljerijski divizion. Vezu između pravca Mrkovići - Vogošća i ovoga osigurava mješoviti artiljerijski divizion sa Paljeva. Na ovom sektoru po dubini razmještene su baterije haubica 105 i 155 milimetara na prostorima Šaminog gaja, Vlakova i Ahatovića. Agresor je ovdje izvršio i veliko koncentriranje oklopnih snaga jačine tenkovskog bataljona i mješovitog oklopno-mehaniziranog bataljona. Na Ilidži su smještene dvije baterije haubičkih topova, a glavna snaga na ovom prostoru locirana je u Butilama i u rejonu Planđište.⁶⁸⁾

Na pravcu Vraca - spoj Milinkladske i Ozrenske ulice - Čolima Kapa agresor je razmjestio četiri baterije (jedna minobacačka od 120 milimetara, topovska od 76 milimetara i dvije haubičke od 105 i 155 milimetara), zatim bataljonske vatrene grupe sa četiri voda minobacača od 82 milimetra i ojačan topovski vod sa četiri bestrzajna topa. Na spoju između Ilidže, Kasindolske i Milinkladske ulice razmještene su dvije baterije samohodnih oruđa kalibra 122 milimetra, koje su ukopane na Gavrića brdu i poligonu iznad naselja Gornji Kotorac.⁶⁹⁾

Na potezu Borije - Faletići - Gornje Biosko na vatreanim položajima Borija, Zečije Glave, Debelog Brda i Gornjeg i Donjeg Bioskog raspoređene su tri baterije (minobacačka od 120 milimetara, haubička od 155 milimetara i topovska od 100 milimetara). Po dubini na području Mokrog smještena je artiljerijsko-raketna brigada protuoklopnih vođenih raketa na vo-

zilima BOV-83, i topovi od 100 mm T-12 (municija te brigade nalazi se u skladištima »Zoimerca«). Za svaku grupu tih oruđa pridodata je jedna baterija višecijevnog bacača raketa.⁷⁰⁾

Najsavremenije uređaje za praćenje i navođenje artiljerijskih dještava agresor je locirao u podzemni objekt na Jahorini, koje su uoči agresije instalirali pripadnici JNA. Ti objekti su sa vanjske strane osigurani mitraljeskim gnijezdima i topovima.⁷¹⁾

Srpsko-crnogorski agresor je, pored artiljerijskih oruđa, u opsadi Sarajeva angažirao veliki broj oruđa protivvazdušne odbrane. Napad na Sarajevo agresor je, pored ostalog, izveo sa 5.600 artiljerijskih cijevi, 110 tenkova i 180 transportera.

Krajem 1992. i početkom 1993. agresor je na Sarajevo (na frontu ukupne dužine 60 km), okrenuo više od 2.100 cijevi (teških oruđa i oruđa protivvazdušne odbrane). Na kilometar fronta agresor je rasporedio 35 oruđa, a u historiji ratovanja najveća koncentracija artiljerije zabilježena je oko Berlina i iznosila je 25 cijevi sa jedne strane.⁷²⁾

Agresor je planski koncentrirao ogromne količine oružja i oruđa kako bi Sarajevo potpuno izolovao od »ostatka« Bosne i Hercegovine i svijeta (fizički, telekomunikacijski, medijski...). Cilj je bio da se glavni grad, sa svim najvažnijim državnim, vladinim, naučnim, obrazovnim, kulturnim, informativnim i ostalim institucijama zauzme i odsječe od svog »tijela« Bosne i Hercegovine i tako unište sva obilježja njene državnosti, a posebno bošnjački narod. Time je agresor nastojao izmijeniti etničku kartu Bosne i Hercegovine, da bi u političkim pregovorima insistirati na priznanju silom nametnutog stanja.⁷³⁾

Zanimljivo je istaći da borbeni raspored na artiljerijskim vatreanim položajima agresor nije izvodio na osnovu klasične formacije, već je oruđa rastresito rasporedio, što omogućava da djeluju po svim dijelovima grada i po položajima boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine. Raspored je izvršen na

67) »Prva linija« (list Armije Republike Bosne i Hercegovine), br. 2, 01. februar 1993., str. 2-3.

68) Isto.

69) Isto.

70) Isto.

71) Isto.

72) Isto.

73) Isto.

visinskim kotama što omogućava neposredna i poluposredna gađanja.⁷⁴⁾

U inženjerijskom smislu artiljerijski vatreni položaji agresora veoma dobro su utvrđeni i maskirani. Na pojedinim važnim položajima postavljene su i makete topova. Također su dobro uređeni i rezervni položaji.⁷⁵⁾

Posade i oruđa na položajima zaštićeni su miniranjem terena ispred i bočno od diverzantskih dještava dok je, zaštita dopunjena i dještvom teškog pješadijskog naoružanja (najčešće teški mitraljezi od 12,7 mm i puškomitraljezi M-84).⁷⁶⁾

U pripremi za opsadu Sarajeva agresor je uspostavio potpunu kontrolu svih vitalnih saobraćajnica, osiguravao komunikacije za dotur municije, zatim uspostavio sistem veza i dr. Snabdijevanje se vrši, uglavnom, iz Srbije i iz magacina na prostoru Koran - Pale, kao i iz skladišta »PRETIS«-a i kasarni u Lukavici.⁷⁷⁾

Pješadijske, artiljerijske i oklopno-mehanizirane jedinice JNA su, u sadejstvu sa oružanim formacijama SDS-a, 6. aprila 1992. zatvorile »sve prilaze gradu Sarajevu.«⁷⁸⁾ Odmah su napravljene barikade na svim prilazima Sarajevu (Stupska petlja, Ilidža, Krivoglavci, Ilijaš i dr.), koje su organizirali pripadnici JNA i zajedno ih držali sa oružanim grupama SDS-a. Tako se, na primjer, u Krivoglavcima (na auto-putu Zenica - Sarajevo) na barikadi nalazio top sa armijskom posadom i uperenim cijevima na zastavljene kolone autobusa.⁷⁹⁾

Očigledno da su glavne strateške tačke oko Sarajeva, uoči agre-

74) Isto

Nedostatak tog raspoređivanja je u tome, što je nemoguće izvesti sredenu vatru, odnosno, izvršiti artiljerijske udare i zaprečne vatre.

75) Isto.

76) Isto.

77) Isto.

78) *Posebno izdanje, br. 2, 28.04.1992. Naime, »tog dana rudari, radnici, domaćice, studenti, učenici i građani iz unutrašnjosti Bosne i Hercegovine krenuli su pred svoju Skupštinu na mirovni miting da protestuju protiv rata. Odmah nakon Karadžićevog naređenja na svim prilazima Sarajevu (Krivoglavci, Stupska petlja, Ilidža, Ilijaš i dr.) napravljene su barikade.« (Isto).*

79) Isto.

sorskog napada na grad, bile pod potpunom kontrolom JNA i brojnih pripadnika srpskih oružanih formacija, koje su komunikacijski međusobno dobro povezane, naoružane svim oruđima i oružjem, kao i osigurane drugim materijalno-tehničkim sredstvima.

U vezi sa opsadom Sarajeva interesantno je ukazati i na činjenicu da sredinom 1992. agresor prema Palama drži pet borbena linija. Prva je na Grbavici i Vracama, gdje se, uz lokalne srpske fašiste, nalaze i »arkanovci«, kao i pripadnici drugih oružanih formacija iz Srbije i Crne Gore. Tu liniju drži oko dvjesto agresorskih vojnika. Na »Osmicama« je druga linija koju drže srpske formacije iz Vojkovića, zatim sa Pala, kao i grupacije mještana (oko 250 ljudi). Treću borbenu liniju pokrivaju pripadnici Užičkog korpusa čiji je štab smješten u planinarskom domu na Čelini, a raspolažu sa oko sto tenkova. Četvrta borbena linija obuhvata pojas od raskršća za Jahorinu i Sarajevo na Trebeviću prema Jahorini i TV repertitoru na vrhu Trebevića. Oko dvjesto vojnika, uglavnom sa Pala, tu opslužuje tešku artiljeriju. Peta linija fronta se odnosi na lokalitete hotela »Jahorina« i vojnih objekata na Ravnoj planini, gdje je ukopana teška artiljerija sa cijevima okrenutim prema Goraždu. U sastavu ove jedinice je oko sto srpskih zločinaca sa Pala i oko dvjesto iz Srbije. Oko petsto agresorskih vojnika, te petsto mještana drže položaje u Jahorinskom potoku. Agresorski vojnici zaposjeli su kote Varda, Brda i Glatke njive na tromedi općina Foča - Goražde - Pale. Ove jedinice, također, raspolažu artiljerijskim naoružanjem. Četničke formacije su locirane i na Koranskom groblju i Rudom brdu, dok u Hrenovici ima oko tristo agresorskih vojnika (sto mještana, a ostali su iz Srbije i Crne Gore). Na Hreši, Gornjem i Donjem Biosku ima oko petsto agresorskih vojnika, dok je na Palama oko petsto »belih orlova«, čiji je štab na Borikama, kao i oko petsto »arkanovaca« koji su smješteni u Domu izviđača i hotelu »Turist«. Na Lapišnici je oko dvjesto »specijalaca« Radomira Kojića, dok oko dvjesto »srpskih policajaca« osigurava čitav teritorij Pala.⁸⁰⁾

80) *Dnevni izvještaj, br.94, 27.07.1992.*

Značajna činjenica koja ilustrira pripremu agresije na Bosnu i Hercegovinu od najvišeg vojnog i političkog rukovodstva SFRJ (krnje Predsjedništvo SFRJ) i državnog i političkog rukovodstva Srbije, jeste izgradnja ratne bolnice na Sokocu i osiguravanje medicinske i sanitetske opreme i zdravstvenih radnika određenih specijalnosti za njene potrebe. Naime, krajem 1991. na Sokocu je, za potrebe ratne bolnice, izgrađen objekt oko 7.000 m² korisnog prostora. Za njeno opremanje je, na osnovu dogovora između načelnika Glavnog štaba Oružanih snaga SFRJ, zatim načelnika sanitetske uprave SSNO i komandanta 2. vojne oblasti, angažirana i Vlada Republike Srbije (Ministarstvo odbrane i Ministarstvo zdravlja). Tako se takozvana »Vlada SAO Romanije« i njen ministar odbrane, major Dragomir Krstović, 10. februara 1992., Str. pov. 10-8/92. (»Vojna tajna. Strogo poverljivo.«) obratila lično predsjedniku Vlade Republike Srbije (na ruke dr Radomana Božovića), sa zahtjevom da im se »obezbede 2 (dva) helikoptera koja bi nam služila za prevoz povređenih i obolelih«. Polazeći od procjene da, iako imaju na raspolaganju pilota, tehničku ekipu i helidrom, ratnu bolnicu neće moći osigurati »neophodnim sanitetskim kadrom, tehničkom opremom i medicinskim aparatima i uređajima« vrše »najčešće po vertikali«, a da bi imali što manje gubitaka, kako vojnih obveznika, tako i civilnog stanovništva, major Krstović je molio predsjednika Vlade Republike Srbije da im omogući da dobiju »ova dva helikoptera.«⁸¹⁾

Vlada Republike Srbije je navedeni zahtjev pozitivno riješila, te Vojnoj bolnici na Sokocu osigurati tražene helikoptere. Naime, raspoloživi podaci potvrđuju da se avgusta 1992. na helidromu u neposrednoj blizini Vojne bolnice na Romaniji nalazi 4-5 helikoptera, kojima srpski zločinci obavljaju transport ranjenika, ali i trupa, naoružanja i vojne opreme.⁸²⁾

Tzv. »vlada SAO Romanije« se 10. februara 1992. obratila i

81) AIIZ, 2-77, Takozvana »Vlada SAO Romanije-Ministarstvo odbrane«, Str. pov. br. 10-8/92, 10. februar 1992.- Predsjedniku Vlade Republike Srbije. Faksimil je objavljen u: *Biltenu Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini (Sarajevo)*, 1993., br. 3, str. 4.

82) AIIZ, 3-1289/1.

Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, Komandi 2. vojne oblasti, Ministarstvu odbrane i Ministarstvu zdravlja Republike Srbije i drugima, sa zahtjevom da joj za potrebe ratne bolnice Podromanija - Sokolac »što hitnije« osiguranje medicinsku i sanitetsku opremu, dok će »ljekare, tehničare i ostalo medicinsko osoblje« osigurati »sa teritorije SAO Romanije i grada Sarajeva«. Pri tome se navodi da su dr Sava Novaković, pomoćnik ministra zdravlja Republike Srbije i dr Jelena Radojković, iz Ministarstva odbrane Republike Srbije, koordinatori za osiguranje navedene opreme.⁸³⁾

Sredinom marta 1992. »pri kraju je kompletno formiranje bolnice na Sokocu«. Nosioi tih aktivnosti bili su Vojna bolnica u Sarajevu i Skupština općine Sokolac. To je, u stvari, bila praktična priprema za dislokaciju Vojne bolnice iz Sarajeva. Iz Vojne bolnice u Sarajevu je, nakon formiranja ratne bolnice na Sokocu, nekoliko hirurških ekipa prebačeno na Sokolac i Pale.⁸⁴⁾

S obzirom na to da ratna bolnica na Sokocu nije raspolagala dijelom materijalnih sredstava i stručnim licima, posebno za uzimanje i laboratorijsku obradu krvi, njeno rukovodstvo je neprekidno tražilo od Sarajeva i Beograda da im to osiguraju. Tako je, komandant Vojne pošte 1018 na Sokocu, potpukovnik Radovan Dobraš 7. aprila 1992, prema dogovoru između Sanitetske uprave SSNO i upravnika Vojne bolnice u Sarajevu, pukovnika dr Tomislava Taušana, Sanitetskoj upravi SSNO (pukovniku Miletiću) dostavio »potrebe u kadru i materijalnim sredstvima«. U vezi sa potrebama u kadrovima Dobraš je tražio: transfuziologa, medicinskog tehničara (transfuzer),

83) AIIZ, 2-76, Takozvana »Vlada SAO Romanije-Ministarstvo odbrane«, Str. pov. br. 10-9/92, 10. februar 1992.- Pomoćniku Saveznog sekretara za narodnu odbranu za pozadinu i drugima. Faksimil je objavljen u: *Biltenu Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini (Sarajevo)*, 1993., br. 3, str. 5; AIIZ, 2-804.

84) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-«Na ličnost NGŠ»; Isto, 2-494, Telefaks Vojne pošte 1018 Sokolac, br. 35368, od 07. aprila 1992.

dva anesteziologa, anestezičara, neurohirurga, vaskularnog hirurga, ortopeda, dva opća hirurga, rentgenologa, RTG tehničara, farmaceuta, farmaceuta za rad sa laboratorijom za proizvodnju parenteralnih rastvora, pet instrumentara, internistu i dva sanitetska oficira za rad u Komandi jedinice. Što se tiče materijalnih sredstava navedeni potpukovnik je tražio: 500 komada sistema za uzimanje krvi; testove za testiranje krvi (po procjeni); RTG filmove, rastvarač i fiksir (po procjeni); 500 doza krvi; ACD rastvor ili neki drugi kozervans za krv; 200 boca hema-cola; 200 LGX 24%; 200 Amin steril; 200 Glukosalinae 10%; 500 Longacefa ili Linocefa 2,0; 500 Klindamicyna 0,6; 1.000 Penicilin kristalni a 1.000.000 mg; 20 Halotan; 30 Azotnih oksidul boca a 3 kg; 60 kiseonik boca a 3 kg; EKG aparat za snimanje; monitor za praćenje srčane funkcije (minimum 2); respirator (minimum 2); gasovi za respirator (po procjeni); 50 spoljnih fiksatora za gornji i donji ekstremitet i proteze krvnih sudova sa potrebnim šivačim materijalom (po procjeni vaskularnog hirurga).⁸⁵⁾

Srpsko-crnogorski agresor je posebnu pažnju usmjerio i na korištenje medicinskih ustanova u zločinačke svrhe, te u tom smislu organizirao njihovu blokadu i otuđivanje opreme, lijekova i sanitetskog materijala. Tako su srpski fašisti Vojnu bolnicu u Sarajevu, uz neposrednu pomoć njenog upravnika-pukovnika dr Tomislava Taušana, dugogodišnjeg saradnika Kontraobavještajne službe JNA, koristili za smještaj srpskih zločinaca, oclakle su nesmetano pucali po civilima - prolaznicima. Naime, neposredno uoči agresije pukovnik Taušan je u Voj-

85) AIIZ, 2-495, Telefaks Vojne pošte 1018 Sokolac, br. 011-645-961, 01. aprila 1992.; Isto, 2-493, Telefaks Vojne pošte 1018 Sokolac, 07. aprila 1992.

Vežano za potrebne kadrove pukovnik Dobraš je molio da im »hitno« upute »ljude sljedećih specijalnosti«:

1. kapetana I klase Dobrijević za rad sa laboratorijom za proizvodnju parenteralnih rastvora;
2. zastavnika Mraorić Slobodana - medicinskog tehničara transfuzera;
3. Popović Dragana - RTG tehničara;
4. Miroslavljević Dragana - VKV električara i
5. kapetana Ilić Dragana »sa svim ključevima« (Isto).

noj bolnici »rasporedio« manju jedinicu od 25 vojnih policajaca-specijalaca, koji su, zajedno sa komandom, dislocirani iz Hrvatske (Zagreba). Njihov neposredni komandant bio je kapetan prve klase Labudović, koji je poginuo prilikom agresorskog napada na Skenderiju, kao i poručnici Obrad Gvozdenović i Kostić. Pored mitraljeskog gnijezda, smještenog na vrhu ove ustanove, iz bolničkih soba i hodnika, djelovali su rafalno pucajući i mnogobrojni snajperisti. Tako su, primjera radi, u noći 4. maja 1992. jedinice specijalaca iz Niša djelovali iz zgrade Vojne bolnice, koristeći bolesnike kao živi štit.⁸⁶⁾

Znatan broj ljekara srpske nacionalnosti iz Vojne bolnice u Sarajevu, na čelu sa njenim upravnikom - prim. dr Tomislavom Taušanom, uzeo je aktivnog učešća u pripremi i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu. Stavljajući se u službu srpskih fašista oni su, između ostalog, pokrali i opljačkali naj-savremeniju medicinsku opremu i svu dokumentaciju iz te bolnice, te je sa sobom odnijeli na Sokolac.⁸⁷⁾ Pripadnici JNA 1. maja 1992. u Vojnoj bolnici u Sarajevu »vrše demontažu skupocjene opreme«. U krugu te zdravstvene ustanove je 10. maja nađen veliki broj savremenog naoružanja.⁸⁸⁾

Interesantno je ukazati na činjenicu da je Vojna bolnica u Sarajevu bila maksimalno angažirana i u agresiji JNA na Republiku Hrvatsku. Naime, ona je organizirano primala na liječenje vojnike i stariješine JNA koji su povrijeđeni u agresiji na Republiku Hrvatsku.

86) AIIZ, 2-803; Isto, 3-326; Bilten MNO, br. 51, 06. maj 1992.; Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaj Amnesty Internationala i Helsinški Watcha, Antiratna kampanja- Hrvatska-Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993., str. 107; Agresija, str. 38; AIIZ, 2-538; Isto, 3-2827.

Prvi i drugi sprat Vojne bolnice u Sarajevu 15. aprila 1992. zaposjela je JNA (Bilten MNO, br. 13, 15. april 1992.).

87) Isto; 2-535, Uloga KOS-a u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu (Informacija Ministarstva unutarnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine) str. 10; Isto AIIZ, 2-803. Dr Taušan je 10. maja 1992. iz Vojne bolnice prebačen u Lukavicu, a zatim na Jahorinu u Hotel »Košuta«, gdje ga je dočekao general Đurđević. Prilikom njihovog susreta Taušan je Đurđeviću rekao »jebaćemo im mater ustašku i balisku, pokažaćemo mi njima njihovog boga samo nek smo živi i zdravi izašli odande« (AIIZ, 3-317).

88) Agresija, str. 36 i 41.

Tako su, primjera radi, u periodu od jula do septembra 1991. u Vojnoj bolnici liječena 93 povrijeđena (47 težih i 46 lakših povreda); u oktobru 1991. - 68 (28 težih i 40 lakših povreda), itd. Ista bolnica je, u toku 1991., kao i prvih mjeseci 1992., angažirala više ljekara i sanitetskog osoblja u jedinicama JNA, koje su »angažovane na zadacima« u Dubrovniku i drugim hrvatskim mjestima. Pored toga, mnoge hirurške ekipe iz Vojne bolnice u Sarajevu nalazile su se »na privremenom radu« u Medicinskom centru u Bosanskoj Gradišci i Vojno-medicinskom centru u Banjoj Luci.⁸⁹⁾

Rasprodaja stambenog fonda, kasarni i drugih objekata kojima je raspolagala JNA, posebno način i uvjeti prodaje ukazuju na pripremu agresije na Bosnu i Hercegovinu. Naime, vojni stanovi su se, umjesto dotadašnje otplate na dugoročni kredit, mogli kupiti pod izuzetno povoljnim uvjetima ukoliko se otplate do 15. marta 1992. u deviznim sredstvima. Na taj način su pripadnici JNA preko noći postali vlasnici stanova. U vezi sa otkupom svojih stanova JNA je bila u neposrednoj vezi sa pojedinim srpskim kadrovima iz Vlade Bosne i Hercegovine. Tako je kapetan Tomčić, s tim u vezi, više puta kontaktirao i sa potpredsjednikom Vlade Bosne i Hercegovine, dr Miodragom Simovićem, tražeći od njega mišljenje i podršku za otkup vojnih stanova.⁹⁰⁾

Komanda 2. vojne oblasti je početkom 1992. provela akciju za prodaju više vojnih objekata, među kojima i kasarnu »Jajce« i zgradu stare Vojne bolnice u Sarajevu koja se, kao kulturno-historijski spomenik iz 1864., nalazi pod zaštitom države. Prema ocjeni generala Kukanjca bilo je interesanata, »ali nemaju novac da to odmah plate; moguće su i neke druge igre; mi tražimo kupca na drugim stranama i verovatno ćemo u tome uspjeti«, zaključuje komandant 2. vojne oblasti. Polazeći od ocjene da će »verovatno i deo škola biti izmešten iz Sarajeva«, general Kukanjac navodi mogućnost prodaje dijela vojnih školskih objekata

89) AIIZ, 2-489-492.

90). AIIZ, 2-785; M. Kreso, n.d., str. 23-24.

»i to što pre«, napominjući da treba računati i na »blokadu prodaje u nekom trenutku«.⁹¹⁾

Za objekte kasarne »Maršal Tito« JNA je, primjera radi, 60-tih godina od grada Sarajeva tražila 50 milijardi dinara, a istovremeno su objekti Vojno-medicinske akademije slične površine i boljeg kvaliteta, ustupljeni Beogradu za samo 5 milijardi.⁹²⁾

91) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ -« Na ličnost NGŠ«.

92) M. Kreso, n.d., str. 24.

IV

VOJNE FORMACIJE AGRESORÂ

a) Borbeni potencijali Jugoslovenske narodne armije

Oružane snage bivše SFRJ su se, u okviru koncepcije i sistema općenarodne odbrane, sastojale od Jugoslovenske narodne armije (JNA) i Teritorijalne odbrane (TO). JNA je, prema strategiji oružane borbe iz 1983., kao udarni dio jedinstvenih oružanih snaga, bila »okosnica odbrambenog sistema SFRJ« a, zajedno sa TO, »oslonac drugim snagama opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u obavljanju njihovih odbrambenih zadataka«. TO je bila »najširi oblik organiziranog oružanog općenarodnog otpora« u koji se, u slučaju potrebe, moglo uključiti sve stanovništvo sposobno za oružanu borbu. U skladu sa ocjenama državnog rukovodstva SFRJ, prije svega, lično Tita, JNA je trebala da se brojno smanji i da se sastoji od visoko specijalizovanih jedinica i kadrova namijenjenih prvenstveno za odbranu od eventualnih napada spoljne agresije.

Brojno smanjenje oružanih snaga, posebno JNA, a u okviru toga i dijela oficirskog kadra, koji nisu bili sposobni da udovolje novopostavljenim visokostručnim zahtjevima, dovelo je do njihovog straha za životnu egzistenciju. Međutim, uprkos podizanju tehničkih mogućnosti u JNA se sve više, a u skladu sa zaoštavanjem suprotnosti u SFRJ, osjeća uticaj pojedinih društvenih faktora koji insistiraju da se JNA brojno poveća. Takva tendencija je neminovno uticala i na značajna izdvajanja društvenih sredstava za izdržavanje takve armije. S obzirom na to da su se sredstva teškoosiguravala, JNA je, pod uticajem određenih armijskih i društvenih struktura, značajna budžetska sredstva, koja su bila predviđena za razvoj i funkcionisanje TO, zadržavala

za sebe. Posljedica toga bila je da je čitav teret finansiranja razvoja TO pao na društveno-političke zajednice i njihove subjekte. U takvoj polarizaciji odnosa u određenim krugovima JNA pojavila se tendencija traženja »sponzora« za njeno finansiranje, što je imalo za posledicu da su morali sprovesti politiku »sponzora«. Ovakva tendencija se osjetila onog momenta kada je u JNA preovladao srpski kadar, a što je bilo prisutno još i za života njenog vrhovnog komandanta -Tita. Poslije njegove smrti, a posebno od dolaska na čelo Srbije militantne fašistoidne grupe Slobodana Miloševića (1987.) ovakav proces je intenziviran, dok je rukovodstvo JNA sve više odstupalo od koncepcije ONO da bi je general Kadrijević na kraju proglasio »podvalom«.

U kontekstu navedenih zbivanja, a s produbljanjem krize u SFRJ, TO je sve više potiskivana iz jedinstvenog odbrambeno-samozaštitnog sistema SFRJ, dok su se kompetencije društveno-političkih zajednica u rukovođenju ovim dijelom Oružanih snaga permanentno smanjivale. Konačno, nakon izvršene reorganizacije JNA, koja je podrazumijevala prelazak na korpusne formacije, preimenovanje Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ, ukidanje armija u Ljubljani i Sarajevu, zatim novu vojno-teritorijalnu i operativno-strategijsku podjelu SFRJ i dr., TO je stavljena pod njen sistem rukovođenja i komandovanja.¹⁾

1) M. Kreso, Činjenice koje ukazuju na agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Savezne Republike Jugoslavije i njenih pomagača (rukopis), Sarajevo, 1993, str. 2-3 i 10. Na taj su način komande armija odvojene od republičkih rukovodstava, a granice novih operativno-strategijskih tijela i područja, po novoj vojno-teritorijalnoj podjeli SFRJ, nigdje se više ne poklapaju sa republičkim granicama. Teritorijalna odbrana, kao druga komponenta Oružanih snaga, preimenovanjem Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ, dovedena je pod njegovu nadležnost. Tom prevarovu republike su lišene svojstva subjekta odbrane i izgubile pravo da vlastitim sredstvima brane svoj suverenitet.

U Sarajevu je, prema novoj vojno-teritorijalnoj podjeli SFRJ, početkom januara 1992. formirana 2. vojna oblast, koja je obuhvatala 91 općinu Bosne i Hercegovine i dijelove Hrvatske (oko 15 općina) koje su držale jedinice JNA. Četvrta (4.) vojna oblast obuhvatala je preostalih 18 općina u Hercegovini i jugoistočnoj Bosni (Isto).

U SFR Jugoslaviji su materijalna sredstva, u cilju priprema za oružanu odbranu od agresije spolja osiguravana, načelno, po tri osnova: prvo, iz budžeta Federacije za potrebe JNA: drugo, republike su izdvajale samostalna sredstva za opremanje i naoružavanje TO, i treće, sva preduzeća, društvene i državne ustanove, uključujući i škole i fakultete, osiguravala su sredstva za vlastitu odbranu. Od sredstava osiguravano je naoružanje i vojna oprema za jedinice TO. Naoružanje i opremu čuvale su organizacije udruženog rada i društveno-političke zajednice i brinule se o njihovom redovnom održavanju. Međutim, u toku 1990. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu donio je odluku da se naoružanje i oprema iz svih privrednih, društvenih i državnih ustanova preda republičkim štabovima TO. Ubrzo zatim (1991.) je uslijedila nova odluka po kojoj su cjelokupno naoružanje i oprema TO stavljeni pod kontrolu JNA, sa napomenom da će to ona »bolje čuvati«. Međutim, Republika Slovenija, a djelimično Hrvatska i Makedonija, su se oduprle takvom stavu i nisu dozvolile otuđenje naoružanja u koje su uložile vlastita sredstva za svoju odbranu. Tim prije, što se očito išlo na ruku samo jednoj strani. U Republici Bosni i Hercegovini to naoružanje i opremu, JNA je oduzela od jedinica i štabova TO i uoči agresije ilegalno ga ustupila općinama sa pretežno srpskim stanovništvom. Na taj način je JNA počinila prevaru i izvršila krađu - oduzimanje oružja i drugih materijalno-tehničkih sredstava od bošnjačkog i hrvatskog naroda, dok ga je istovremeno stavila na raspolaganje samo jednom narodu - Srbima.

JNA se, krajem 1989. i početkom 1990. kada su politička kriza i sukobi u SFRJ kulminirali, sve otvorenije stavlja u službu nacionalističke Miloševićeve politike. Rukovodstvo JNA se rado priklanja Miloševiću, koji je na Osmoj sjednici CK SK Srbije (1987.) ostvario potpunu političku pobjedu, u vrijeme kada pobjeđuju ekstremne velikosrpske snage, koje, sprovodeći »antibirokratsku revoluciju«, razbijaju federalne osnove države, videći u njemu »čvrstorukašku boljševičku nadu«. Naime, shvatajući da gubi svoje pozicije i privilegije, JNA je, zadojena velikosr-

pskim ambicijama i četničkom ideologijom, u Miloševićevim agresorskim planovima vidjela svoju jedinu šansu. Zbog toga se ona tako otvoreno svrstala na stranu Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i Miloševićeve agresorske politike.²⁾

Brzo povlačenje JNA iz Slovenije bio je povod da se JNA »očisti« od svih kolebljivih vojnika i oficira, kako bi se na komandne pozicije doveli novi, »provjereni«, militantniji, već otvoreno četnički orijentirani kadrovi. U tom smislu treba posmatrati i činjenicu da je više puta, posebno u prvoj polovini 1992., vršeno penzionisanje većega broja starješina JNA. Tako je npr. 9. maja 1992., penzionirano 38 generala. Na taj način su velikosrpski fašisti i kadrovski pripremali ljude za agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Naime, većina starijih generala nije prihvatila fašizam. Time je izvršeno »etničko čišćenje« osnovnih službi JNA i njihova popuna odgovarajućim srpskim kadrovima, tj. fašizacija JNA. To je imalo za posljedicu da se JNA pretvorila u pretežno jednonacionalnu vojsku sa otvorenom četničkom ideologijom. Istovremeno, JNA se, po naređenjima Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, nije odrekla partijske i druge političke propagande, direktno se miješajući u politički život Bosne i Hercegovine.³⁾

Agresija na Sloveniju i Hrvatsku nedvosmisleno pokazuje da se JNA »pretvorila u jednu militantnu neofašističku tvorevinu potpuno stavljenju u službu velikosrpske politike i svojevrnsne nacionalističke hunte, na čelu sa diktatorom Miloševićem, koja je izvršila nezapamćene zločine u modernoj historiji.«⁴⁾

2) N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana, Sarajevo, 1993, str. 245-246, 283 i 285-286.*

3) Isto; *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu iz dana u dan, Dokumenti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Ured za informiranje Vlade Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Agresija), Sarajevo, 1993, 9.5.1992.; »Oslobođenje«, 20. januar 1992. Na sjednici četiri člana Predsjedništva SFRJ 25. februara 1992. razmotrena su neka aktuelna organizaciona i kadrovska pitanja u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu. U sklopu transformacije, te smanjenja jedinica JNA i oružanih snaga zemlje u cjelini, krnje Predsjedništvo je donijelo odluku o penzioniranju i prestanku službe jednog broja starješina JNA u toku 1992. (»Oslobođenje«, 26. februar 1992.).*

4) Isto.

Istovremeno se na sve načine iz JNA odstranjuju Albanci, Bošnjaci, Hrvati i Slovenci, a na njihova mjesta dolaze obučeni srpski »dobrovoljci«⁵⁾ JNA sve više postaje četnička.

Izbacivanje crvene petokrake i njena zamjena četničkim kordama, kao i sklanjanje i bacanje Titove slike u smeće, dovoljno govori o ravnogorskoj orijentaciji JNA. Uprkos mnogim masovnim zločinima u Drugom svjetskom ratu četništvo je amnestirano u Jugoslaviji. Ta ideologija je preuzela u ruke JNA, saveznu diplomaciju, savezne i druge organe vlasti. Memorandum SANU je osnovno političko štivo u SSNO. Najsnažniji politički uticaj na JNA imaju Socijalistička partija Srbije i Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine.⁶⁾

Nakon neuspjele agresije (»avanture«) u Sloveniji, dva korpusa JNA su, u skladu sa naredbom Predsjedništva SFRJ, sa teritorije Slovenije predisllocirana, uglavnom, u Bosnu i Hercegovinu, posebno na području uz granicu prema Hrvatskoj. Jedna brigada je prebačena u Zenicu, na čijoj je regiji agresor skoncentrirao velike potencijale u ljudstvu i tehnici, dok su dijelovi Riječkog korpusa stigli u Bileću i Kalinovik. Dio jedinica JNA iz Hrvatske je krajem 1991. dislociran na područje Bo-

5) »Slobodna Bosna« (nedjeljna informativno-politička revija), br. 22, 26. mart 1992, 5. U jedinicama 2. vojne oblasti sredinom februara 1992. bilo je 244 pukovnika, od kojih je 180 Srba, 45 Muslimana, 14 Hrvata, 3 Slovenca i 2 Mađara. Od 1. do 27. aprila »odliv kadra bio je velik«, te je JNA u tom periodu napustilo 148 Muslimana, 46 Makedonaca, 38 Srba, 36 Hrvata, 17 Albanaca, 10 Mađara i 6 Slovenaca. Taj manjak oficira nadoknađen je prebacivanjem u Bosnu i Hercegovinu oficira i podoficira srpske nacionalnosti sa područja Srbije i Crne Gore (»Oslobođenje«, 16. avgust 1992.).

Tokom aprila 1992. redove JNA napustio je veliki broj Bošnjaka i Hrvata čija su mjesta popunili, uglavnom, kadrovi iz Srbije i Crne Gore. Tako se, npr. 22. aprila 1992. godine, na spisku od 110 oficira i građanskih lica na službi u Komandi 2. vojne oblasti predviđenih za dislokaciju nalazilo svega 13 Bošnjaka (Isto).

6) N. Duraković, n.d., str. 245-246, 283, 285-286 i dr.; »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. novembar 1991., 3.

Većina oficira Srba u Sarajevu bili su aktivni članovi Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (Ratni zločini u Bosni i Hercegovini. Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993., str. 107)

sanske krajine. Vojne snage JNA sa jednog dijela hrvatskog fronta (dio Hrvatske proglašen za »ružičaste« zone) su, uz mirovno posredovanje UN, predisllocirane u Bosnu i Hercegovinu, posebno u Tuzlu, Derventu i Brčko. Također, dio jedinica JNA je, nakon zaključivanja ugovora o napuštanju Makedonije (1992.) predisllociran u Bosnu i Hercegovinu. Pored toga, u Bosni i Hercegovini se uoči agresije nalazio i ogroman broj »rezervista« i »dobrovoljaca« iz Srbije i Crne Gore. Kada se sve ovo ima u vidu jasno je da je na taj način JNA, bez ikakvih oružanih dejstava, okupirala Bosnu i Hercegovinu.⁷⁾

7) Dnevni izvještaj o agresiji i terorizmu protiv Republike Bosne i Hercegovine, Ured za informiranje Vlade Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Dnevni izvještaj), br. 74, 7.7. 1992.; AIIZ, 2-175, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Pov. br. 32/205-28, 08.04.1992. - Vojnoj pošti 8248 Knin i drugima; Isto, 2-510; Isto, 2 - 793; »Oslobođenje«, 5. april 1992.; Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993., str. 199; H. Dragunović, Prijedor-geneza i posljedice četničkih zločina (rukopis), Zenica, str. 5.

Predsjedništvo SFRJ, na sjednici održanoj 14. februara 1992., donijelo je, »u skladu sa svojim ustavnim ovlaštenjima«, zaključak o »privremenom predisllociranju JNA sa teritorije Republike Makedonije«. Dostavljajući navedeni zaključak svojim komandama, jedinicama i ustanovama 20. februara 1992., Pov.br. 25/142 - 332, Komanda 2. vojne oblasti je iznijela sljedeću konstataciju: »Na taj korak Predsjedništvo se odlučilo imajući u vidu da je Republika Makedonija, suprotno ustavno-pravnom sistemu SFRJ, prestala da finansira potrebe JNA i upućuje regrute i vojne obveznike u JNA, da je donela akte o stvaranju samostalne države, kao i da se u postupku svog međunarodnog priznavanja faktički ponaša kao suverena država. Radi izbegavanja mogućih sukoba i rešavanja nastalih problema na miran način, Predsjedništvo SFRJ je donelo takav zaključak. U prethodnim informacijama ukazivano je da je rukovodstvo R. Makedonije donelo niz jednostranih političkih odluka i pravnih akata. Njihova sadržina objektivno implicira neminovan sukob, ukoliko bi jedinice i ustanove JNA i dalje ostale na teritoriji R. Makedonije.

Polazeći od rezultata plebiscita, Sobraenje R. Makedonije je 17. septembra 1991. godine donelo deklaraciju kojom se dotadašnja republika konstituise kao suverena i samostalna država Makedonija. Na zakonodavnom planu, Sobraenje je na sednici od 17. novembra 1991. godine usvojilo ustav R. Makedonije i ustavni zakon, kojim su učinjene radikalne izmene u oblasti narodne odbrane i vojne obaveze, tako što se ustanovljavaju posebne oružane snage R. Makedonije. JNA kao savezna in-

Neposredno uoči agresije na Bosnu i Hercegovinu na nje-
noj teritoriji su, u okviru dvije vojne oblasti (Druga i Četvrta),
stacionirani sljedeći korpusi JNA: Tuzlanski, Sarajevski, Banjalučki,
Bihački, Bilečki i Mariborski, te dijelovi Kninskog, Zagrebač-
kog, Riječkog, Podgoričkog i Užičkog, kao i određene snage
Vojno-pomorske oblasti. Njihovi efektivni su bili: preko 100.000
naoružanih vojnika, starješina i pitomaca; 900 tenkova; 1.100
oklopnih transporterata i drugih borbenih vozila; zatim nekoli-
ko hiljada različitih artiljerijskih sredstava za podršku; odre-
đeni broj borbenih aviona i helikoptera, te druge tehnike, kao
i ogromne količine ratnih rezervi. Tako je od ukupno sedam-
naest korpusa JNA na teritoriji Bosne i Hercegovine djelimično
no ili u cjelini stacionirano jedanaest. Po brojnom stanju i rat-
noj tehnici najjači su Bihački, Banjalučki, Kninski i Tuzlanski
korpus, čiji su dijelovi, pored ostalih, učestvovali i u agresiji na
Republiku Hrvatsku.⁸⁾

Pored ogromnih količina savremenog naoružanja, municije,
opreme i drugih materijalno-tehničkih sredstava kojima je
raspolagala JNA, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu i Savezni
sekretarijat za unutarnje poslove su, u vrijeme »razbuktava-
nja ratnog požara« u Hrvatskoj i uoči agresije na Bosnu i Her-
cegovinu, iz Libana uvezli ogromne količine naoružanja i opreme.
Naime, sredinom 1991. je u Luku Bar »prispijelo« sedam bro-
dova sa 15.000 tona naoružanja i vojne opreme. Taj arsenal

---

stitucija, ne spominje se ni u jednoj odredbi, čime je došla u položaj strane sile na teritoriji te republike. Nakon toga 22. januara 1992. godine Sotranje je donelo ustavni zakon kojim je utvrđeno da R. Makedonija neće učestvovati u radu saveznih organa, što znači ni u Predsedništvu SFRJ, kao kolektivnom vrhovnom komandantu.» (AIIZ, 2-510, Komanda 2. vojne oblasti, Pov. br. 25/142-332, 20.02.1992.- Štabnom sektoru).

8) AIIZ, 2-169, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Inv.br. 25/142-760, 16.04.1992.-Na ličnost komadanta; Isto 2-793, Efektivni agresorskih snaga na ratištu Bosne i Hercegovine; N. Duraković, n.d., str. 253; H. Draganović, n.d., str. 5; M. Kreso, n.d., str 6, 8 i 14. U skladu sa dosadašnjim dostupnim dokumentima nije moguće utvrditi tačan broj korpusa i drugih vojnih snaga JNA, niti tačan broj agresorskih vojnika, kao ni broj i vrstu oruđa i oružja koje su Srbija i Crna Gora angažirale u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. To će biti jedino moguće tek kada bude dostupna sva originalna građa svih komandi, jedinica i ustanova JNA.

mogao bi, prema nekim procjenama, opskrbiti armiju osrednje zemlje od sto hiljada vojnika⁹⁾

Navedeni ljudski potencijal, uključujući i mnoge srpske oružane formacije, kao i materijalno-tehnički efektivni JNA su, po odluci vojnog i policijskog rukovodstva SFRJ i političkog i državnog vrha Srbije i Crne Gore, nakon prikrivene (tihe) okupacije, stavljeni u funkciju agresije na Bosnu i Hercegovinu. Tako je na teritoriji Bosne i Hercegovine izvršena najveća koncentracija vojne sile na svijetu na tako uskom prostoru. Istovremeno, JNA je pod svoju komandu stavila i sve militantne, fašističke formacije iz Srbije i Crne Gore, uključujući i vojne formacije zločinačke Srpske demokratske stranke.

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu sudjeluje sljedeći visoki komandni kadar JNA:

1. Komandant 2. vojne oblasti, generalpukovnik Milutin Kukanjac, rođen na Zlatiboru, općina Titovo Užice, Srbija;
2. Komandant 4. sarajevskog korpusa, generalmajor Vojislav Đurđević, rođen u Peći, Kosovo, Srbija (on je komandovao napadom na Sarajevo);
3. Komandant 5. banjalučkog korpusa, generalmajor Tihomir Talić, rođen u okolini Valjeva, Srbija;
4. Komandant korpusa Bihać, generalmajor Špiro Ninković, rođen u okolini Bara, Crna Gora;
5. Komandant 5. vazduhoplovnog-avio korpusa, pukovnik Branko Šovagović, rođen u Zagrebu, Hrvatska;

---

9) »Oslobodjenje«, 27. februar 1992. Pošiljalac navedenog »tereta« je sa Kipra, a »tovar« je ukrcao u Bejrutu.

Mnogo je bilo nejasnoća u vezi s tim kako i zašto se taj opasni teret našao u Jadranskom moru, posebno da li mu je određite bila luka Bar ili neka od sjevernih luka. Danima su brodovi sa libanskim oružjem bili usidreni u vodama Crnogorskog primorja, jer su, po riječima direktora Savezne uprave carina dr Radoslava Sekulića, prije njihovog iskrcavanja morali biti obezbjeđeni i papiri o skladištenju u luci Bar od nadležnih saveznih organa. Polazeći od »ocjene« da je bivši vlasnik navodno izgubio prava na raspolaganje, jer nije opasni materijal u predviđenom roku preuzeo, a s obzirom na to da su rokovi uskladištenja krajem 1991. istekli (do tog datuma važile su dozvole Saveznog sekretarijata za inozemne poslove, Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove i Savezne uprave carina) čime su se, »ispunili svi uslovi da ono (oružje) pređe u vlasništvo države Jugoslavije« (Isto).

6. Komandant 17. korpusa Tuzla, generalmajor Milan Nedeljković, rođen u okolini Niša, Srbija;

7. Komandant korpusa Knin i tzv. »Vojske srpske republike Bosne i Hercegovine«, generalmajor Ratko Mladić, rođen u selu Božanovići, općina Kalinovik, Bosna i Hercegovina;

8. Komandant korpusa Bileća, generalmajor Momčilo Perišić, rođen u Gornjem Milanovcu, Srbija;

9. Komandant 4. vojne oblasti Podgorica, generalpukovnik Pavle Strugar, rođen u okolini Peći, Kosovo, Srbija i drugi.¹⁰⁾

Očigledno je da sva ključna mjesta u strukturi JNA u Republici Bosni i Hercegovini zauzimaju ljudi koji su, osim generala Mladića, rodom iz Srbije i Crne Gore. Također je i vođa Srpske demokratske stranke u Bosni i Hercegovini Radovan Karadžić rođen na planini Durmitor u Crnoj Gori.¹¹⁾

Neposredno pred početak agresije na Bosnu i Hercegovinu JNA je, pod vidom vojnih vježbi, zauzela sve strateške položaje (kote), zaposjela vitalne objekte oko gradova i naselja, potpuno kontrolirajući sve značajnije komunikacije (raskrsnice i željezničke čvorove), čime je izvršila blokadu cjelokupnog saobraćaja između gradova i naseljenih mjesta. Istovremeno, JNA ukopava artiljerijsko naoružanje, postavlja mitraljeska gnijezda i straže, pravi fortifikacijske linije na svim strateškim mjestima oko gradova, izmješta vojnike i glavninu teškog naoružanja iz kasarni, dovlači novo naoružanje, gorivo, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva, dok u pojedinim krajevima, naročito u Bosanskoj krajini, istočnoj Hercegovini i Bosanskoj Posavini, masovno mobilizira srpsko stanovništvo.¹²⁾

Sa kružne osnovice blokiranih gradova agresor je otpočeo napad djeinstvom iz svih oruđa i oružja, uključujući oklopno-mehanizovane snage i avijaciju, kao i upotrebu bojnih otrova, po svim objektima infrastrukture u naseljenim mjestima, u cilju paraliziranja života ljudi, nanošenja masovnih gubi-

10) Dnevni izvještaj, br. 7, 1.5.1992.

11) Isto.

12) Agresija, str. 22; AIHZ, 2-793; N. Duraković, n.d., str. 279-280.

taka, izazivanja panike i prisiljavanja postojeće vlasti na kapitulaciju.^{12a)}

Agresorske snage se stalno dopunjuju u živoj sili i materijalno-tehničkim sredstvima iz Srbije i Crne Gore, kao i prostora tzv. »SAO Krajine«. Osim toga, agresor po potrebi, a što je posebno karakteristično za period od kraja 1992. i početka 1993., angažirae i formacije specijalne namjene iz korpusa za specijalna djeinstva iz Niša.¹³⁾

Krajem 1992. i početkom 1993. na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine djeluju agresorske snage jačine od 100.000 do 120.000 vojnika, koji su grupirani u korpusne: prvi, drugi i treći Krajiški; Istočno-bosanski; Sarajevsko-romanijski; Hercegovski; Dinarski; Novosadski; Valjevski; Užički, te Podgorički.¹⁴⁾

Glavne snage u Bosni i Hercegovini agresor je angažirao na prostoru Bosanske Posavine i u blokadi Sarajeva, a pomoćne u Podrinju, dobojskom i vrbaško-kupreškom bojištu, zatim u istočnoj Hercegovini, te na desnoj obali rijeke Une prema Cazinskoj krajini.¹⁵⁾

U Bosanskoj Posavini (oko Gradačca i Brčkog, te u zahvatima komunikacije Brčko - Lončari - Bosanski Šamac) agresor je, u cilju zauzimanja Gradačca i proširenja koridora Brčko - Lončari - Modriča i spajanja Srbije sa Bosanskom i Kninskom krajinom, angažirao oklopno-mehanizirane sastave u jačini šest brigada. Podršku tim snagama vrši artiljerijom grupisatom u tri topovsko-haubičke divizijske grupe kalibra od 122 do 155 mm, dva raketna divizionna »Luna« R-65 i organskom artiljerijom u sastavu brigada - bataljona.¹⁶⁾

Radi zauzimanja Sarajeva, nanošenja masovnih gubitaka stanovništvu, držanja civila u izolaciji od svijeta i drugih područja Republike Bosne i Hercegovine i onemogućavanja elementarnih egzistencijalnih životnih potreba (hrana, voda, struja, plin), agresor

12a) Isto.

13) AIHZ, 2-793.

14) Isto.

15) Isto.

16) Isto.

grad drži u okruženju, razara i uništava, sa snagama ukupne jačine sedam brigada iz sastava Sarajevsko-romanijskog korpusa (što iznosi ukupno oko 10.000 vojnika). Podršku tim snagama agresor, prema dostupnim podacima, vrši sa oko 120 tenkova, 39 oklopnih transportera, 48 topova-haubica, 27 »praga«, više protivavionskih topova jednocijevnih i trocijevnih od 20 mm i drugih artiljerijskih oruđa za podršku.¹⁷⁾

Osnovni cilj dještava agresorskih snaga na pomoćnim pravcima je osvajanje teritorija i uspostavljanje organa vlasti tzv. »republike srpske«, sa etnički isključivo srpskim stanovništvom. Da bi to realizirao, agresor vrši masovni genocid i druge teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, uglavnom, nad bošnjačkim stanovništvom.

Srpske snage na dobojskom i vrbaško-kupreškom bojištu agresor podržava organskom artiljerijom iz brigada i sa pojedinim raketnim divizionima »Luna« R-65, a u Podrinju također organskom artiljerijom iz angažiranih brigada, uz korpusnu artiljeriju sa teritorije Srbije (sa prostora Bajine Bašte, Ljubovije i Malog Zvonika).¹⁸⁾

Krajem septembra 1991. JNA je izvršila opću mobilizaciju vojnih obveznika od 20 do 60 godina u Bosanskoj krajini.¹⁹⁾ Nakon što je u ranu jesen 1991. agresija na Hrvatsku poprimila široke razmjere, jedinice JNA su, bez odobrenja legalnih vlasti Bosne i Hercegovine, koristile i njenu teritoriju za vođenje operacija protiv Hrvatske.^{19a)}

17) Isto. Raspoloživi podaci, ipak, ne pružaju mogućnost da se utvrdi tačan broj srpskih vojnika, te oruđa i oružja, koji su bili angažirani u cilju zauzimanja Sarajeva.

18) Isto.

19) »Oslobođenje«, 30. septembar 1991., 3; M. Kreso, n.d., str. 6. General Uzelac, komandant Banjalučkog korpusa JNA, 20. septembra proglasio je opću mobilizaciju na području Bosanske krajine. Povodom toga Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine, je izjavio da se u pozivu za mobilizaciju generala Uzelca radi o privatnom ratu i da je poziv bez zakonske osnove (»Oslobođenje«, 31. decembar 1991. - 1. i 2. januar 1992.).

Bosna i Hercegovina je, u vezi sa agresijom Srbije i Crne Gore na Hrvatsku, proglasila neutralnost i odbila dalje slanje regruta u JNA van Bosne i Hercegovine.

19a) Isto; AIIZ, 2-175 i 176.

Pod izgovorom ugroženosti aerodroma u Mostaru, jedinice JNA Užičkog i Podgoričkog korpusa, popunjene velikim brojem rezervista iz Srbije i Crne Gore, 20. septembra 1991., upale su u Bosnu i Hercegovinu, zaposjele istočnu i srednju Hercegovinu i time otpočele sa agresijom²⁰⁾. Navedene jedinice JNA i srpske »dobrovoljačke snage«, pod komandom generala Radomira Eremije, komandanta Podgoričkog korpusa, koji komandira jedinicama u istočnoj Hercegovini, 12. oktobra 1991. razrušile su i srušile selo Ravno u općini Trebinje sa desetak okolnih sela, protjerali oko hiljadu a, prema nekim podacima, ubili 180 Hrvata.²¹⁾ Rezervisti iz Srbije su, vraćajući se sa područja Banje Luke svojim kućama, na prolazu kroz Tuzlu i Kalesiju, 13. i 14. oktobra pucali po džamijama.²²⁾

Radi podrške kopnenim snagama JNA od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu intenzivno upotrebljava i vazduhoplovne snage - avijaciju i helikoptere (Vidi tabelu 1 i

20) D. Pušonjić, Posljednji »talac« Jugoslavije, Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, Beograd, 1992, str. 55-57; M. Kreso, n.d., str. 6. Komandno mjesto Užičkog i Podgoričkog korpusa bilo je u Kifinom Selu kod Nevesinja.

21) Agresija, str. 1; Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992., Pravna misao (časopis za pravnu teoriju i praksu), br. 5-8, Sarajevo, maj-august 1992., str.274-277; M. Kreso, n.d., str.7. Nakon razaranja i paljenja sela Ravno, sa većinskim hrvatskim stanovništvom, JNA nije dopustila ulazak u selo. U selo Ravno nisu pušteni ni članovi Vlade Bosne i Hercegovine, ni Evropske posmatračke misije, sa obrazloženjem da im se ne može garantirati sigurnost. Selo je prije agresije imalo 120 kuća i »izgleda stravično«, dok JNA izjavljuje da je samo izvršila svoj zadatak. »Na surovom hercegovačkom kamenjaru ostalo je jedino ogromno crno zgariste koje još pomalo tinja.« Tom prilikom je potpuno uništena i crkva (Agresija, str. 1-2).

Polazeći od ocjene da je u selu Ravno izvršen zločin nad civilima, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine formiralo je mješovitu državnu komisiju na čelu sa prof. dr Ejupom Ganićem. Nakon što je Komisija vidjela samo jedan dio sela, doktor Ganić je izjavio kako je to »užas...«. »Sve kuće koje smo mi vidjeli su uništene, zapaljene ili pogođene projektilima... Tamo ima i nesahranjenih ljudi...« (Isto).

22) »Oslobođenje«, 14. oktobar 1991. Na prolazu kroz Tuzlu rezervisti iz Srbije 13. oktobra 1991. pušćanom paljbom iz pješadijskog naoružanja oštetili su dva autobusa i munaru Jalske džamije, što je izazvalo strah i ogorčenje stanovnika Tuzle. Sljedećeg dana, rezervisti iz Srbije su na području Kalesije izazvali oštećenja na miljanovačkoj džamiji (Isto).

2). Naime, Republika Bosna i Hercegovina je, usljed nedostatka odbrambene avijacije kojom je raspolagala isključivo JNA,²³⁾ od početka agresije poligon za velikosrpske fašističke pilote. Pošto nisu imali protivnika u vazduhu, oni su izvodili i od 45 do 50 avio polijetanja dnevno. Pri tome su na raspolaganju imali sve vrste avionskih projektila, od kasetnih bombi, koje u do-diru sa zemljom izbacuju nekoliko stotina manjih bombi, a koje se kasnije aktiviraju na dodir ili praznjenje baterije, pa do zapaljivih i razornih avio-bombi »krmača« i to od 250, 500 i 1.000 kg, zatim »napalm« i »fugasnih bombi«, kao i raketa »vazduh-zemlja«. Nad Jajcem, Gradačcem i Višegradom agresor izbacuje »fosforne« i »napalm-bombe«, a u drugim gradovima ispaljuje nadražljiva hemijska sredstva.²⁴⁾

U periodu od aprila 1992. do 30. januara 1993. avijacija JNA je izvršila 3.150 letova, od čega 2.700 do 11. oktobra 1992., a 450 letova izvršeno je nakon donošenja Rezolucije 781 Savjeta sigurnosti OUN o zabrani letenja iznad Bosne i Hercegovine. Na taj način fašistički režimi u Srbiji i Crnoj Gori drsko potvrđuju pred cijelim svijetom svoje angažiranje i umiješanost u agresiju na samostalnu, nezavisnu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Od ukupnog broja navedenih letova 95% čine letovi sa vatrenim djejtvmima po objektima na zemlji. Većinu letova agresor je izveo nad civilnim ciljevima i gusto naseljenim gradskim četvrtima, koji su trajali i po 70 minuta i u kojima je izbačeno po nekoliko tona bombi. Agresor, također, koristi poljoprivredne avione prerađene za nošenje vazduhoplovnih ubojnih sredstava, kao i borbene mlazne avione tipa »JASTREB J-21«, »MIG-21« i »ORAO«.²⁵⁾

Agresorska avijacija, uglavnom, polijeće sa banjalučkog aerodroma, ali i aerodroma i helidroma iz Srbije, Crne Gore i okupiranih dijelova Hrvatske. Ti aerodromi su: Ponikve kod Titovog Užica, Ladevci kod Kraljeva, Batajnica, Niš, Sombor, Priština, Podgorica, kao i Udbine (u Republici Hrvatskoj). Od

23) Agresija I, str.7.

24) AIIZ, 2-793 ; »Prva linija« (list Armije Republike Bosne i Hercegovine), br. 1, 8. decembar 1992., 12.

25) Isto.

druge polovine 1992. avijacija JNA koristi i aerodrom u Glamoču, odakle je 10. septembra 1992., bombardirala i šire područje Bihaća i Cazina, ustremljujući smrtonosni teret u vidu »kasetnih bombi« i raketa »zemlja-vazduh«, uglavnom, na bošnjačka naselja i privredne objekte.²⁶⁾

Srpsko-crnogorski agresor je tokom avgusta i septembra 1992. na više ratišta u Bosni i Hercegovini upotrijebio avijaciju. Tako je avijacija JNA 3. avgusta bacila tri »kasetne bombe« velike razorne moći na rejon Igmana.²⁷⁾ Sljedećeg dana agresorska avijacija je više puta povrijedila zračni prostor Republike Bosne i Hercegovine. Naime 4. avgusta registrirana su 22 polijetanja iz Banje Luke, a avioni su »krmačama« i »kasetnim bombama« zasipali Rogoj, Igman, Bjelašnicu i Trnovo.²⁸⁾ Od djejtva avijacije JNA, koja je 7. avgusta bombardirala Tešanj (»krmačama«, raketama »zemlja-vazduh« i »napalm bombama«) ranjeno je mnogo civila i pričinjena velika materijalna šteta²⁹⁾. Agresorska avijacija je 9. i 10. septembra sa aerodroma u Banjoj Luci izvršila preko 34 avio-polijetanja u raznim pravcima. Njeno jače djejtvo registrirano je na području Međeđe, Orahova i Goražda, gdje su, izbacujući »krmače« i »kasetne bombe«, izazvali smrt i ranjavanje civila i velika razaranja.³⁰⁾ Avijacija JNA je 12., 13., 14. i 15. septembra borbeno djelovala po slobodnim teritorijama Brčkog, Gradačca, Gra-

26) Isto; AIIZ, 2-800 ; Dnevni izvještaj, br. 36/37, 31.5.1992 i br. 113, 15.8.1992.

27) Agresija, str. 15 (II). Avioni koji su istresali taj smrtonosni teret polijetali su sa aerodroma u Podgorici. Inače, sa tog aerodroma su, i prije 3. augusta, a i kasnije, uzlijetali avioni JNA i borbeno djelovali u Bosni i Hercegovini. Momir Bulatović - predsjednik Crne Gore, 23. juna 1992. na zatvorenom sastanku sa opozicijom, priznao je da sa podgoričkog aerodroma uzlijeću avioni na ubitačne akcije u Republici Bosni i Hercegovini (Isto, str. 59-II).

Zanimljivo je istaći da su u drugoj polovini juna 1992. u crnogorskom dnevnom listu »Pobjeda« »ukinute« čitulje u kojima se spominje da je neki Crnogorac poginuo u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu (Isto).

28) Agresija, str. 17-19 (II). Istog dana agresorski avioni borbeno su djelovali na području općine Žepče, ispalivši pri tom šest raketa (Isto).

29) Agresija, str. 18 (II).

30) Agresija, str. 37-38 (II).

čanice i naseljima u dolini Drine. »Napalm« i »kasetnim bombama« razoreni su mnogi privredni i stambeni objekti na području Brčkog, gdje je od posljedica bombardiranja poginulo 25 lica, među kojima jedna trudnica i dvanaestoro djece, dok su 32 civila ranjena. Avioni jugovojске, koji su 15. septembra u dva navrata polijetali sa banjolučkog aerodroma, ustremili su se »kasetnim bombama« i raketama »vazduh-zemlja« na bihaćka naselja Sokolac, Vinca i Zalužje. Agresorska avijacija je 17. septembra u više navrata bombardirala područje gorazdanske općine, od čega je veliki broj civila nastradao, a materijalne štete i razaranja su velika. U nastojanju da slomi otpor branilaca Žepe agresor koristi, pored raspoloživih artiljerijskih oruđa, i avijaciju, čiji su napadi usmjereni protiv civila. U napadu na slobodnu teritoriju općine Srebrenice agresor je pozvao i avijaciju, tako što su avioni uzastopno dva puta istresali »kasetne bombe« i tzv. »krmače« po položajima boraca Armije Bosne i Hercegovine. Pošto agresor nije uspio probiti linije odbrane u Jajcu, pribjegao je ponovo upotrebi avijacije, koja je dva puta bombardirala ciljeve u gradu i prigradskim naseljima. Zapaljivim bombama izazvano je više požara, čije je gašenje znatno otežavala neprekidna paljba po vatrogascima. U drugom naletu agresorski avioni su na gradske četvrti bacali bojne otrove. Agresor je 18. septembra na brčanskom ratištu - po civilnim ciljevima slobodne brčanske teritorije upotrebljavao zapaljive projekte, uslijed čega je stradalo naselje Brka, te je više civila zadobilo opekotine, a desetina kuća je zapaljeno. U bombardiranju mnogih gradova u Bosni i Hercegovini od strane avijacije JNA 19. septembra samo je u Brčkom ubijen tridesetjedan civil (dvanaest žena, osmero djece i jedanaest muškaraca). Slobodna teritorija brčanske općine, na kojoj se nalazi oko 40.000 civila, bila je 20. septembra poprište žestokog vazdušnog napada, prilikom kojeg su od posljedica dještava »kasetnih« i »napalm bombi« poginula četrdesetdva civila, a osamdesetšest ih je ranjeno. U Jajcu su 24. septembra u pet navrata borbeni avioni istresali smrtonosni teret nad tim gradom, upotrebljavajući »kasetne« i »napalm« bombe, uglavnom u većim stambenim naseljima i samom centru grada. Avioni jugo-vojske su djelovali i na po-

dručje Velike Kladuše. Agresor je 26. septembra 1992. izvršio 30 avio polijetanja (27 sa aerodroma u Banjoj Luci i 3 iz Batajnice), dještvujući po naselju Karadaglije kod Tešnja i na gradove Jajce i Vitez (fabrika »Slobodan Princip Seljo«). Tom prilikom agresor je koristio sljedeće naoružanje: rakete »vazduh-zemlja«, krmače i »kasetne« bombe. U napadu na Jajce učestvovala su dvije grupe aviona tipa »Orao« i »Galeb«. Agresorska avijacija je sljedećeg dana (27. septembra 1992.) izvršila 27 avio polijetanja sa aerodroma u Banjoj Luci i 3 sa Batajnice, bombardirajući mnoga gradska naselja. Tokom 28. septembra 1992. agresor je sa aerodroma Banja Luka izvršio 45-50 avio polijetanja. Ciljevi su bili: Maglaj, Bosanski Brod, Teslić, Jajce i Brčko. Agresor je od ubojnih sredstava koristio »kasetne bombe«, »fugasne« avio-bombe i tzv. »krmače« od 250 kg. Tako su po slobodnoj teritoriji brčanske općine tog dana agresorski avioni istresali teret u četiri navrata. Posljedice tog napada na selo Zovik bile su katastrofalne. Poginulo je petnaest mještana, dok ih je pedeset ranjeno, a razrušeni su mnogobrojni objekti, među kojima i osnovna škola. Avionima sa banjalučkog aerodroma agresor je 29. septembra 1992. u više navrata dještvovala po Željezari Zenica. U toku 30. septembra 1992. agresor je, također, izvršio 45-50 avio polijetanja sa četničkog aerodroma u Banjoj Luci. Rejoni dještva bili su: Zenica, Gradačac, Jajce, Maglaj, Tešanj i Olovo. Pri tome je agresor koristio mitraljesko naoružanje kalibra 12,7 mm, raketna zrna kalibra 57 mm, vođene rakete »vazduh-zemlja«, razorne bombe »krmače« od 250 i 500 kg, plamene bombe »napalm« i »kasetne bombe«, što je imalo za posljedicu velika materijalna razaranja stambenih objekata i veliki broj ubijenih i ranjenih civila. Žrtve su, uglavnom, žene i djeca.³¹⁾

U periodu od 2. do 10. oktobra 1992. agresor je izveo 170-200 avio polijetanja, uglavnom sa banjalučkog aerodroma i u

31) Agresija, str. 39-51 (II); Dnevni izvještaj, br. 142/143, 14.9.1992., br. 144, 15.9.1992., br. 146, 17.9.1992., br. 147, 18.9.1992., br. 149/150, 21.9.1992., br. 152, 23.9.1992., br. 153, 24.9.1992., br. 154, 25.9.1992. i br. 158, 29.9.1992.; AIIZ, 2 - 793; Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102/02-57, 17. septembra 1992.; Isto, br. 102/02-05-57; Isto, br. 102/02-98, 26. septembra 1992.

manjem broju sa Batajnice. Tako je, ilustracije radi, 2. oktobra izvršeno 30-35, 3. oktobra 20-25; 10. oktobra 45-50 avio polijetanja, itd. Od 20 do 25 avio polijetanja (avioni »Galeb-2«, »Jastreb« i »Mig-21«), 3. oktobra, 15 ih je bilo sa borbenim djejtvom po Tešnju, Gradačcu i Zenici, a koristili su mitraljeze, »napalm« i »kasetne bombe.«³²⁾

Klipni agresorski avioni su tokom novembra i decembra 1992. i u prvoj polovini 1993. djejtvovali po Srebrenici i Konjević Polju. Djejtvujući borbeno po Srebrenici 9. novembra 1992. ubili su petnaest, a 14. decembra (u selima Puzići, Tegare i Loznička Rijeka) sedamdeset civila, od čega osamnaestero djece. Klipni avioni su 7. januara 1993. mitraljezima djejtvovali po zbjeegu civila u selu Potočari kod Srebrenice. Dva klipna aviona su 15. marta 1993. u dva navrata bombardirali Konjević Polje sa dvanaest bombi »krmača«, od čega je petnaest civila poginulo, a dvadeset i četiri ranjeno (devet teže i petnaest lakše)³³⁾.

I pored Rezolucije 781 Savjeta sigurnosti OUN o zabrani letova iznad Bosne i Hercegovine (10. oktobra 1992.) agresor sa teritorije Srbije (s aerodroma Lađevci i Ponikve, Batajnica i drugi) i aerodroma i helidroma u Banjoj Luci nesmetano koristi avijaciju i helikoptere. Upotrebu avijacije i borbeno djelo-

---

32) AIIZ, 2 - 793 ; Agresija, str. 53-54 (II). Mnoga naselja i gradovi u Republici Bosni i Hercegovini 3. oktobra 1992. bili su meta bestijalnih napada jugoavijacije, koja je za sobom ostavljala smrt i pustoš. Naime, avioni su pojedinačno ili u grupama polijetali sa Banjalučkog aerodromakoji je od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu pod kontrolom srpskih zločinaca. Tako je samo 3. oktobra zabilježeno više od 40 letova. Meta avionskih napada tom prilikom bili su Zenica, Gradačac, Tešanj, područje planine Igman, itd. Punih pet sati »napalm« i »kasetnim bombama« agresor je bombardirao postrojenja zeničke Željezare. Agresorska avijacija tada je sravnila sa zemljom na desetine kuća u Tešnju, dok je najteža razaranja pretrpjelo naselje Bukve.

U Gradačcu je 9. oktobra vladao pravi pakao, punih četrdeset minuta agresorski avioni su istresali smrtonosni teret na centar grada i okolna naselja. Ispod novih ruševina ostalo je 14 mrtvih i oko 40 ranjenih civila. I Srebrenica je tog istog dana (9. oktobra) u dva navrata bila meta agresorske avijacije. Prilikom tih napada bacane su »kasetne bombe« kao i tzv. »krmače«, koje su izazvale velike materijalne štete, a »pretpostavlja se da je bilo i ljudskih žrtava«.

33) AIIZ, 2-793.

vanje iz vazduha agresor je posebno intenzivirao februara 1993.

Tokom tog mjeseca uočena su 103 leta agresorske avijacije, od čega 38 letova aviona (tipovi: »JASTREB« i »GALEB«) i 65 letova helikoptera (tipovi: »GAZELA« i »MI-8«). Pri tome su 32 leta aviona (od 38 registriranih) bila sa vatrenim djejtvom po nezaštićenim naseljenim mjestima i nenaoružanom civilnom stanovništvu (područja Srebrenice, Bratunca, Bijeljine, Brčkog, Doboja, Zavidovića, Gradačca i Maglaja). Ostali letovi aviona i helikoptera imali su za cilj izviđanje i prevoženje ljudstva, kao i transport municije i drugih ubojnih sredstava. Posebno velik intenzitet letova agresorskih helikoptera uočen je na pravcu Šekovići - Majevisa (17). Avioni tipa »JASTREB« borbeno su djelovali »kasetnim bombama«, raketnim i mitraljeskim zrnima na području Srebrenice. Od tih djejtava poginulo je 81, a ranjeno više od 200 civila i boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine. Samo u periodu od 1. do 10. februara 1993. od djejtava avio bombi agresorske avijacije, u rejonu Srebrenice poginulo je 56, a ranjeno preko 100 civila. Od sredine aprila do prve polovine novembra 1992. u Jajcu je registriran 191 avio polet, u Brčkom 90, Gradačcu 76, Goraždu 60, Tuzli i Maglaju 21, Kladnju 15 i manji broj u većim gradovima u Republici Bosni i Hercegovini. Za to vrijeme je ukupno napravljeno 1300 letova, od kojih su većina djejtvovali po civilima³⁴⁾.

Helikopterske jedinice tzv. Jugoslavije (transportni, izviđački i protivoklopni helikopteri) agresor masovno koristi pretežno za vatrenu podršku iz vazduha i manevar trupa, snabdjevanje jedinica i prevoženje novih snaga i dotur ubojnih i materijalno-tehničkih sredstava, evakuaciju ranjenika, povrijeđenih i bolesnih. S tim u vezi, agresor koristi sljedeće helidrome: Zalužani (Banja Luka), Bratunac, Sokolac (Bjelosavljevići), Pale, Šekovići, Ozren (Tumare), Bijeljina, Doboj i Nevesinje³⁵⁾.

Agresorski helikopteri letove obavljaju, uglavnom, noću u grupama od dva do četiri helikoptera. Tako je, primjera radi, u

---

34) Isto; »Prva linija«, br. 1, str. 12.

35) AIIZ, 2-793 ; Isto, 2-800 ; Agresija, str. 47. (II).

toku 12. i 13. maja 1993. agresor masovno upotrebljavao helikoptere tipa »GAZELA« i »MI-8« za prevoženje ljudstva i ratnog materijala u ofanzivi na brčanskom ratištu. Tada je registrirano 53 polijetanja helikoptera u grupama od jedne do tri letjelice na liniji: Bijeljina - Brčko, Bijeljina - Modriča, Bijeljina - Orašje, Bijeljina - Pelagićevo i obratno. Interesantno je istaći da za vrijeme upotrebe helikoptera nije bilo letova aviona UN iz sastava snaga »NOFLY«. Transportni helikopteri »MI-8« dnevno prave po nekoliko letova i redovno snabdijevaju jedinice koje su u ofanzivi. Tako npr. nova pojačanja u rejonu Gradačca agresor u drugoj polovini oktobra 1992. prebacuje transportnim helikopterima iz pravca Brčkog i Bosanskog Šamca, dok je u isto vrijeme, položaje branilaca Bosne i Hercegovine u opštini Gradačac raketirao iz helikoptera³⁶.

Na helikoptere »GAZELA« agresor montira četiri protivoklopne rakete velikog učinka, dok transportni »MI-8« može u prepravljenoj verziji ponijeti 16 mitraljeza, ili isto toliko raketnih zrna, dok JNA još od kosovskih »dogadaja« 1981. ima varijante i za hemijsko oružje³⁷.

Agresor naročito koristi helikoptere »Gama« vođene protivoklopnim raketama »maljutka«. Borbeno djelovanje tih helikoptera posebno je izraženo u rejonu Gradačca, gdje djeluju po okolnim naseljima ali i samom gradu. Tako su helikopteri »Gama« 7. i 9. novembra 1992. »maljutkama« djelovali po Gradačcu; 26. novembra po bihačkom regionu, od čega je petnaest lica poginulo i šest ranjeno; zatim 28. novembra i 7. decembra ponovo po Gradačcu. Sa helidroma Zalužani su 18. i 19. marta 1993. »Game« djelovale »maljutkama« po selu Miljanovići, zatim 23. marta po rejonu Mrkonjić - Planje (kod Jelaha), itd³⁸.

Interesantno je ukazati na činjenicu da srpski agresor, u cilju prevoženja novih snaga iz Srbije i dovlačenja materijalno-tehničkih i drugih sredstava, koristi i helikoptere sa oznakama UNPROFOR-a i UN. Tako je krajem juna 1992. u selo Bukovik /područje Brčkog/ sletio jedan takav helikopter. U isto

36) Agresija, str. 47. (II); »Prva linija«, br. 1, str. 12.

37) »Prva linija«, br. 1, str. 12; AIIZ, 2-800.

38) AIIZ, 2-793 i 2-800.

selo, koje drže srpske agresorske snage, u drugoj polovini juna 1992. sve češće slijecu helikopteri sa oznakom UN koji agresoru donose hranu i municiju³⁹.

Srpsko-crnogorski agresor je u više navrata koristio helikopterske desante. Naime, helikopterski desanti su izvedeni: 8. maja 1992. na kalesijsko selo Memiće u tuzlanskoj regiji; 10. marta 1993. na selo Bogovac (na putu Brčko - Tuzla); 11. marta na kotu 733 Komin; 17. jula na Treskavicu (u rejonu Ljuta); 22. oktobra u rejonu Brda (Bjelašnica - Treskavica)⁴⁰.

Objekti djestva agresorske avijacije i helikoptera su živa sila - civilno stanovništvo, uglavnom bošnjačke nacionalnosti, u otvorenim naseljenim mjestima. U naletima agresorske avijacije po civilnim naseljima u kojima nema nikakvih vojnih ciljeva na meti su: civili i objekti - bolnice, porodilišta, dječiji dispanzeri, domovi zdravlja, škole, stambeni, industrijski i drugi objekti, uz ogromne ljudske žrtve, uglavnom žena i djece, i materijalne štete i razaranja⁴¹.

Od ukupnog broja vatrenih djestava 10-15% je po jedinicama Armije BiH, dok je 85-90% po naseljenim mjestima. Tako je, ilustracije radi, srpsko-crnogorski agresor samo u prvih sedam mjeseci agresije potrošio oko 108.000 tona razne municije, tj. 41,5% (Vidi tabelu 3). Procjenjuje se da mu je ostalo na raspolaganju još 152.000 tona, ili oko 58,5%⁴².

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu velikosrpski nacisti uporno koriste zapaljiva i hemijska oružja, zabranjena Ženevskom konvencijom i drugim odredbama međunarodnog prava. Zapaljivo oružje agresor koristi od početka agresije. O tome svjedoče brojni zapaljeni objekti u Sarajevu (zgrade Skupštine i Vlade Republike Bosne i Hercegovine, zatim Orijentalnog instituta, glavne PTT, Narodne i Univerzitetske biblioteke, Željezničke stanice, kulturno-sportskih centara »Zetra i »Skenderija«,

39) Agresija, str. 11 (II).

40) Isto, str. 40 (II); AIIZ, 2-800. Prilikom helikopterskog desanta na Memiće iskrcano je 80 srpskih »dobrovoljaca« koji su zatim napali okolna sela, palili i rušili kuće, te džamiju u Donjim Raincima.

41) AIIZ, 2-793; Press-centar Armije Bosne i Hercegovine, br. 102/02-715, 14. januar 1993.

42) AIIZ, 2-793.

kao i »Unisa«, »Elektroprivrede«, »Energoinvesta« i drugi), Brčkom, Gradačcu, Goraždu, Jajcu i dr. Hemijsko oružje agresor je prvi put upotrijebio 6. juna 1992., kada je bojni otrov ubacio u podrum željezničke stanice u Podlugovima (20 km sjeveroistočno od Sarajeva), gdje je bila zatočena grupa logoraša od oko 50 civila Bošnjaka. Od tada pa do 31. januara 1993. registrirano je 255 hemijskih udara, od čega je oko 100 izvršeno u široj okolini Sarajeva (Vidi tabelu 4). Hemijsko oružje agresor je najmasovnije koristio po gradovima, odnosno širem području Sarajeva, Brčkog, Gradačca, Maglaja, Tešnja, Srebrenice, Goražda i Jajca. Najveća koncentracija upotrebe hemijskog oružja zabilježena je u avgustu 1992. (77), a najmanja u novembru iste godine (9)⁴³⁾.

Agresor najčešće koristi fosforne i »napalm« avio-bombe, kao i artiljerijske granate sa bojnim otrovima. Fosfornim avio-bombama i artiljerijskim granatama najčešće je izloženo Sarajevo (naselje Pavle Goranin, Jevrejsko groblje, Žuč i dr.), zatim Jajce, Brčko i dr., a »napalm-bombama« Goražde, Jajce i Gradačac. »Kasetne« i »napalm« bombe, uz rakete »vazduh-zemlja«, pricini-le su sredinom avgusta 1992. strašna razaranja u Jajcu, nakon čega su uslijedili artiljerijski napadi⁴⁴⁾.

Zapaljiva i hemijska sredstva agresor je do 31. maja 1993. upotrijebio ukupno 365 puta. Na višegradskom ratištu JNA je koristila nervno-paralitičke bojne otrove, koji su u stanju da i jedinici potpuno obezbjeđenoj protiv ABH-oružja nanese gubitke do 50%. U velikim urbanim sredinama agresor najčešće koristi »humane« bojne otrove tipa suzavac i kijavac, odnosno nadražljivce. U manjim naseljima i na položaje boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine koriste fozgen i iperit, koji su najčešće korišteni u Prvom svjetskom ratu. Postoje indicije da su korišteni i plikavci, koji su u Prvom svjetskom ratu kontaminirali nekoliko stotina hiljada vojnika i nanijeli osam puta

43) AIIZ, 2-793 ; »Prva linija«, br. 3, 17. mart 1993., 13; Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5. str. 3.

44) Isto; Press-centar Armije Bosne i Hercegovine, br. 102/02-272, 1. novembar 1992.

veće gubitke nego svi drugi otrovi zajedno, kao i nervni otrovi⁴⁵⁾.

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu srpsko-crnogorski fašisti koriste i specijalne padobranske jedinice i pitomce vojnih škola. Tako, primjera radi, sredinom septembra, 1992. u sastavu agresorskih snaga na bihaćkom ratištu, učestvuje i bori se 83. specijalna padobranska jedinica iz Niša, kao i pitomci vojne akademije kopnene vojske iz Beograda⁴⁶⁾.

Na privremeno zaposjednutoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine agresori su angažirali i fabrike za proizvodnju vojne opreme i skladišta municije i goriva. Borbeno tehniku (oruđa, oklopna borbeno vozila, municiju i druga ubojna sredstva) i pogonsko gorivo agresori dobavljaju i dovlače iz Srbije, Rumunije, Bugarske, Ukrajine i drugih istočnoevropskih zemalja, kao što je npr. dobavljanje avio-bombi tipa »OFAB-250«⁴⁷⁾.

45) Isto.

46) Dnevni izvještaj, br. 147, 18.9.1992. Pitomci treće i četvrte godine Vojne akademije kopnene vojske tzv. Jugoslavije sredinom jula 1993. u podmajevičkim selima izvode gađanja na žive ciljeve (»Oslobođenje«, 20. juli 1993.).

47) AIIZ, 2-793.

Tabela 1

SASTAV, GRUPISANJE I JAČINA
VAZDUHOPLOVNIH SNAGA AGRESORA
NA TERITORIJI RBiH
U POČETNOM PERIODU AGRESIJE

JEDINICA	VAZDUHOPLOVI		Aerodrom baziranja	
	TIP	BROJ		
Tzv. Srpska mješovita avio-brigada	Lovačka eskadrila	MIG — 21	10—12	Banja Luka
	Lovačko-bombarderska eskadrila	JASTREB GALEB	12—14 6—8	Banja Luka
	Mješovita helikopterska eskadrila	MI — 8 GAZELA GAMA	10—12 4—6 4—6	Banja Luka
	Lovačko-bombarderska eskadrila	JASTREB GALEB	10—12 6—8	Glamoč
	Lovačko—bombarderska eskadrila	GALEB	12—20	Udbina
	Transportna helikopterska eskadrila	MI — 8	12—14	Zalužani
	Eskadrila lakše višenamjenske avijacije	UTVA—66 UTVA—75	8—10 8—10	Prijedor
	Helikopterska eskadrila	GAZELA	4—6 8—10	Prijedor

Tabela 2

SASTAV, GRUPISANJE I JAČINA
VAZDUHOPLOVNIH SNAGA AGRESORA
NA TERITORIJI RBiH
POČETKOM 1993.

JEDINICA	VAZDUHOPLOVI		Aerodrom baziranja	
	TIP	BROJ		
Tzv. Srpska mješovita avio-brigada	237. lovačko-bombarderska avijacijska eskadrila	ORAO	12	Banja Luka
	238. lovačko-bombarderska avijacijska eskadrila	JASTREB	14	Banja Luka
	780. transportna helikopterska eskadrila	MI — 8	14	Banja Luka
		GAZELA MI — 8	5 1	Pale
		GAZELA MI — 8	4 2	Udbina
	Helikopterska eskadrila	GAZELA	20	KM korpusa

Tabela 3

PREGLED UTROŠENIH KOLIČINA MUNICIJE
KOJU JE AGRESOR UPOTREBIO
U PRVIH SEDAM MJESECI AGRESIJE
NA BOSNU I HERCEGOVINU

ORUĐA I ORUŽJA	KOMANDA	TONA
GRANATE: haubica, topovskih, tenkovskih, patova, minobacača, VBR—ova	1.808.000 (prosječne težine 20 kg)	36.000
Pješadijska municija raznih kalibara	1.260.000.000 (prosječne težine 30 grama)	37.880
Preuzeta municija od bivše JNA kao kompenzacija za opljačkanu municiju TO	%	12.000
Municija koju je Armija RBiH zarobila i uništila agresoru	%	15.000
Bombe i granate (avionske i helikopterske)	%	6.000
Mine i druge eksplozivne naprave	%	1.000
UKUPNO:		107.880

Tabela 4

PREGLED UPOTREBE HEMIJSKOG ORUŽJA
OD POČETKA AGRESIJE DO 31. JANUARA 1993.

Gradovi - rejni po kojima su izvršeni HU	Vrsta hemijskog oružja			
	Fosfor aviobombe i art. granate	Napalm bombe	Bojni otrovi	Svega
Bihac	1		5	6
Bosanska Krupa			4	4
Maglaj		1	2	3
Olovo			3	3
Mostar	1		5	6
Višegrad		1	4	5
Brčko	2	3	15	20
Goražde	2	9	10	21
Gradačac	1	7	17	25
Jajce	6	9	9	24
Srebrenica	1	1	2	4
Sarajevo	21		74	95
Tešanj	1	3	4	8
Travnik			1	1
Ostali	7	3	21	31
SVEGA	43	37	175	255

PREGLED UPOTREBE HEMIJSKOG ORUŽJA PO
MJESECIMA OD 06. JUNA 1992. DO 31. JANUARA 1993.

MJESEC	Upotreba HO
juni 1992. godine	11
juli 1992. godine	31
avgust 1992. godine	77
septembar 1992. godine	52
oktobar 1992. godine	21
novembar 1992. godine	9
decembar 1992. godine	23
januar 1993. godine	31
SVEGA	255

b) Oružane jedinice Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine

Posebno mjesto u planiranju, pripremanju i izvođenju genocidne agresije na Bosnu i Hercegovinu pripada Srpskoj demokratskoj stranci Bosne i Hercegovine. Naime, ta stranka je, radi obaranja svih legalnih organa vlasti Bosne i Hercegovine i formiranja srpske Bosne i Hercegovine i njenog priključenja Srbiji i Crnoj Gori, odmah, nakon izbora i dolaska na vlast, u skladu sa instrukcijama vojnog rukovodstva SFRJ i političkog vodstva Srbije, a posebno Slobodana Miloševića, lično, i uz neposrednu pomoć JNA, preduzela aktivnosti na formiranju oružanih formacija i naoružavanju srpskog naroda⁴⁸⁾.

Glavni odbor Srpske demokratske stranke (SDS) Bosne i Hercegovine, na čelu sa zločincem Radovanom Karadžićem, je, sredinom 1991. svim općinskim odborima izdao naredbu da se na teritoriji Bosne i Hercegovine formiraju oružane formacije i »priđe organizovanom naoružavanju srpskog naroda«. U cilju realiziranja navedene naredbe trebalo je uspostaviti neposredne kontakte sa JNA⁴⁹⁾.

Na sjednicama najviših organa fašističke SDS Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 1991. razmatrano je pitanje formiranja srpskih oružanih formacija i vojnog organiziranja sr-

48) AIIZ, Fond SDS, 240/1, Zapisnik sa Pete sjednice Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke, održane 7. novembra 1991. Na Petoj sjednici Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, na kojoj je razmatrana informacija u vezi sa regionalizacijom, zauzet je stav da »treba omogućiti da se poštuje princip da regijom bude obuhvaćeno i zaokruženo nacionalno i teritorijalno bogatstvo« i ukazano da je cilj »imati srpsku Bosnu i Hercegovinu, a s Muslimanima i Hrvatima uspostaviti konfederativni princip odnosa« (Isto).

Zanimljivo je istaći podatak da je na sjednici Političkog savjeta SDS-a, od 15. oktobra 1991. Milivoje Tutnjević izjavio kako »regije moraju biti spremne da izvrše blokadu robno-novčanih puteva prema Sarajevu« (AIIZ, Fond SDS, 110, Zabilješke sa sjednice Savjeta Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, održane 15. oktobra 1991.).

49) AIIZ, 2-794; Izjava S. Pojskića data autoru. Taj zadatak za područje općine Konjic dobio je Živak (Đorđa) Strahinja (rođen 1932. u selu Brdani-Konjic).

pskog naroda. Na sjednici Izvršnog odbora SDS-a (6. septembra 1991.) je, između ostalog, zaključeno da Srbi »idu u dobrovoljce JNA«, kako bi se kontinuirano osiguralo da »Srbi idu u kasarne«. Na sjednici Političkog savjeta SDS-a od 15. oktobra 1991. je, između ostalog, ukazano i na značaj vojnog organiziranja, naročito u gradovima. U vezi sa tim, zaključeno je da treba »u tom smislu dati uputstva opštinskim i mjesnim odborima«. Zanimljivo je istaći i činjenicu da je na toj sjednici naglašeno da treba upozoriti JNA da osigura komunikacije. U tom smislu je Milivoje Tutnjević upozorio kako »treba pozvati Jugoslovensku narodnu armiju da obezbjedi mostove na Drini«⁵⁰⁾.

Nakon toga, uslijedila je nova naredba SDS, koja je objelodanjena 26. oktobra 1991. u Banjoj Luci, pod rukovodstvom Radovana Karadžića. (Naredba je, također, u potpunosti prihvaćena i od tzv. »Autonomne regije krajina«). Tom naredbom je, između ostalog, trebalo »obavezno sprovesti« formiranje jedinica za front, kao i komandi mjesta; uspostavljanje »pune mobilnosti teritorijalne odbrane« i njeno potčinjavanje korpusu »kao ratne jedinice«; od »dezertera prikupiti svo oružje i opremu«; na radiostanicama proglasiti ratnu šemu programa i dr. Za »veći uspjeh kompletne akcije« predviđeno je određivanje i ratnih poreza⁵¹⁾.

Nakon tzv. »plebiscita« srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (9. novembra 1991.) SDS je, uz neposrednu saradnju i podršku JNA, pojačala svoje zločinačke aktivnosti u vezi sa formiranjem oružanih formacija⁵²⁾.

SDS je u drugoj polovini 1991., u skladu sa navedenim naredbama, a posebno one o formiranju »jedinica za front« i drugim odlukama o organiziranju paradržavnih organa, a u cilju formiranja tzv. »Republike srpske Bosne i Hercegovine« kao »federalne jedinice u sastavu savezne države Jugoslavije«, uz neposrednu pomoć i podršku JNA, otpočela sa formiranjem oružanih

50) AIIZ, 3-206; Isto, Fond SDS, 110, Zabilješke sa sjednice Savjeta Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, održane 15. oktobra 1991.

51) AIIZ, Fond SDS, 400/1-1, Naredba SDS Sarajevo.

52) Dnevni izvještaj, br. 72, 5.7.1992.

formacija. Polazeći od ocjene da su »opredijeljeni za Jugoslaviju, za JNA i spremni da prihvate razmjesta i smjesta jedinica JNA«, Srbi su na teritoriji Bosne i Hercegovine formirali paravojne općinske, reonske i okružne štabove tzv. »teritorijalne odbrane«. Tako je već u drugoj polovini 1991. na području Bosanske krajine formirano više ilegalnih općinskih i okružnih štabova srpske »teritorijalne odbrane«, kao što su: Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Glamoč, Pritoka - Bihać, Bosanska Krupa, Lušci Palanka i dr. Ti paradržavni organi SDS formirali su vojne jedinice »od srpskog naroda«. Brojno stanje tih vojnih jedinica na području općina: Drvar, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Glamoč do 18. februara 1992. iznosilo je 4.448 vojnih »obveznika«. Sa područja tih općina u sastavu 11. motorizirane brigade JNA, nakon njenog formiranja, ušla su 2.022 vojna »obveznika« (546 iz Drvara; 584 iz Petrovca; 412 iz Grahova i 480 iz Glamoča). Od ukupnog broja vojnih »obveznika« u tu jedinicu 1.620 odnijelo je kompletnu vojnu opremu (Drvar 420 kompleta; Petrovac 440; Grahovo 350 i Glamoč 410 kompleta). Brojno stanje jedinica »od srpskog naroda« na području »pojedinih opština rubnog područja Okruga Bihać« je do 18. februara iznosilo 6.450 vojnih »obveznika« (Pritoka - Bihać- 2.500; Bosanska Krupa - 3.000 i Lušci Palanka - 950 vojnih obveznika)⁵³.

U vezi sa formiranjem srpskih »dobrovoljačkih jedinica« interesantno je ukazati na podatke koji upućuju na zaključak da su još u toku 1990. i sredinom 1991., a posebno u drugoj polovini te godine, na području istočne Hercegovine, centralne Bosne i Bosanske krajine već postojale i »djelovale« takve formacije. Naime, još u toku 1990. prije izbora, u nekim mjestima Bosne i Hercegovine s pretežno srpskim stanovništvom, formirani su posebni četnički odredi, kao što je slučaj sa četničkim odredom »Karadžorđe« u Nevesinju, na čelu sa »vojvodom« Arsenijem Grahovcem⁵⁴.

53) AIIZ, 2-232, Okružni štab teritorijalne odbrane Bihać, Str. pov. br. 06/1-1/92, 18. februar 1992.-Komandi 405. pozadinske baze.

54) N. Duraković, n.d., str. 270 ; »Borba«, 11. juni 1991., str. 1-5.

Sredinom 1991. na području Ilidže postojale su jake srpske oružane formacije, koje su brojale 300 »dobrovoljaca«. Među organizatorima tih »jedinica« značajno mjesto zauzima Nedeljko Prstojević⁵⁵. Zločinac Radoslav Brđanin je 18. septembra 1991., ispred tzv. »Autonomne regije Bosanska krajina« u Banjoj Luci, pozvao sve »dobrovoljce« iz Bosanske krajine da se odmah jave najbližoj kasarni. Tom prilikom je izjavio da »istinski mir u Jugoslaviji zavisi od jačine JNA«, tj. srpske okupacione vojske⁵⁶. Istog dana (18. septembra 1991.) je i na sjednici Saveznog izvršnog vijeća, u okviru razmatranja političko sigurnosne situacije u Jugoslaviji, pored pitanja naoružavanja srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini od JNA, bilo govora i o srpskim paravojnim formacijama. S tim u vezi, Sabrija Pojskić i Mustafa Čengić su upozorili na djelovanje tih formacija i ukazali na opasnost ukoliko se bude toleriralo njihovo djelovanje, posebno sa stanovišta načina njihovog naoružavanja. Oni su pod paravojne formacije tretirali i tzv. srpsku teritorijalnu odbranu. Pojskić je tada predložio da sve paravojne formacije treba razoružati. Međutim, rečeno je, ko je taj koji to može učiniti⁵⁷.

Oktoobra 1991. na dubrovačkome ratištu su, pored JNA, dejstvovala i srpske »dobrovoljačke jedinice«, koje su, u sadržajstvu sa snagama JNA, razorile i spravile selo Ravno⁵⁸. I dokumenta vojne provenijencije visokog stepena povjerljivosti također potvrđuju postojanje »dobrovoljačkih jedinica« krajem 1991., posebno na području Bosanske krajine. Na osnovu tih dokumenata se može utvrditi da je tada u Bosanskoj krajini (npr. u Bosanskom Petrovcu) vršena mobilizacija »vojnih obvezni-

55) »Slobodna Bosna«, br. 20, 12. mart 1992., 4. Tako je u julu 1991. Nedeljko Prstojević, funkcioner SDS-a Ilidže, odnio u kasarnu spisak »dobrovoljaca« sa područja Ilidže koji su »spremni staviti se na raspolaganje JNA«.

56) »Oslobođenje«, 19. septembar 1991.

57) Izjave Sabrije Pojskića i Mustafe Čengića date autoru. Povodom toga u ŠIV-u je pokrenuto pitanje o ulozi JNA u Bosni i Hercegovini. Pojskić i Čengić su insistirali da se uloga JNA u odnosu na Bosnu i Hercegovinu izvede na čistac - za kakvu se to Jugoslaviju ona bori. Međutim, bilo je očigledno da JNA zastupa velikosrpski koncept stvaranja »Velike Srbije«.

58) Agresija, str. 1; AIIZ, 2-489 i 491.

ka i dobrovoljaca, koji su bili u okviru JNA«. Početkom decembra 1991. JNA je mobilisala jedan broj »dobrovoljaca« i sa područja Sarajeva i smjestila ih u vojne kasarne u Lukavici⁵⁹⁾.

Rukovodstvo SDS (Karadžić, Koljević, Plavšić, Krajišnik i drugi) i »srpski narod prihvataju Armiju, štite je gde je to objektivno moguće, odazivaju se u ratne i dobrovoljačke jedinice, maksimalno saraduju sa komandama, dosta se odgovorno ponašaju prema RMS (ratna materijalna sredstva-prim. autora), itd.«⁶⁰⁾. Na poziv JNA »dobrovoljci« se masovno odazivaju. Tako se u drugoj polovini 1991. u Banjalučkom korpusu svakim danom broj »dobrovoljaca« sve više povećavao.⁶¹⁾

Najviše vojno rukovodstvo SFRJ je krajem marta 1992. usvojilo konkretne odluke o formiranju »dobrovoljačkih« jedinica u Bosni i Hercegovini, njihovoj popuni i organizaciji. Naime, zastupnik saveznog sekretara za narodnu odbranu generalpukovnik Blagoje Adžić je, prilikom razmatranja stanja u Bosni i Hercegovini 25. marta 1992. postavio, između ostalog, i sljedeći zadatak:

1) »U što kraćem roku pristupiti formiranju štabova, odreda i brigada dobrovoljačkih jedinica smanjenog sastava i njihovoj adekvatnoj popuni starješinskim kadrom iz JNA i naoružanjem i opremom. Sve »dobrovoljačke sastave« je trebalo »vojno organizovati i povezati sa komandama JNA u zoni njihove odgovornosti.«⁶²⁾

Za osnovnog realizatora navedenih zadataka general Adžić je odredio Komandu 2. vojne oblasti. Ta Komanda je, zajedno sa Generalštabom Oružanih snaga SFRJ, Personalnom upravom i Sektorom pozadine Saveznog sekretarijata za na-

59) AIIZ, 2-232; Isto, 3-311.

60) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992.-Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (»na ličnost NGŠ«). Takvo je držanje rukovodstva SDS-a i srpskog naroda, po ocjeni generala Kukanjca, »sasvim normalno«, jer je, kako on tvrdi, »i ovde sasvim objektivno srpski narod ugrožen i analogno tome« JNA štiti »interese srpskog naroda«.

61) »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. oktobar 1991., 4.

62) AIIZ, 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03.04.1992.-Komandi 2. vojne oblasti.

rodnu odbranu, trebala realizirati ove zadatke, s tim da je general Adžić precizirao i rok: 15. april 1992.⁶³⁾

Interesantno je, u tom kontekstu, ukazati i na činjenicu da je general Adžić tada izdao naredbu zamjeniku načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ za kopnenu vojsku i III Upravi Generalštaba da, u saradnji sa komandama 2. i 4. vojne oblasti, do 10. aprila 1992. osigura mobilizaciju »na prostorima gdje je većinsko stanovništvo srpsko, a na ostalim prostorima visok stepen b/g (borbene gotovosti-prim. autora) za jedinice JNA.«⁶⁴⁾

Raspoloživi podaci pokazuju da je na teritoriji Bosne i Hercegovine formiran veliki broj srpskih oružanih formacija. Na osnovu zaplijenjene građe SDS pouzdano se može utvrditi da je na području Visokog formirano više takvih jedinica. Za formiranje srpskih oružanih formacija na području Visokog bili su zaduženi kapetan I klase Momčilo Gorančić i Stevo Harambašić iz visoke kasarne i Nenad Vanovac. Pomenuti oficiri su pravili spiskove »dobrovoljaca« sa područja Visokog, Ilijaša, Vareša i drugih mjesta, a Vanovac je, pored toga, nadgledao i organizaciju tzv. srpskih kriznih štabova. U formiranju srpskih vojnih formacija učestvovali su i Žika Dabić, Blagoje Šakota, Branislav Krsmanović i drugi. Blagoja Šakota je, u svojstvu predsjednika Mjesnog odbora SDS-a Tušnjici, a po zadatku Općinskog odbora SDS-a Visoko, u selima: Gorani, Tušnjici, Zagorice i Grajani izvršio anketiranje za »dobrovoljce« u JNA. Na području Zimče formirano je više takvih formacija, sa tzv. »Rejonskim štabom TO«, koje su potpuno vojnički ustrojene. Brojno stanje tih jedinica iznosilo je 470 ljudi (sačuvan je spisak pripadnika tih jedinica). Tzv. »rejonski štab TO« sastojao se od komandanta i zamjenika, zatim komandanta za obavještajne i sigurnosne poslove, komandanta za pozadinu, zatim referenta za opće poslove, radiofonistu i kurira. Štab se sastojao od tri čete (»četa TO Topuzovo Polje«; »četa TO Zimča« i »četa TO Paljike«), koje su se sastojale od po četiri do pet odjeljenja. Nave-

63) Isto.

64) Isto.

dene jedinice su bile dobro naoružane, a sva naoružana lica ušla su u sastav četa tzv. »srpske teritorijalne odbrane«⁶⁵⁾

Na osnovu sačuvanih spiskova srpskih oružanih jedinica na području Sarajeva (sa imenom i prezimenom, godinom rođenja, adresom stanovanja, činom, sa tačnom evidencijom zaduženog naoružanja i dr.), stacioniranih na Ilidži, Hrasnici, Osijeku, Lužanima, Vojkovićima, Grlici, Vrelu Bosne, Doglodima, Otesu, Blažuju, Briješću, Briješće Brdu, mjesnim zajednicama »M. Obradović«, »21. maj« i drugim lokacijama, također se može utvrditi da je riječ o vojnim oružanim jedinicama koje uključuju veliki broj Srba (na hiljade), i da su u vojnom pogledu izuzetno dobro organizirane.⁶⁶⁾

SDS je i na lokaciji Kromolj i Slatina u Sarajevu formirala oružanu formaciju, koja je u početku brojala 12, a kasnije 50 ljudi. Komandir te formacije u početku je bio Slavko Petrović, koji je izvršio mnoge zločine nad Bošnjacima, posebno na području Vogošće, a kasnije Ranko Tadić. Među njenim članovima od marta 1992. bio je i Jovo (Anđelka) Ninković, mesar.⁶⁷⁾

Oružane srpske formacije SDS su djelovale i na području sarajevskih mjesnih zajednica »Omer Maslić«, »Blagoje Parović« »Otes« zatim na Alipašinom Polju, Dobrinji, Buća Potoku, Doglodima, Pionirskoj Dolini i drugim, dok su mnoge grupe djelovale i u drugim prigradskim naseljima oko Sarajeva. Komandir oružane jedinice na području mjesnih zajednica »Omer Maslić« i »Blagoje Parović« bio je Budimir Obradović, njegov zamjenik Goran Smiljanić, a pripadnici: Branislav Štrbac, Mladen Mandić, Slobodan Mandić, Rade Ivanković, Miodrag Nikolić, Goran Koprivica, Mladen Ninković, Jadranko Sekulić, Dragica Đokić, Slobodan Ninković, Savo Lale, Dragan Šojić i Miro Šarović. U organiziranju jedinica na području navedenih mjesnih

65) AIIZ, 2-549/5, Centar službi sigurnosti, Stanica javne sigurnosti Visoko, br.17-22/02-375/91, 27.10.1991; Dnevni izvještaj, br. 72, 5.7.1992. i br. 85, 18.7.1992.; »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992., 5; AIIZ, 2-804.

66) AIIZ, 2-545, 547 i 803.

67) AIIZ, 2-795. Mesar Ninković je rođen 1941. u selu Bogovići (Pale), a stalno je, prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, bio nastanjen u ul. Slatina br. 41 Sarajevo.

zajednica posebno su bili aktivni Slavko Jovanović, rezervni oficir JNA, i projektant Goran (Milovana) Smiljanić, član Općinskog odbora SDS-a⁶⁸⁾

U Mjesnoj zajednici »Otes« srpski fašisti su formirali više oružanih jedinica. Na osnovu sačuvanih spiskova tih jedinica, pronađenih u stanu Dragana Ignjatovića, koji je stanovao na Otesu, može se sagledati njihov sastav, organizacija, evidencija naoružanja i dr.⁶⁹⁾

Jedan broj oficira organa sigurnosti JNA neposredno je radio na organiziranju oružanih formacija SDS-a na području sarajevskog naselja Grbavica. Među njima je posebnu aktivnost ispoljio pukovnik Jadranko Jandrić. U sastavu tih formacija nalazili su se, pored ostalih, i višestruki izvršioi teških krivičnih djela, dugogodišnji registrirani narko-dileri, narkomani i sile-džije.⁷⁰⁾

Srpskim oružanim formacijama na području Pofalića komandovao je Vukota Vuković.⁷¹⁾ Te jedinice su organizirane u odjeljenja, vodove i čete. U svakomvodu je bilo pet odjeljenja, sa po deset naoružanih ljudi. Svaka ulica u Gornjim Pofalićima je imala po jednu do dvije čete.⁷²⁾

Na Alipašinom Polju je, prema dosadašnjim podacima, djelovala jedna, na području Dobrinje tri, u Buća Potoku četiri, u Pionirskoj Dolini i Kromolju po jedna srpska oružana formacija, sve organizirane u čete, vodove i odjeljenja⁷³⁾

Za vojna pitanja na Dobrinji bili su zaduženi Jovan Pejović

68) AIIZ, 2-796 ; AIIZ, 2-538, 543, 545, 548; »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembar 1991., 3.

Prilikom pretresa porodičnih kuća na području Buća-Potoka pronađen je spisak lica raspoređenih po »četama« (2- 543).

69) AIIZ, 2-548. Na osnovu sačuvanih spiskova sastava jedinica koje su formirali srpski zločinci u MZ Otes, a koji su pronađeni u stanu Dragana Ignjatovića, mogu se identificirati Srbi koji su sačinjavali odjeljenja i vodove.

70) Posebno izdanje, br. 2, 28.4.1992.

71) AIIZ, 3-320; Dnevni izvještaj, br. 87, 20.7.1992. Te oružane formacije bile su potčinjene pukovniku Tomislavu Šipčiću.

72) Isto. Vezu između JNA i tih formacija održavali su Marko Garić i Krstović.

73) AIIZ, 2-538, 540 i 543; AIIZ, 3-2905 ; Isto, 3-326 i 335.

i Nedo Bosnić. Petar Radić i Miroslav Krajišnik su, u neposrednoj vezi sa JNA, formirali oružanu jedinicu u Pionirskoj Dolini. Radić je bio u stalnom kontaktu sa oficirima JNA koji su bili zaduženi za formiranje, naoružavanje i obuku srpskih jedinica.⁷⁴⁾

Major Pero Despotović je, zajedno sa čelnim ljudima SDS-a, formirao srpske oružane formacije na Ilidži.⁷⁵⁾

Predrag Radovanović, zvani Coka, među prvima je radio na organiziranju srpskih vojnih formacija u Vogošći.⁷⁶⁾

Na području Gornje i Donje Bioče (ilijaška općina) formirane su dvije srpske oružane čete. Komandant čete u Gornjoj Bioči, koja je brojala osamdeset ljudi je Duško Pustivuk, rezervni kapetan JNA, a njegov zamjenik Rade Vrlješ. Komandir čete u Donjoj Bioči, koja je brojala oko šezdeset ljudi, bio je Simo Crnogorac.⁷⁷⁾

Komandant garnizona JNA u Han Pijesku, Dragomir Milošević, direktno je učestvovao u organiziranju srpskih oružanih formacija na širem području Romanije. Naime, on je još od septembra 1990. bio u neposrednim kontaktima sa rukovodstvom SDS Bosne i Hercegovine, posebno sa Rajkom Dukićem, predsjednikom Izvršnog odbora stranke.⁷⁸⁾

Na Sokocu su, u drugoj polovini 1991., postojali naoružani srpski odredi.⁷⁹⁾

Na Palama su srpski fašisti formirali više oružanih jedinica. Organizatori tih formacija bili su: Radomir Kojić, Rajko Kušić, Miloš Vukadin - Švabo, Ratko Kusmuk, Desimir Petrović i Rajko Kovačević. U vezi sa tim, neophodno je istaći da su oni značajnu podršku dobijali od bivših radnika MUP-a Vlastimira Kusmuka, izvjesnog Škobe, zatim Novice Stanara, koji se i prije agresije na Bosnu i Hercegovinu isticao u maltretiranju i zlostavljanju Bošnjaka, zatim izvjesnog Jovičića, te Bobana Petrovića

74) AIIZ, 2-540; Isto, 3-2905.

75) AIIZ, 3-375; Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102-02/15, 23. oktobar 1992.

76) AIIZ, 3-385.

77) AIIZ, 3-2592, Izjava Branislava Heraka.

78) Posebno izdanje, br. 2, 28.4.1992.

79) »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembar 1991, 3.

(radnika Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove u Beogradu) koji je posebno poznat po svirepom odnosu prema lo-gorašima.⁸⁰⁾

Raspoloživi podaci ukazuju na zaključak da su 1990. na području Foče postojale srpske oružane formacije organizirane u vodove, čete, odrede i bataljone. Na tom području djeluje više dobro naoružanih četničkih odreda, kao što su odredi »Dragan Nikolić«, »Janković«, »Nikačević«, »Elez« i dr. Odred »Dragan Nikolić« nosi naziv po poginulom »vojvodi« Draganu Nikoliću, a čine ga fašisti SDS-a Foče. Odred »Janković« predvodi zločinac Janko Gojković iz Foče. Sastavljen je od srpskih plaćenika iz Crne Gore i vrši zločine na području Tjentišta, Broda na Drini i Miljevini. Odred »Nikačević« čine pripadnici aktivnog i rezervnog sastava srpske milicije. Vodi ga Miodrag Nikolić, bivši milicioner Stanice javne sigurnosti Foče i smatra se specijalnom jedinicom za »posebne namjene«. Odred »Elez« je sastavljen od članova porodice Elez iz Miljevine. Prije pogibije odredom je komandovao Pero Elez. Pripadnici navedenih oružanih formacija, a posebno odred »Elez«, izvršili su mnoge masovne zločine nad bošnjačkim civilnim stanovništvom na ovom području.⁸¹⁾

80) Dnevni izvještaj, br. 74, 7.7.1992.; »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembar 1991, 3.

81) AIIZ, 2-746; Dnevni izvještaj, br. 42, 5.6.1992.; Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102/02-795, 24. januar 1993. Boro Ivanović, direktor osnovne škole u Godijenu formirao je i naoružao četničku jedinicu u tom mjestu i uključio je u agresorski napad na Foču. Na osnovu raspoloživih podataka moguće je rekonstruirati članove tzv. »ratnih kriznih štabova« na području Foče. Tako su paradržavni »ratni krizni štab« tzv. »srpske opštine Foča« sačinjavali sljedeći zločinci: Miro Stanić, Stanojević (ime nije poznato), Josip Miličić, Radojica Mladenović, Kunarac (ime nije poznato), Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić, Petko Čančar, Čedo Zelović i Mandić (ljekar - ime nije poznato). Stanić je bio predsjednik tog paradržavnog organa, a Stanojević njegov zamjenik, Miličić predsjednik općine, a Mladenović predsjednik izvršnog odbora (2-571).

Navedeni »krizni štab« formirao je prijeki sud u čiji sastav su ušli zločinci: Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić, Rajko Bojak, predsjednik (advokat iz Foče), Lela Milić, sudija (bivši savjetnik u Skupštini Bosne i Hercegovine) i Sloba Starović, automehaničar iz Automoto društva Foča. Taj sud je mnoge Bošnjake osudio na kaznu smrti strijeljanjem.

Na području Rogatice je djelovalo više vojnih formacija SDS-a. Glavni organizatori u njihovom formiranju su: Mile Sokolović, Veljko Bojović, Zdravko i Slavko Lubarda, Mladen Vasićević (komandir milicije u Rogatici) i dr.⁸²⁾

SDS Rogatice je, januara 1992., pod okriljem JNA, formirala specijalnu jedinicu u koju su regrutirali pedeset »najagresivnijih srpskih ekstremista«, pod vodstvom zločinca Rajka Kušića.⁸³⁾

Srpske oružane formacije na području Doboja predvođe Drago Ljubičić, koji se nalazi na dužnosti komandanta četničkog odreda, te njegov zamjenik Tihomir Gligorić. Ove formacije izvršile su masovne zločine na području Doboja⁸⁴⁾

Organizatori formiranja srpskih oružanih formacija na zeničkom području, uz svesrdnu pomoć oficira JNA iz zeničkoga garni-

---

Nakon agresije na Foču pomenuti »ratni krizni štab« se »transformirao« u tzv. »ratno predsjedništvo« u sastavu: Vojislav Maksimović, Miro Stanić, Stanojević, Čedo Zelović i pukovnici JNA Kovač i Božović.

Članove tzv. »kriznog štaba« u Čohodar mahali sačinjavali su zločinci: Vlado Avram (predsjednik), Goran Mitrašević (njegov zamjenik) i Dragan Stojanović (član). Marinko Pljevaljević, Božo Dostić, Dojčilo Davidović i Ostoja Ostojić su činili »štab« za područje Aladža, a Miloš i Radenko Vladičić u naselju Podmusala. Za naselje Čerezluk: Novak Drakula, Risto Vučetić i Pero Ivanović. Za područje Brusno - Slatina Boro Ivanović. Ilija Čančar, Matija i Drago Skakavac i Rade Đurović bili su članovi tzv. »kriznog štaba« za područje Jabuke, te Savo za područje Brda - Kozja Luka.

U sastav tzv. »kriznog štaba« za područje Broda na Drini ušli su zločinci: Nenad Kalajdžić (nastavnik), Stamen Rungelov, Ilija Čalasan, Miodrag Pjević i Vojo Kalajdžić.

Predsjednik »štaba« za područje od Broda na Drini do Tjentišta bio je Jovan Vuković, a njegov zamjenik Nenad Vuković. Zločinac Rade Elez bio je predsjednik tzv. »kriznog štaba« za područje Međurječja, a Ljubo Kovačević, Dule (inženjer rudarstva iz Zavidovića), Vukan Perišić (geometar), Mile Savić i, prema neprovjerenim podacima, Danko Davidović članovi (Isto).

82) AIIZ, 3-328.

83) Isto. Članovi te jedinice bili su: Ljubinac, zvani Pijano (sin Vese); Miroslav (Jove) Zoranović, zvani Kinja; izvjesni Nešković (sin Dušana); zatim izvjesni Nešković (sin Miloša); Goran Kanostrevac; Miloš (zvani Trišo) Nešković; te Zoran (Ratka) Nešković; Mladen (Koje) Kojić; Joja Zoranović, Mišo Bojević i mnogi drugi.

Navedeni fašisti su na području Rogatice izvršili brojne zločine nad Bošnjacima.

84) Dnevni izvještaj, br. 71, 4.7.1992.

zona, su: Slobodanka Hrvaćanin, Radovan Glogovac, Boško Jeftić i Zarije Šarčević, članovi užeg rukovodstva SDS Zenica.⁸⁵⁾

Na području Bugojna formirano je više srpskih oružanih formacija, koje su organizovane u odjeljenja, vodove, čete i odrede.⁸⁶⁾

General Savo Janković, komandant 17. korpusa JNA, na području sjeverne Bosne formirao je više srpskih oružanih jedinica.⁸⁷⁾

Formiranje oružanih formacija na području Konjica organizovao je Strahinja Živak, član Izvršnog odbora SDS-a Konjic. Nakon što je tokom 1991. osigurao preko stotinu cijevi pješačkog oružja koje je podijelio Srbima u Bradini, te iste godine u Bradini formirao je formaciju - četvu sa tri voda. Za komandira čete imenovan je Damjan Đorđić, a komandiri vodova bili su Dragan Vujičić, Snježan Gligorić i Radoslav Kuljanin. To potvrđuje da je Živak tokom 1991. na području Bradine realizirao naredbu zločinca Radovana Karadžića, vođe SDS-a Bosne i Hercegovine, o pripremi za oružanu pobunu. U cilju što boljeg organiziranja oružanih jedinica SDS, Živak je pažljivo odabirao saradnike, kojima je povjeravao sve poslove u vezi sa daljim naoružavanjem, organizacijom i pripremanjem za agresiju. U tom cilju je, krajem marta 1992., u Konjicu organizirao dogovor sa Damjanom Đorđićem, Desimirom Mrkajićem i Vasom Vujičićem. Tom prilikom je odlučeno da Rajko Đorđić »preuzme vodeću ulogu vojnog organiziranja naoružanih pripadnika u Bradini i njihovu pripremu za oružanu pobunu«. Na istom sastanku Strahinja Živak je Damjanu Đorđiću predao spisak vojnih obveznika iz Bradine, sa naznakom vojno-evidencionih specijalnosti (VES-ova), u cilju što efikasnijeg organiziranja oružanih jedinica. Sve te aktivnosti oko organizacije i formiranja tih formacija, uključujući i plan mobilizacije i održavanja veza, radene su u saradnji sa JNA. To potvrđuje i dokument o preuzimanju strogo povjerljivog materijala

---

85) Dnevni izvještaj, br. 64, 27.6.1992. i br. 106, 8.8.1992.; AIIZ, 2-785.

86) Dnevni izvještaj, br. 111, 13.8.1992.

87) AIIZ, 2-785.

pod šifrom «Vatra», a koji se odnosi na plan mobilizacije ljudstva i održavanja veza.⁸⁸⁾

Radi što boljeg vojnog organiziranja i priprema za agresiju na Bosnu i Hercegovinu Izvršni odbor SDS Konjic je, vjerovatno 1991. prerastao u tzv. »krizni štab SDS-a«. Predsjednik tog paradržavnog štaba je bio Vaso Vujičić. Za koordinatora borbenih dještava imenovan je, poslije dolaska u Bradinu 20. aprila 1992., Rajko Đorđić, koga su zvali komandir ili vojvoda. Njegov zamjenik je bio Nedeljko Samouković, a Radovan Mršić pomoćnik za organizacijske i mobilizacijske poslove. Ostali članovi »štaba« bili su: Jovo Kuljanin, Radovan Gligorijević, Vukašin Mrkajić, Radoslav Kuljanin, Janko Glogovac, Žara Mrkajić i Velimir Miljanić, zvani Žika.⁸⁹⁾

Rajko Đorđić je, dolaskom u Bradinu, izvršio potpuno vojno organiziranje pripadnika srpskog naroda. Formirao je dvije čete sa po tri voda i jedan prateći vod. Komandir 1. čete bio je Milovan Kuljanin a 2. Damjan Đorđić. Komandir 1. voda 1. čete bio je Dragan Vujičić, 2. voda 1. čete Dragan Mrkajić i 3. voda 1. čete Ranko Žuža. Komandir 1. voda 2. čete bio je Mladen Gligorijević, 2. voda 2. čete Snježan Gligorijević; i 3. voda 2. čete Branislav Beko Gligorijević. Komandiri 1. voda u prvoj četi bili su Boro Koprivica, Goran Gligorijević, Nenad Dragutinović i Pero Mrkajić; 2. voda 1. čete Rajko, Mihajlo i Gojko Mrkajić i 3. voda 1. čete Slobodan, Zdravko i Anđelko Kuljanin. Komandiri odjeljenja u 2. četi bili su Milenko i Nedeljko Kuljanin (2. vod) i Mirko Đorđić, te Milivoje, Milan i Đuro Gligorijević (3. vod), dok za 1. vod nije utvrđen. Komandir pratećeg voda bio je Vukašin Mrkajić. U okviru tog voda raspoređen je i jedan minobacač od 82 mm, koji je bio lociran na Barakuši. Nišandžija je bio Damjan Gligorijević, a njegov pomoćnik Goran Gligorijević. Drugi minobacač od 82 mm nalazio se iznad Mrkajića kuća. Nišandžija je bio Zoran Kuljanin, a po-

88) AIIZ, 2-521. Taj strogo povjerljivi materijal je 29. augusta 1991. Desimir Mrkajić preuzeo od predsjednika opštine Bileća, naslovljen na »Centar Konjic - SDS«, i predao ga Đuri Kuljaninu.

89) Isto. Velimir Miljanić je isključen iz štaba nakon što je sklonio ženu sa djecom u Nevesinje.

moćnik Željko Mrkajić. Jedan minobacač od 60 mm dužio je Željko Mrkajić, a drugi Branislav Gligorijević. Navedene jedinice su, pored pomenutog naoružanja, imale i 60 ručnih bombi.⁹⁰⁾

Pomenute oružane formacije su, pripremajući se za agresiju na Bosnu i Hercegovinu, na širem rejonu Bradine izvršile kopanje rovova za ljudstvo i tehnička sredstva, te gradili zemunice.⁹¹⁾

Tokom provođenja priprema za agresiju na Bosnu i Hercegovinu Strahinja Živak je nastojao okupiti što više naoružanih fašista. U tom cilju se dogovorio i sa Miladinom Đorđićem, iz sela Zukići, da se naoružani Srbi iz tog sela organizacijski povežu, jer u Zukićima ima malo Srba, te ne mogu sami voditi oružanu borbu. Tom prilikom Živak je naglašavao da se nacistička ideja »svi Srbi u jednoj državi« može ostvariti samo uz upotrebu sile. Na isti način su u organizaciju vojnih jedinica u Bradini uključeni i naoružani Srbi iz Brđana.⁹²⁾

Organizator i vođa oružanih srpskih formacija u Nedžarićima bio je Uroš Rakanović iz Sarajeva, član SDS-a. On je sa spiska koji mu je predao Momir Vukadin od oko 140 mladića srpske nacionalnosti, odabrao 25 i prebacio ih u kasarnu u Nedžarićima, te uključio u oružane formacije SDS-a početkom 1992. Nakon što su dobili i zadužili naoružanje Rakanović ih je prebacio na Pale radi izvođenja obuke.⁹³⁾

U formiranje oružanih srpskih formacija u Dobroševićima bili su uključeni Maksim Miličević, sa sinom, zatim Nedo Vujičić i drugi. Oni su organizirali i seoske straže u kojima su, pored ostalih, učestvovali: Drago Vujičić, Veljko Mirković, Stevo Petričević, sa sinom Draganom i Cvijan Petričević sa sinom Mišom. Učestvovali su u napadu i zločinima u Ahatovićima.⁹⁴⁾

Na području Podlugova, u drugoj polovini 1991., djelovala je srpska oružana formacija koja se sastojala od nekoliko odje-

90) Isto.

91) Isto. Vojno-istražni organi Armije Bosne i Hercegovine pronašli su i pregledali dvije zemunice.

92) Isto.

93) AIIZ, 2-797.

94) Dnevni izvještaj, br. 86, 19.7.1992.

ljenja. Na čelu te formacije nalazio se penzionirani pukovnik JNA. I u Nišićima je formirana četnička četa. Slične formacije postoje i u Krivajevićima, Varešu i mnogim drugim mjestima Bosne i Hercegovine.

Oficiri JNA su, u skladu sa odlukama najvišeg vojnog vrha SFRJ, direktno radili na organiziranju i formiranju srpskih paradržavnih i oružanih jedinica SDS na teritoriji Bosne i Hercegovine. Brojni su podaci koji to potvrđuju. Tako je, primjera radi, generalmajor Vojislav Đurđević, komandant 4. korpusa JNA, preko majora Milovana Stankovića i kapetana prve klase Radića iz 49. motorizirane brigade u Lukavici, na području Ozrena formirao više srpskih oružanih formacija - devet odreda sa po hiljadu ljudi. Generalmajor Savo Janković, komandant 17. korpusa JNA, koji je za vrijeme srpsko-crnogorske agresije na Hrvatsku u Đakovu (Slavonija) izgubio (predao) kompletnu 158. mješovitu protivoklopnu artiljerijsku brigadu i u Vinkovcima 12. topovsko-haubički puk, krajem 1991. i početkom 1992., formirao je brojne srpske oružane jedinice na području sjeverne Bosne, od Bijeljine do Bosanskog Broda po dubini do Šekovića i naoružao ih sa kompletnim naoružanjem do minobacača po teritorijalnom principu.⁹⁵⁾

I generalmajor Ratko Mladić je u svojstvu komandanta 9. (Kninskog) korpusa JNA, na samom početku 1992. bio angažiran na formiranju »dobrovoljačkih i ratnih jedinica« u Bosni i Hercegovini. Naime, on je, s tim u vezi, tokom januara 1992., sa saradnicima više puta boravio u Drvaru (oko 5. i 20. januara). Obraćajući se prisutnima na poligonu Sportsko-rekreativnog centra, a nakon obilaska mobilizacijom popunjene 11. motorizirane brigade stacionirane u Drvaru, Mladić je 20. januara, između ostalog, rekao da su proveli mobilizaciju i popunili »redove borcima iz Drvara i susjednih opština«.⁹⁶⁾

95) AIIZ, 2-785; »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992, 5.

96) »Oslobodenje«, 21. januar 1992, 4. Tada je zločinac Mladić naglasio kako »nema potrebe da se bilo ko u Bosni i Hercegovini nervira zbog toga što smo proveli mobilizaciju i popunili ovu našu ratnu jedinicu. Mi tu jedinicu spremamo zbog onog zlu ne trebalo. Spremamo je u slučaju da Tudman krene da ostvari svoje zle namjere i silom uzme ono što mu ne pripada...« i da bi »stali na branik mira našoj djeci i nejači«.

Polazeći od ocjene da je za uspješno ratovanje neophodno imati i efikasan sistem radioveza, SDS je, uz neposrednu pomoć JNA, organizirala uspostavljanje ilegalnog sistema radioveza, kojim su povezana sva područja u Bosni i Hercegovini. Sve srpske oružane formacije u Bosni i Hercegovini su dobro razradile sistem organiziranja i održavanja veza, koje »veoma dobro funkcionišu« i povezuju Olovo, Sokolac, Kalinovik, Trnovo, Konjic, Pale, Ilijaš, Visoko i druga mjesta. Naime, sistem radioveza je bio u skladu sa planom veza pod šifrom »Vatra«. Taj plan je sadržavao: razgovornik, ključ za razgovornik, tablicu za legitimiranje, plan rada radiostanica veze, azimute za postavljanje radioantene i drugo.⁹⁷⁾

Za organiziranje i održavanje radioveza nabavljena je i odgovarajuća oprema vojnog porijekla (radiostanice RUP-12, čiji je domet od 12 do 15 km zavisno od antene, te RUP-3, domet 3 km).⁹⁸⁾

Na području Ravne Romanije postavljen je i relej, koji je neprestano osiguran naoružanim srpskim fašistima. Stariji vodnik Milan Matić (iz kasarne »Viktor Bubanj«) je tzv. »Vladi SAO Romanije« poklonio »PUH« sa kompletnim sredstvima veze.⁹⁹⁾

Na osnovu raspoloživih podataka pouzdano se može utvrditi da je srpska JNA, na osnovu naredjenja i uputstava Generalštaba Oružanih snaga SFRJ i Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, a u cilju ostvarivanja svoje osvajačke nacističke politike - agresije na Bosnu i Hercegovinu, zajedno sa vojnim i političkim rukovodstvom Srbije i uz neposrednu saradnju Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine formirala brojne oružane formacije (jedinice teritorijalne odbrane i milicije) od pripadnika srpskog naroda, jer je, navodno, taj narod ugrožen, pa mu je potrebna zaštita JNA. Brojno stanje tih formacija je, prema »strogo poverljivim« (»Vojna tajna«) zaključcima generala Kukanjca iz

97) AIIZ, 2-521.

98) Isto.

99) »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembra 1991, 3; Isto, broj 21, 19. mart 1992, 4.

Procjene stanja na prostoru Bosne i Hercegovine u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti, (Str. pov. br. 908-1 od 20. marta 1992.), upućena Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (lično načelniku Generalštaba, generalu Adžiću), do tog dana iznosilo je 69.198 ljudi (Vidi Prilog XII). S tim u vezi, ilustrativan je raspored tih jedinica. Naime, najveći broj »dobrovoljačkih jedinica« je formiran, uglavnom, u onim općinama u kojima su Bošnjaci, prema popisu stanovništva iz 1991., činili većinsko stanovništvo. Tako su, primjera radi, »dobrovoljci« u Foči, prema navedenom dokumentu generala Kukanjca, imali 3.000 pripadnika, Novom Sarajevu i Ilidži 2.800, Novom Gradu 2.400, Goraždu 2.000, Travniku 1.970, Doboju 1.844, Zenici 1.761, Hadžićima 1.500, Kaknju 1.270 i dr.¹⁰⁰⁾

Broj »dobrovoljaca« u zonama korpusa je izgledao ovako:

- 9. korpus (Knin) 2.300
- 5. korpus (Banja Luka) 16.750
- 17. korpus (Tuzla) 8.240
- 4. korpus (Sarajevo) 33.200.¹⁰¹⁾

U »dobrovoljačkim jedinicama« koje je formirao 4. korpus JNA na prostoru 4. vojne oblasti u općinama: Kalinovik, Foča, Čajniče i Goražde do 20. marta 1992. bilo je uključeno 6.500 ljudi.¹⁰²⁾

Navedene »dobrovoljačke jedinice« su, u skladu sa odlukama najvišeg vojnog vrha SFRJ, formirane u vodove, čete, odrede i bataljone. Pri tome posebno treba naglasiti odluku od 25. marta 1992. u kojoj se decidno navodi da »dobrovoljačke sastave« treba »vojno organizovati«. »Dobrovoljačke jedinice«, po ocjeni generala Kukanjca od 20. marta 1992., nisu ulazile u sastav regularnih jedinica JNA, ni u sastav Teritorijalne odbrane, odnosno bile su »van formacijskog sastava JNA i TO«, tj. nijedan »dobrovoljac« nije bio »predviđen za popunu RJ 2. VO (ratne jedinice

100) AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (»na ličnost NGŠ«).

101) Isto.

102) Isto.

2. vojne oblasti-prim. autora), a samo manji dio je iz TO Bosne i Hercegovine«. Međutim, na osnovu drugih podataka, također vojnog porijekla, a naročito zaključka generala Adžića od 25. marta 1992. o povezivanju »dobrovoljačkih sastava« sa komandama JNA u zoni njihove odgovornosti«, pouzdano se može zaključiti da su u drugoj polovini 1991., a i kasnije, sve srpske oružane formacije i druge »dobrovoljačke« jedinice bile pod direktnom komandom JNA. Tim prije, jer se JNA tada sastoji od operativne vojske i paradržavne srpske teritorijalne odbrane i drugih srpskih »dobrovoljačkih« formacija, koje su popunjavale ratne jedinice JNA. Tako su, ilustracije radi, u drugoj polovini 1991. sve takve jedinice, po ocjeni i riječima generala Uzelca, bile direktno pod komandom Banjalučkog korpusa JNA. Pored toga, brojni dokumenti, uključujući i odluke komandi i jedinica JNA, potvrđuju da JNA, »u sadejstvu sa srpskim jedinicama TO i milicije i uz avio i artiljerijsku podršku«, izvodi ofanzivna i druga raznovrsna agresorska dejstva u Bosni i Hercegovini i »čisti« bosanskohercegovačke gradove, vršeći masovni genocid i druge teške povrede pravila međunarodnog prava. To se može vidjeti i na primjeru Bosanskog Broda, gdje je JNA, između ostalog, »očistila« i ovladala gradom, te porušila most na Savi - jedinu preostalu vezu između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.¹⁰³⁾

Za izvođenje agresije na Bosnu i Hercegovinu JNA (uglavnom putem aktivnih i penzioniranih oficira) u sarajevskim i drugim kasarnama organizira i izvodi specijalnu obuku civila

103) Isto; AIIZ, 2-90, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2050, 07.04.1992.-Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i Komandi 2. vojne oblasti na RKM; Isto, 2-110, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2501, 26.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugima; Isto, 2-224, Vojna pošta 4509 Beograd, Pov. br. 11-9, 07.02.1992, Vojnoj pošti 9808 Pančevo; Isto, 2-769, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2, 03.04.1992.-Na ličnost komandanta ili NŠ i Komandi 2. vojne oblasti; Isto, 2-770, Komanda 17. korpusa, Str. pov. br. 11/2-89, 26.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ i Komandi 2. vojne oblasti; »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. oktobar 1991., 4.

srpske nacionalnosti («srpskih dobrovoljaca»). S tim u vezi, interesantno je istaći da se u nekim općinama Bosne i Hercegovine, sa pretežno srpskim stanovništvom (Drvar, Glamoč, Grahovo, Bosanska Dubica, Šipovo, Nevesinje, Trebinje), i prije izbora (1990.) polutajno vrši obuka kninskih četnika sa dosta domaćih «dobrovoljaca». U drugoj polovini 1991. u lukavičke kasarne «Slobodan Princip-Seljo» i «Slaviša Vajner-Čiča», zatim u kasarnu «Viktor Bubanj» i druge, svakodnevno dolaze članovi i simpatizeri SDS, među kojima i iz najvišeg rukovodstva te stranke. Tako su početkom septembra 1991. u kancelariji kapetana prve klase Momira Tomčića, komandanta 228. bataljona Vojne policije 4. korpusa JNA, održavani sastanci kojima su prisustvovali: pukovnik Slavoljub Belošević, major Janko Trivić (on je rukovodio sastancima), zatim kapetan Boro Milković, poručnik Perko Alimpić, zastavnik Nedeljko Lizdek, stariji vodnici Vlastimir Plaznić i Miladin Matić, penzionirani pukovnik Budimir Đorđić i dr. Major Janko Trivić, radnik KOS-a, bio je zadužen za obučavanje članova i simpatizera SDS-a. Pukovnici Belošević i Đorđić su bili u neposrednoj vezi sa SSNO i lično generalom Adžićem. Pukovnik Đorđić, kao vođa Saveza komunista-Pokreta za Jugoslaviju (SK-PJ) na području Sarajeva, je bio u stalnim kontaktima i sa jednim brojem nastavnika i asistenata na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, koji su širili fašističku srpsku ideologiju i učestvovali u pripremama i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu (Prof. dr Nikola Poplašen, Doc. dr Milan Miljević, asistent Dragan Jovanović i dr.)¹⁰⁴.

Na navedenim sastancima, u skladu sa stavom JNA da se članovi SDS-a i ostali Srbi «dobrovoljno» prijavljuju na vojnu obuku i gađanje, dogovoreno je da oficiri JNA, pod vidom «dobrovoljaca», izvode obuku oružanih jedinica SDS za agresiju i zločine. Nakon toga, u kasarne stalno dolaze (pristižu) grupe od 15 do 20 ljudi, najprije iz Sarajeva, a zatim sa Pala, iz Foče, Sokoca, Zenice, Čelinca i drugih mjesta Bosne i Hercegovine.

104) «Slobodna Bosna», br. 4, 21. novembar 1991, 3; N. Duraković, n.d., str. 270; «Slobodna Bosna», br. 22, 26. mart 1992, 8; AIIZ, 3-374; Isto, 2-785.

Major Trivić je u lukavičkim kasarnama organizirao obuku, između ostalog, i za oko 250-300 taksista srpske nacionalnosti za rukovanje minobacačima, «zoljama» i «osama». Istovremeno, major Pero Despotović je u istu kasarnu doveo oko hiljadu srpskih «dobrovoljaca»¹⁰⁵.

Obuka je, uglavnom, izvođena u trajanju od dvije sedmice. Teorijski dio obuke izvođen je u navedenim kasarnama, a praktični, odnosno bojevo gađanje, u Vojkovićima, Tilavi i Pazariću. Težište na obuci dato je izvođenju gađanja sa «zoljama», «osama» i minobacačima od 60 mm. Detaljno je proučavan snajper, kao i svi pištolji i mitraljezi. Obuku su izvodili major Trivić, koji je bio organizator i rukovodilac tih aktivnosti, zatim kapetani Momir Tomčić i Boro Milković, poručnik Perko Alimpić i Nedeljko Martinović, a povremeno su se uključivali i poručnik Bogoljub Pelemiš, stariji vodnik Matić i dr. (svi ovi oficiri su bili iz 228. bataljona Vojne policije 4. korpusa JNA). Poručnik Alimpić, vojni policajac iz kasarne «Viktor Bubanj» je realizator obuke za srpske zločince na barikadama u Sarajevu (29. februar - 2. mart 1992.), kako bi što bolje savladali sve tehničke detalje oko blokiranja Sarajeva.¹⁰⁶

Poslije završene obuke «dobrovoljci» su, u skladu sa dogovorom sa visokim oficirima JNA, odlazili kućama sa zaduženom opremom, dok im je naoružanje vojnim vozilima dovlačeno u porodične kuće i stanove.¹⁰⁷

U sarajevskoj kasarni «Slobodan Princip Seljo» (u Lukavici) srpski «dobrovoljci» su obučavani i za dejstva sa oklopno-mehaniziranim sredstvima. Kapetan Dunjić (komandant te oklopno-mehanizirane jedinice) je, uz pomoć Močevića - člana užeg rukovodstva SDS-a u Vojkovićima, lično vršio odabir i regrutaciju «dobrovoljaca» iz tog mjesta. Nakon završetka obuke i poslije odlaska «dobrovoljaca» iz Vojkovića (grupa od 70 do 80 Srba, različitih vojnih specijalnosti) u navedenu kasarnu je, u organizaciji SDS-a i predsjednika općine - ratnog zločinca - Ratka

105) AIIZ, 2-785; AIIZ, 3-2905; Dnevni izvještaj br. 93, 26.7.1992.; AIIZ, 3-334 i 374; «Slobodna Bosna», br. 21, 19. mart 1992, 4.

106) Isto.

107) Isto.

Adžića, stigla velika grupa »dobrovoljaca« iz Ilijaša (250 - 300 Srba).¹⁰⁸⁾

Banja lučki korpus JNA (pod komandom generala Uzelca) već u drugoj polovini 1991. posebnu pažnju je usmjerio na obučavanje vojske. Taj korpus je »teritorijalce i dobrovoljce efikasno i brzo obučavao«.¹⁰⁹⁾

JNA je krajem septembra 1991. na području Kovanj-Kramer Selo (SO Rogatica) organizirala obuku za 800 Srba u rukovanju automatskim naoružanjem, minobacačima i protivavionskim mitraljezima.¹¹⁰⁾

Za obučavanje Srba na području Mjesne zajednice »Otoka« bio je zadužen zastavnik Nedeljko Lizdek iz 228. bataljona Vojne policije 4. korpusa JNA.¹¹¹⁾

Obučavanje srpskih oružanih formacija Mjesne zajednice »Buća Potok« vršili su kapetani Momir Tomčić i Boro Milković. Obuka je izvedena na strelištu »Vojkovići«, zatim na Tilavi i drugim mjestima. Organizirano je gađanje iz pištolja svih vrsta, zatim automatskih pušaka, puškomitraljeza, »zolja«, »osa« i bombi.¹¹²⁾

Obučavanje u rukovanju oružjem na području Dobrinje vršili su Neđo Bosnić, Dragutin Mihajlović i drugi. U obuci Srba u rukovanju protivavionskim topovima, koje je Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine kupila za potrebe osiguranja Vazduhoplovnog zavoda »Orao«, aktivno je učestvovao i Nebojša Čekrlija, direktor tog zavoda (za direktora je postavljen od SDS-a). Te topove Čekrlija je ustupio srpskim zločincima, koji svakodnevno razaraju porodične kuće u naseljima Sokolje i Briješće.¹¹³⁾

U februaru i martu 1992. organizirano je intenzivno i masovno obučavanje u rukovanju oružjem naoružanih pripadnika SDS-a i drugih Srba sa područja sarajevskih općina Novi Grad i Novo Sarajevo. Obuka je izvođena u Tilavi, Lukavici i

108) AIIZ, 3-318.

109) AIIZ, 2-785; »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. oktobar 1991, 4.

110) AIIZ, 3-328.

111) AIIZ, 2-538.

112) Isto.

113) AIIZ, 2-540 i 541.

Vojkovićima. Na jednom bojevom gađanju u Vojkovićima bilo je oko hiljadu ljudi.¹¹⁴⁾

U obučavanju u rukovanju naoružanjem posebno su bili aktivni pripadnici srpskih oružanih formacija sa Alipašinosog Polja. Naime, za njih je JNA, više puta organizirala obuku. Prva obuka organizirana je krajem februara 1992. u kasarni »Viktor Bubanj«, kojoj je prisustvovalo 80-90 ljudi. Tema je bila - rukovanje pješadijskim naoružanjem. Druga obuka je organizirana oko 10. marta, kada je izvedeno i bojevo gađanje iz pješadijskog naoružanja na strelištu u Vojkovićima, gdje je svaki polaznik dobio po 30 metaka za jedinačnu i rafalnu paljbu.¹¹⁵⁾ U Kalinoviku na poligonu u Grajsovićima je sredinom marta organizirana obuka, kojoj je prisustvovalo oko 60 ljudi (svi iz čete Rajka Cerovine). Obuku su izvodili kapetan Dragan i poručnik Boro. Na tom poligonu je izvedeno obučavanje u rukovanju minobacačima, bestrzajnim topovima, ručnim bacačima, »zolja«, a »ukratko su ponovili i rukovanje automatskom puškom«. Iz tog arsenala naoružanja najprije su starješine, a zatim i »dobrovoljci«, ispalili po nekoliko projektila i više metaka. U Lukavici na poligonu u Tvrđinićima, za pripadnike navedenih srpskih formacija 20. marta ponovo je organizirana obuka iz pješadijskog naoružanja, zatim ručnih bacača i minobacača, kao i »zolja«, gdje je prisustvovalo oko četrdeset Srba.¹¹⁶⁾

114) AIIZ, 2-538.

115) AIIZ, 3-326. Prilikom izvođenja bojevog gađanja u Vojkovićima (oko 10. marta 1992.) sa pripadnicima srpskih oružanih formacija sa područja Alipašinosog Polja istovremeno je izvodila gađanje (na drugoj strani strelišta) jedna grupa pripadnika paradržavne teritorijalne odbrane tzv. »Srpske Bosne i Hercegovine« koju je predvodio Miroslav Krajišnik, a koju su sačinjavali pripadnici srpskog naroda sa područja MZ Koševa i Koševskog Brda (Isto).

116) AIIZ, 3-326, 334 i 356.

U organizaciji navedene obuke sa pripadnicima JNA učestvovali su i Mišo Mijatović i Mile Babić.

Krajem marta 1992. u stanu Gojka Krnjajića (ulica Cetinska 17) održan je sastanak na kome je prisustvovalo oko trideset Srba, među kojima, pored ostalih, i komandiri vodova i odjeljenja. Tada je Mijatović, kao i nekoliko puta ranije, pokazivao kartu grada Sarajeva, na kojoj su označena područja grada koja su navodno trebala pripasti pod upravu srpskih zločinaca. Na pomenutom sastanku prezentiran je i plan napada na RTV-dom i Stanicu milicije Novi Grad (Isto).

JNA je i u Tilavi izvodila kraću obuku i gađanje. Tako su, pored ostalih Srba, u Tilavu otišli Gojko Knežević i Mile Babić (sa Alipašinog Polja), gdje su im oficiri JNA demonstrirali rukovanje automatskom puškom, »zoljaom«, ručnim bacačem i bombom. Tom prilikom je izvedeno i bojevo gađanje iz automatske puške.¹¹⁷⁾

Obučavanje Srba u rukovanju naoružanjem vršeno je i u Pančevu. Tako je tokom 1991. organizirana obuka Srba (sa područja Sarajeva) u tom mjestu, koja je trajala 17 dana. Tu obuku je, pored ostalih, završio i Nikola Briga, tjelohranitelj zločinca Jovana Tintora. Inače, raspoloživi izvori ukazuju i na činjenicu da »neki kapetan šalje ljude iz Lukavice i Tilave u Pančevo na obuku«.¹¹⁸⁾

117) AIIZ, 3-356.

118) AIIZ, 3-354 i 356; Isto, 2-538.

Obučavanje srpskih zločinaca u Pančevu za izvođenje genocidne agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu organizirano je po instrukcijama najvišeg vojnog rukovodstva SFRJ. U tim aktivnostima posebnomjesto pripada Drugoj (obavještajnoj) upravi Generalštaba Oružanih snaga SFRJ. S tim u vezi, interesantno je istaći da vojno-obavještajna služba JNA, pored Kontraobavještajne službe, ima značajnu ulogu u planiranju, pripremi i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu. Među brojnim činjenicama koje to nedvosmisleno potvrđuju ukazat ćemo na instruktivni dogovor za obavještajce iz sastava 2. vojne oblasti JNA koji je održan u drugoj polovini marta 1992. Tada je u OB ŠC Pančevo, po instrukcijama Druge (obavještajne) uprave Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, organiziran sastanak za obavještajce iz Sarajevskog, Banjalučkog, Tuzlanskog, Bihaćkog i Kninskog korpusa (iz sastava 2. vojne oblasti), Bilećkog (iz sastava 4. vojne oblasti) i Uzičkog korpusa JNA. Za taj dogovor odabrani su obavještajci različitog nivoa (od načelnika odjeljenja za obavještajne poslove komandi vojnih oblasti, načelnika odjeljenja za obavještajne poslove u komandama korpusa, do obavještajnih oficira u brigadama i specijaliziranim četama). Na tom sastanku su razrađeni mjesto, uloga i značaj vojno-obavještajne službe i specijaliziranih izviđačko-diverzantskih jedinica u izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu. Pri tome su, između ostalog, određeni prioritetni ciljevi napada (AIIZ, 2-535). Polaznici tog kursa su prije, i u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu organizirali razne obavještajne i borbeno-aktivnosti i formirali grupe obavještajaca-specijalista za psihološko-propagandna djelovanja. S tim u vezi, veoma je karakterističan i po monstruoznosti neviden metod obavještajaca primijenjen na Kupreškoj visoravni. Naime, najprije je preko mas-medija širena veoma perfidna propagandna aktivnost, uz svesrdno angažiranje SDS-a, o ugroženosti Srba na Kupresu. Nakon toga su u sela Gornji i Donji Malovan, sa isključivo srpskim stanovništvom, ubačene grupe specijalaca JNA, koje su izvršile pokolj nad jednim brojem starijih i iznemoglih civila srpske na-

I na području sarajevske općine Centar je, u skladu sa zahjevom JNA da se Srbi »dobrovoljno« javljaju na vojnu obuku, organizirano vojno obučavanje članova i simpatizera SDS-a i drugih Srba. Evidenciju »dobrovoljaca« za vojnu obuku i gađanje vodili su Petar Rudić, predsjednik Općinskog odbora SDS-a SO Centar i Miroslav Krajišnik iz Mjesne zajednice Pionirska Dolina. Koordinator tih aktivnosti bio je Slavko Bajić, član Mjesnog odbora SDS-a Koševo II.¹¹⁹⁾

Vojna obuka i bojevo gađanje za Srbe sa područja općine Centar, u organizaciji SDS i JNA, održavano je od jeseni 1991. Obuka je izvođena u kasarnama »Viktor Bubanj« i »Maršal Tito«, a bojevo gađanje na vojnom strelištu u Vojkovićima. Na tom strelištu JNA je, pored ostalog, davala oružje i municiju, ali i fizički osiguravala strelište.¹²⁰⁾

U kasarni Rajlovac JNA je organizirala obuku za gađanje iz minobacača. Tako su, primjera radi, Slaviša i Ljubiša Vrlješ iz Bioče (ilijaška općina) pohađali tu obuku, a sada u agresorskim jedinicama opslužuju minobacače na Paljevu.¹²¹⁾

Početkom februara 1992. pukovnik Nenad Baćanović organizirao je obuku za 100 civila iz sarajevskog naselja Kasindol, uglavnom, članova SDS-a. Obuka se sastojala od obučavanja u ličnom naoružanju. Izvedena je na lokaciji Malog Križa, mjesta prema Tvrdimicima. Obuku su izvodili kapetan prve klase Miloš Radosavljević i kapetan Dragan Šiljegović, dok ih je kontrolirao major Novica Živanović, jedan od najvatrenijih zagovornika SDS-a među vojnicima JNA u Lukavici.¹²²⁾

Obučavanje srpskih fašista za izvođenje agresije na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu vršeno je i u Tehničko-remontnom zavodu (TRZ) u Hadžićima. Tokom

cionalnosti, da bi zatim plasirali vijest kako su ta sela napale ustaše i izvršile masakr nad Srbima. To je bio povod za već pripremljeni dolazak Kninskog korpusa na Kuprešku visoravan kojim je tada komandirao Ratko Mladić (Isto).

119) AIIZ, 3-335. *Obučavanje u rukovanju naoružanjem u selu Kromolj organizirao je »neki Vlado«.*

120) AIIZ, 3-2905.

121) AIIZ, 3-2592.

122) »Slobodna Bosna«, br. 20, 12. mart 1992, 4.

1991. u TRZ je, radi obučavanja i osposobljavanja, kako u rukovanju pojedinim vrstama oružja i oruđa, upravljanju oklopnim vozilima, tako i vršenju popravki, remontiranju motora na oklopnim vozilima, intervencija na artiljerijskim oruđima i slično, primljen veći broj srpskih »dobrovoljaca«. ^{122a)} Ta, uglavnom mlada, lica su raspoređivana u tenkovski, streljački, auto i artiljerijski pogon. Nakon završene obuke, oni su upućivani na ratišta u Hrvatskoj, gdje su učestvovali u agresiji na tu Republiku. ^{122b)}

Krajem marta 1992. u TRZ se »vrši masovan prijem rezervista sa područja Hadžića, uglavnom mlađih lica, isključivo srpske nacionalnosti.« Oni su, u skladu sa njihovim VES-om (vojno-evidenciona specijalnost) i strukom, raspoređivani po pogonima, radi obučavanja. Jedan broj »dobrovoljaca« iz streljačkog pogona, koji su bili obučeni u rukovanju sa protivavionskim mitraljezima i protivavionskim topovima, raspoređivan je po mitraljeskim gnijezdima koja su bila izgrađena u cilju navodne odbrane TRZ. U istom periodu se i sva stručna lica, majstori i drugi, povlače iz pogona, te zajedno sa »dobrovoljcima«, formiraju posade za artiljerijska oružja, oklopna vozila, prage, tenkove i sl. ^{122c)}

Mnogi srpski zločinci, među kojima i znatan broj iz Bugojna, su pohađali specijalnu obuku na Manjači. Naime, JNA je zgrade na farmi za uzgoj stoke na Manjači koristila za obučavanje srpskih fašista. ¹²³⁾

Kapetan Boro Milković je, poslije prijema kod generala Đurđevca, u januaru 1992. na Nišićima (u obližnjem mjestu Bukva) obučavao

^{122a)} AIIZ, 3-3335. Uprava TRZ je zaposlenim radnicima rekla da su to mladi majstori koji su došli na doobuku iz vojnih škola.

^{122b)} Isto. U agresiji na Republiku Hrvatsku je iz TRZ u Hadžićima, pored tih »dobrovoljaca«, učestvovao i veći broj majstora svih specijalnosti. Tako je, ilustracije radi, početkom juna 1991. veliki broj majstora iz tenkovskog pogona poslat u Hrvatsku (Glina, Maslenički most, Zadar, Vukovar i dr.).

^{122c)} Isto. Istovremeno je na pojedine kote iz TRZ izvučen i ukopan jedan broj teškog artiljerijskog oruđa. Uprava Zavoda je to objašnjava la činjenicom kako je to navodno u funkciji odbrane TRZ.

¹²³⁾ Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Zagreb, Biblioteka Dokumenti, br.2, Zagreb, 1993, 213. JNA je tokom ljeta i jeseni 1991. te zgrade koristila kao logor

srpske »dobrovoljce« (četničke jedinice). Cijeli februar 1992. on je obučavao srpske fašiste (400) iz Foče u kasarni u Kalinoviku. Težište obuke bilo je na minobacačima od 82 i 120 mm. Nakon obuke polaznici su izvršili gađanje »zolja« i »osom«. ¹²⁴⁾

Obuku zločinačkih jedinica SDS-a u regionu Doboj organizirali su i njome rukovodili, po naredbi i u dogovoru sa generalom Đurđevcem, major Stanković i potporučnik Ilić. Major Stanković je u tom cilju stalno kontaktirao sa generalom Đurđevcem. Tako je, na primjer, u februaru 1992. više puta dolazio u Sarajevo kod generala. ¹²⁵⁾

Obuka pripadnika srpskih oružanih formacija sa područja Han Pijeska, Sokoca, Rogatice, Vlasenice i Pala izvodi se na Crvenim stijenama, Vukovoj pećini, Perišinom brdu i Luburić polju na Romaniji. Organizator i rukovodilac obuke je kapetan Rvović kao i »martićevci«. ¹²⁶⁾

Krajem 1991. na Romaniji (Crvene stijene, mjesto zvano »Ždrijelo«) organizirano je obučavanje srpskih »dobrovoljaca« u rukovanju naoružanjem. Početkom marta 1992. na obuci je bilo oko sto ljudi, »što u uniformi, što u civilnim odijelima«, među kojima je i jedan broj Srba iz Sarajeva. ¹²⁷⁾ Obuka je trajala oko dvadeset dana. Polaznici vojne obuke su najprije vježbali ras-

za ratne zarobljenike, koje je zarobila u agresiji na Republiku Hrvatsku. Od aprila ili maja 1992. ti objekti su korišteni za smještaj logoraša iz Bosne i Hercegovine - Bošnjakaa i Hrvata.

¹²⁴⁾ »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembar 1991, 3.

¹²⁵⁾ Dnevni izvještaj, br. 96, 29.7.1992, i br. 127, 29.8.1992; AIIZ, 2-785.

¹²⁶⁾ Isto; »Slobodna Bosna«, br. 4, 21. novembar 1991, 3.

¹²⁷⁾ AIIZ, 3-336 i 356.

Navedenu vojnu obuku su, pored ostalih, pohađali i završili braća Miloš i Momo Gluhović, te Gordana Ivetić, Milan Furtula i Dragan Mladen iz Sarajeva. »Kada su došli na navedeno područje (tj. Crvene stijene, mjesto zvano »Ždrijelo« - prim. autora) po ranijem dogovoru, oglasili su se ranije dogovorenim znakom, bljeskom baterije od po dva puta, a onda dobili isti odgovor. Dolaskom na ovo mjesto pred njih se pojavio vojvoda Đurić Dragan nazvavši im »Pomoz bog junaci«, a oni su odgovorili »Bog ti pomogao«, a onda je od istih zatražio lične karte da bi se uvjerio u njihovu identitet« (Isto).

Miloš Gluhović je, u pratnji braće Mome i Gordana Ivetića 10. aprila 1992. (oko 19.30 sati) sa krova stambene zgrade (ulica Gruje Novakovića br. 12/X) u kojoj su svi stanovali, pucao snajperom na prolaznicu ko-

klapanje i sklapanje naoružanja i način punjenja municijom, zatim rukovanje snajperom i dr. Nakon nekoliko dana »dobrovoljci« su izveli bojevo gađanje u vreće napunjene slamom na udaljenosti od 150 do 200 m. Također, obuka je obuhvatila i način upotrebe noža, sklapanje i rasklapanje šatora, snalaženje u prirodi pomoću busole i kretanje po azimutu. Po završetku obuke svi polaznici su raspoređeni u četiri grupe i upućeni kućama, dogovorivši se da će po potrebi biti pozivani. Nakon deset dana pozvani su telefonom da se jave u svoje grupe i ponovo dođu na Romaniju na doobuku, gdje su ostali sedam dana.¹²⁸⁾ Poslije završetka obuke svi su pred »vojvodom« Đujićem položili zakletvu, »tako što ih je isti postrojio i jedan po jedan su prilazili srpskoj zastavi sa kamom, izgovarajući 'zaklinjem se bogu i kralju da ću vjerno služiti srpskom narodu, pri tome ne žaleći naše živote'«. ¹²⁹⁾ Na Palama i Romaniji se, na oruđima iz Kiseljaka i Lukavice koja su postavljena za djestvo, obavlja obuka. Naime, na njima se obučavaju »dobrovoljci« JNA srpske nacionalnosti sa bojevom municijom, dok su cijevi okrenute na Sarajevo. Obuka se obavlja na haubicama 155 mm i VBR 128 mm. Čitavom akcijom rukovode pukovnik Đukanović, major Dragojlo Tošić, te kapetani prve klase Radomir Pešić i Dragan Petković. Pored toga, srpski fašisti u krugu kasarne na Palama vrše obuku za rukovanje trocijevnim topovima od 105 mm, dok su u krugu kasarne smješteni i topovi od 155 mm, kao i bacači od 120 mm.¹³⁰⁾

Organizatori srpskih oružanih formacija na Palama su regrutirali

ja se kretala iz pravca RTV Sarajevo, pored općine Novi Grad, ka Švrakinom Selu. Nakon toga pobjegli su u stan, gdje su poslije kraćeg vremena lišeni slobode i privedeni u Dom milicije, a potom u prostorije CSB-a, gdje su od istih uzete parafinske rukavice. Tom prilikom Miloš je izjavio da je i ranije pucao na prolaznike i to u predvećernjim satima - tri do četiri puta i da je, prije tog događaja, 5. aprila 1992. snajperom pogodio jednu djevojčicu, ispod škole kod Švrakinog Sela (Isto).

128) Isto. Tada su Miloš Gluhović i Gordan Ivetić otišli u selo Bogoviće, gdje su se prijavili Radomiru Pandureviću, a Ranko Gluhović na »Ždrijelo« gdje se javio Rajku Kušiću. Na toj obuci su se dogovorili i o načinu daljeg komuniciranja.

129) Isto.

130) »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992, 8; Dnevni izvještaj, br. 75, 8.7.1992.

srpske fašiste i odvodili ih na vojnu obuku u Pazarić i Pančevo (Srbija).¹³¹⁾

Zločinac Nedo Vujičić, iz Dobroševića, organizirao je i izvodio obuku srpskih oružanih formacija u Bojniku i mjesnoj crkvi u Reljevu. U obučavanje srpskih fašista u Dobroševićima bili su uključeni i Maksim Miličević sa sinom Mišom, kao i dr.¹³²⁾

Početak 1992., a posebno u periodu i nakon organiziranja martovskih barikada od strane JNA i SDS-a, u kasarni JNA u Semizovcu intenzivirana je obuka srpskih »dobrovoljaca«. ^{132a)} Među njenim organizatorima bio je i Momčilo Šoškić, rezervni oficir JNA (trgovac iz Semizovca, star oko 55 godina). Obučavanje u rukovanju vatrenim oružjem svakodnevno je izvođeno u Krivoglavcima. U obučavanju srpskih fašista učestvovala je i Mirko (Dušana) Jovanović, zvani »Čurčija« (iz Semizovca)^{132b)}

U garnizonu u Visokom su u drugoj polovini 1991. i početkom 1992. u rukovanju i gađanju raznim vrstama naoružanja obučavane grupe od oko 150 i 200 »rezervista« iz okolnih srpskih sela. Takva »obuka« ponavljana je i sa drugim grupama »rezervista« koji su sukcesivno upućivani u visočku kasarnu. Nakon završene obuke Srbi su odnosili sa sobom oružje koje su dobili tokom obuke.¹³³⁾

Interesantno je istaći i činjenicu da su srpski fašisti u rukovanju oružjem obučavali i žene. Tako je za srpske žene iz sela Jezero (općina Kalinovik) u Ulogu organizirana obuka za rukovanje oružjem. »Svako jutro su išle na tu obuku i uveče se vraćale«. Oružje su nosile: Radmila (20), Jovanka (50), Vaska (50) i Sava (45) Golijanin i Sava Govederica (55). Sva-

131) Dnevni izvještaj, br. 74, 7.7.1992.

132) Dnevni izvještaj, br. 86, 19.7.1992.

132a) AIIZ, 3-1004. Iz kasarne JNA u Semizovcu je, prije dolaska srpskih »dobrovoljaca«, izvršeno »prekomandovanje« svih lica nesrpske nacionalnosti.1

32b) Isto.

133) Dnevni izvještaj, br. 72, 5.7.1992. i br. 85, 18.7.1992; »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992, 8; AIIZ, 2-549/4 i 549/5.

ka srpska čobanica iz tog sela je nosila bombu sa sobom. »Ni-ko od Srba nije krio oružje, nego su ga javno nosili.«¹³⁴⁾

Nakon sprovođenja mobilizacije u Bosanskom Petrovcu, Sr-bi su u selu Smoljani formirali tzv. »vojni štab«, koji je organi-zirao obuku za srpsko stanovništvo i ujedno dovlačio teško na-oružanje. Pored sposobnih muškaraca obukom su obuhvatili i žene, kao i djecu od 12 do 16 godina.¹³⁵⁾

Početak aprila 1992. Komanda 2. vojne oblasti i jedinice »u kriznim područjima zona odgovornosti« bile su u punoj borbenoj gotovosti, sa težištem njenog jačanja, izvođenjem obuke »na zemljištu u vježbovnim reonima«, izradi plana upotrebe i kontroli teritorije, stanja u jedinicama, kao i formiranju snaga milicije. U kasarni Bijeljina je u toku 31.03./01.04.1992. primljeno »dosta dobrovoljaca«.¹³⁶⁾

U jedinicama 2. vojne oblasti je u prvoj polovini aprila 1992. vršena ubrzana obuka »dobrovoljaca«, radi njihovog osposobljavanja »za izvršenje osnovnih borbenih zadataka«. U jedini-ce 4. korpusa JNA je, u toku 2. aprila, primljeno 40 »dobro-voljaca« sa kojima je »odmah započeta intenzivna obuka«. U toku 11. aprila na aerodrom Bihać stiglo je 497 vojnika za popunu 9. i 10. korpusa. Prihvat preostalog kontingenta raspoređenih

134) AIIZ, 3-2828.

135) H. Hamur i E. Avdić, *Zločini u Bosanskom Petrovcu (rukopis)*, Zenica, 1993, str. 2.

136) AIIZ, 2-84, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni centar, Str. pov. br. 10/36-1905, 01.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-87, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni de-žurni tim, Str. pov. br. 10/36-1987, 02.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-88, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1940, 02.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar; Isto, 2-89, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1957, 03.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-85, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2000, 05.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-86, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2025, 06.04.1992. - Generalštabu Oružanih sna-ga SFRJ-Operativni centar i drugima; Isto, 2-90, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2050, 07.04.1992 - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugima.

vojnika za popunu korpusa i njihovo raspoređivanje i prevo-ženje do jedinica izvršeno je sljedećeg dana. U toku 12. apri-la došlo je 90 vojnika, te je do tada na aerodrom Bihać stiglo ukupno 587 vojnika. Na bihaćki vojni aerodrom, 22. aprila je sletio vojni avion sa 200 uvježbanih zločinaca, koji su za obi-lježje na kapama imali četničke kokarde.¹³⁷⁾

Komande i jedinice 4. i 9. korpusa su 5. aprila 1992. radile na opremanju »vojnih obveznika«, koji su pozvani u jedinice korpusa. Interesantno je istaći da je početkom aprila u nekim jedinicama JNA došlo do pojedinačnog i grupnog napuštanja položaja. Tako je kod jedinica 5. korpusa, koje su angažirane u rejonu Kupresa, došlo do pojedinačnog napuštanja položa-ja. Kod jedinica 17. korpusa ističu da »na moral negativno uti-če napuštanje položaja« komandanta i 155 »vojnih obvezni-ka« iz 17. partizanske brigade 38. partizanske divizije.¹³⁸⁾

Sredinom i krajem druge sedmice aprila 1992. sve jedinice 2. vojne oblasti su u punoj borbenoj gotovosti. Težište aktiv-nosti jedinica van borbenog dodira bilo je, između ostalog, i na pripremi i obuci mobiliziranog ljudstva »za izvršavanje borbenih zadataka«. U Kalinoviku se tokom aprila ubrzano izvodila obuka srpskih zločinaca (»dobrovoljaca«) artiljerijske specijalnosti na topovima - haubicama od 120 mm.¹³⁹⁾

Specijalnu obuku za izvođenje agresije i vršenje zločina nad

137) Isto, 2-116, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36- 1941, 02.04.1992.-Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ - Za sektor pozadine (Pozadinski izvještaj - OP 44); Isto, 2-94, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2150, 11.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar, i drugima; Isto, 2-95, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2180, 12.04.1992, Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar, i drugima; Agresija, str.30

138) AIIZ, 2-85, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2000, 05.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar.

139. AIIZ, 2-93, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2125, 10.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar i drugima; Isto, 2-94, Komanda 2. vojne obla-sti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2150, 11.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar, i drugima; Agresija, str. 32.

Bošnjacima mnogi srpski »dobrovoljci« su završili u Srbiji (Pančevo i Niš), gdje su se dugo obučavali. Tako je, prilikom smotre grupe »šešeljevaca« na Spomen-parku Vraca 18. aprila 1992., njihov vođa Branislav Gavrilović, između ostalog, rekao da se »jedanaest mjeseci obučavao za ovaj rat i da će sa svojim borcima izvršiti sve zadatke«. Jedinice specijalaca iz Niša su, također, djelovale po Sarajevu i drugim mjestima, ubijajući nedužne civile.¹⁴⁰⁾

Krajem aprila 1992. u jedinice 2. vojne oblasti svakodnevno pristižu »dobrovoljci«, koji se »odmah upućuju na obuku i na taj način se brojno stanje znatno poboljšalo«. Tako je u Kalinovik iz Bileće, Čajniča i Gacka 22. aprila 1992. stiglo 200-250 srpskih »dobrovoljaca«, kojima se odmah priključilo i 50 mještana. Nakon što su se opremili u Vojnoj pošti 3550 otišli su za Mostar sa 33 vozila, pokretnom radionicom, bolnicom, 2 MKŠK i 6 topova. Iz iste vojne pošte je pomenutog dana prema Foči (u Vojnu poštu 4120) krenula jedinica JNA sa oko 25 motornih vozila i topovima, gdje ih je u Staroj Kasabi čekalo 400 »rezervista« JNA. Na području Foče, posebno u naselju Čerezluk, neposredno je uoči agresije svaka srpska kuća primila od tri do pet »dobrovoljaca« iz Srbije i Crne Gore. U 14. motoriziranoj i 216. brdskoj brigadi se 25. aprila »vrši ubrzana obuka dobrovoljaca i osposobljavanje za izvršenje osnovnih borbenih zadataka«. U garnizonu Banja Luka je do 27. aprila obučeno 240 »vojnih obveznika«. Stoga je u svim jedinicama nastavljeno sa »intenzivnom obukom radi jačanja borbene gotovosti«. Komandanti 9., 5. i 10. korpusa su, krajem aprila, referirali o borbenoj gotovosti vršiocu dužnosti Saveznog sekretara za narodnu odbranu generalpukovniku Blagoju Adžiću u Banjoj Luci.¹⁴¹⁾

Nakon što su, maja 1992., zajedno sa »dobrovoljcima« iz Šekovića, učestvovali u zločinima nad Bošnjacima u okolini Vlasenice,

140) Agresija, str. 56.

141) AIIZ, 2-109, 2-110, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br.10/36-2501, 26.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugima; Isto, 2-113; Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br.10/36-2525, 30.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar, i drugima; AIIZ, 3-1259.

jedinice Novosadskog korpusa su za pripadnike tzv. »srpske TO Vlasenica« organizirale obuku na oklopnim transporterima.¹⁴²⁾

Juna mjeseca 1992. srpski zločinci se organizirano obučavaju za genocidnu agresiju. Tako se u prvoj polovini juna 1992. u Bijeljini izvodi obuka srpskih zločinaca, odakle se, nakon toga, svakih deset dana na brčansko ratište upućuje po četiristotine koljača. Sredinom juna 1992. na lokalitetu Manjače organizirana je obuka za oko 10.000 »rezervista«. Nakon završene obuke jedan broj je kamionima, u pratnji tenkova i oklopnih transportera, upućen u pravcu sjeverne Bosne.¹⁴³⁾

Pripadnici JNA sa fašistima SDS-a su organizirali posebnu obuku za snajperiste i pripremili mnoga snajperska gnijezda u Sarajevu, Zenici i drugim mjestima Bosne i Hercegovine. Tako su srpski snajperisti obučavani na poligonu iznad Crvenih stijena.¹⁴⁴⁾ Potpukovnik Dejan Pavlović je sa svojim najbližim saradnicima 15. marta 1992. u Sarajevu pripremio više snajperskih gnijezda.¹⁴⁵⁾ Jedan broj oficira iz Odljenja sigurnosti Komande 2. vojne oblasti, uz pomoć poznatog zločinca i kriminalca Branislava Vučetića, zv. »Vule«, sa Grbavice, organizirao je izvlačenje snajperista iz hotela »Holiday Inn«, koji su pucali po nedužnim i nenaoružanim civilima (i djeci) pred Skupštinom Republike Bosne i Hercegovine.¹⁴⁶⁾

Raspoloživi izvori pouzdano pokazuju da je JNA, na osnovu direktiva i smjernica najvišeg vojnog rukovodstva SFRJ i državnog i političkog rukovodstva Srbije, i lično militantnog Slobodana Miloševića, uz neposrednu podršku SDS, formirala i vojno organizirala brojne srpske oružane formacije (»dobrovoljačke jedinice«) u Bosni i Hercegovini, obučavala ih i popunjavala starješinskim kadrom, naoružanjem, municijom, opremom i drugim sredstvima JNA, povezala ih sa komandama jedini-

142) Dnevni izvještaj, br. 116, 18.8.1992.

143) Dnevni izvještaj, br. 53, 16.6.1992. i br. 64, 20.7.1992.

144) Posebno izdanje, br. 2, 28.4.1992. Na tu obuku oni su transportovani kombijima JNA.

145) Isto. Krajem aprila 1992. u Sarajevu su otkrivena tri snajperska gnijezda.

146) Isto.

ca i ustanova JNA u zoni njihove odgovornosti, osiguravala mobilizaciju na područjima gdje je većinsko srpsko stanovništvo i dr. Sve su te »jedinice« bile pod komandom i kontrolom JNA. Brojni su dokumenti koji to potvrđuju. Istina, bilo je pokušaja da se neke »dobrovoljačke jedinice« otrgnu ispod kontrole. Tako su pojedini čelnici SDS početkom 1992. zagovarali »distanciranje od JNA i stvaranje druge vojske«. Pored toga, bilo je i pojava da »pojedini aktivisti, nekakva radna tela i razne skupštine SAO postavljaju nekakve uslove - ultimatum Armiji, zagovaraju stavljanje armijskih sastava pod nekakve njihove komande na užim prostorima, itd. (što se posebno odnosi na Ozrenski region). Polazeći od ocjene da to može imati »negativne posledice za JNA, posebno na planu popune jedinica sa ljudstvom«, general Kukanjac je preduzeo »neke konkretne mere«. U vezi sa tim navedenim pojavama on ukazuje da će se i o »ovim problemima uskoro razgovarati sa čelnicima SDS-a Sarajevo, jer ukoliko se desi da se neka od ovih dobrovoljačkih jedinica otrgne ispod kontrole, mogu nastati teže posledice«. S obzirom na to da »brojni ljudi SDS-a kontaktiraju sa vlastima i drugim strukturama u Srbiji«, general Kukanjac smatra da bi bilo dobro da se »sa nivoa SSNO-a ukaže rukovodstvu Srbije na ove pojave i preporuči njihov konkretniji uticaj na eliminiranje devijantnih ponašanja na ovim prostorima«. S tim u vezi, general Kukanjac je obavio razgovor sa »čelnim rukovodiocima srpskog naroda (Karadžić, Koljević, Plavšić, Krajišnik, Dukić)«. ¹⁴⁷⁾

c) Srpske oružane formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uz regularne jedinice JNA i srpske oružane formacije iz Bosne i Hercegovine, učestvuju i mnoge oružane vojne formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske koje, ustvari, predstavljaju otjelotvorenje hegemonističkih ciljeva stranaka i partija kojima pripadaju, kao i jedan od instrumenata u realiziranju veliko-srpske politike,

¹⁴⁷⁾ AIIZ, 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20.03.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-(» na ličnost NGŠ«).

prije svega, vladajućih krugova u Srbiji i Crnoj Gori. Osnovna zajednička karakteristika svih tih formacija i grupa, koje imaju svoja sjedišta i logistiku u Srbiji i Crnoj Gori, jeste četnička ideologija i četništvo, sa svim svojim obilježjima (genocid i drugi zločini najstrašnijih razmjera).

Na osnovu raspoloživih podataka može se utvrditi da u agresiji i zločinima na Republiku Bosnu i Hercegovinu sa teritorije Srbije i Crne Gore učestvuju sljedeće oružane formacije i grupe:

- »arkanovci«, čiji je vođa Željko Ražnjatović-Arkan. Oni djeluju pod patronatom vladajuće Socijalističke partije Srbije;
  - »šešeljevci« (srpski četnički pokret), čiji je vođa Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske radikalne stranke;
  - »beli orlovi«, čiji je vođa Mirko Jović, predsjednik Srpske (stranke) narodne odbrane;
  - »rojalisti«, čiji je vođa Mihajlo Mladenović, predsjednik Srpskog rojalističkog bloka;
  - »srpska garda«, čiji je vođa S. Lajinović;
  - »vukovarci«- pripadnici različitih oružanih sastava koji su učestvovali i u agresiji i zločinima na području Vukovara i šire;
  - specijalci Saveznoga sekretarijata za unutarnje poslove;
  - »martićevci«, jedinice zločinca Milana Martića iz Knina;
  - »dobrovoljci«, pročetničke organizacije iz Srbije;
  - »dobrovoljci«, pročetničke organizacije iz Crne Gore i dr. ¹⁴⁸⁾
- Od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu postoji jaka sprega između navedenih oružanih formacija i grupa, Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, odnosno visokih oficira JNA i legalnih vlasti u Jugoslaviji, te Srbiji i Crnoj Gori, sa rukovodstvom SDS-a i samozvane »Srpske republike Bosne i Hercegovine«. Ta saradnja se, prije svega, ogleda u formiranju, jedinstvenom komandiranju, zajedničkom planiranju, pripremanju, vođenju i realizaciji globalnih i konkretnih ratnih dještava i vojnih operacija, finansiranju, materijalnom opremanju, obuci ljudstva, itd. Raspoloživi podaci pokazuju da su

¹⁴⁸⁾ Dnevni izvještaj, br. 7, 1.5.1992.; Posebno izdanje, br. 19, 5.6.1992. i br.22, 22.6.1992.

sve te oružane formacije u sastavu i pod jedinstvenom komandom i kontrolom viših oficira JNA. Vođa »šešeljevaca« Branislav Gavrilović je za »usluge« koje je učinio JNA dobio čin majora od te Armije. JNA sve srpske oružane formacije i grupe osigurava oružjem, municijom, vozilima, gorivom, hranom, vodom, pićem, cigaretama, posteljinom, vešom i ostalom opremom. Srpski »dobrovoljci«, koji u kasarnu Lukavica »dolaze cijelo vrijeme bez prestanka, kako u grupama, tako i pojedinačno«, od JNA dobijaju oružje i druga materijalno-tehnička sredstva, te opremu.¹⁴⁹⁾ Pripadnici tih formacija, zajedno sa oficirima i podoficirima JNA, učestvuju u masovnim zločinima nad Bošnjacima. Tako je, ilustracije radi, 6. brigada Banjalučkog korpusa, u čijem je sastavu bilo i oko sto »arkanovaca«, »šešeljevaca« i pripadnika »belih orlova«, pod komandom kapetana JNA Dragana Mijatovića, 1. juna 1992. izvršila napad na selo Hrustovo (na području Sanskog Mosta), nastanjeno bošnjačkim stanovništvom, te pobila i zaklala oko 150 mještana.¹⁵⁰⁾

Pripadnici navedenih oružanih formacija se obučavaju u postojećim »centrima za obuku« u Han Pijesku, Bileći, Bijeljini, Banjoj Luci i Sarajevu (Lukavica) na borbenim sredstvima JNA i uz pomoć njenih glavnih instruktora (viši i niži oficiri užih specijalnosti). Oni vrše smotre i drže govore, kao što je to, primjera radi, učinio Šešelj u Bijeljini i Arkan na Ilidži, te na drugim mjestima. Također, rukovode reorganiziranjem tzv. srpskih kriznih štabova i borbenom obukom, za šta je npr. Arkanov zamjenik »Legija«

149) Isto; Dnevni izvještaj, br. 6, 30.4.1992., br. 16, 10.5.1992., br. 19, 13.5.1992., br. 62, 25.6.1992. i br. 80, 13.7.1992.; AIIZ, 3-317. Pripadnici srpskih oružanih formacija stalno dobijaju oružje i municiju iz Srbije, uglavnom, iz Uzica i Kragujevca, gdje se vrši i njihova opravka i čišćenje.

150) Isto; Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watch, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb 1993. str. 37. Zanimljivo je istaći da su gotovo sve prisilno raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine koje su intervjuirali predstavnici Helsinki Watcha isticale da je JNA igrala ključnu ulogu u napadu na njihov grad ili selo, bilo direktnim učešćem u agresorskim napadima, bilo prethodnim naoružavanjem srpskih oružanih formacija (Isto).

na Ilidži i u kasarni u Lukavici dobio priznanje ratnih zločinaca - generala Ratka Mladića i pukovnika Milosava Gagovića.¹⁵¹⁾

Zajednička karakteristika navedenih oružanih formacija jeste i njihov sastav, kojim su, pored redovno mobiliziranih navodnih dobrovoljaca, obuhvaćeni, uglavnom, problematični tipovi, psihopate i poznati kriminalci različitih profila, kojima je učešće u agresiji i zločinima, prvenstveno, prilika za zadovoljenje najnižih poriva, kao što su zvjerska ubijanja i maltretiranja civilnog stanovništva, distribuiranje droge i falsificiranje novca, rušenje raznih objekata i slično, kao i imovinska korist koju ostvaruju pljačkom društvene i privatne imovine. Gotovo svim pripadnicima ovih formacija osnovni motiv za angažiranje je obećana i nesmetana pljačka i ugovorena isplata u gotovom novcu, što je, u osnovi, obilježje plaćeničke vojske. O tome ilustrativno govori niz činjenica, od odvoženja velikog broja šlepera za odvoz opljačkanih nekretnina, do velike zainteresiranosti za »čišćenje oslobođenih sela i kvartova gradova«, što, pored ostalog, predstavlja neograničenu mogućnost za nezakonito oduzimanje novca, zlata i drugih vrijednosti od nezaštićenog stanovništva. Iz tih razloga, mnogi od njih su, po samom dolasku na teritoriju Republike Bosne i Hercegovine, sa ortacima i članovima rodbine izvan Bosne i Hercegovine, ugovarali distribuiranje opljačkane robe, kupovinu kuća, vikendica i automobila, cijeneći, pri tome, da će »uskoro doći do velikog bogatstva«. Potvrdu takve konstatacije nalazimo i u njihovim planovima da će nakon »brzo obavljena posla« i napuštanja Sarajeva »otići na Kosovo gdje se zakuhava«.¹⁵²⁾

O profilu pripadnika navedenih oružanih formacija govore i podaci da su pokolje civila vršili radi »obuke« i »čeličenja« novopridošlih istomišljenika, te da je jedan broj njih, uglavnom, specijaliziranih za određena djestva, plaćen po »učinku«, odnosno po broju ubijenih lica, prije svega, civila.¹⁵³⁾

Oružane »dobrovoljačke« formacije sa četničkim obilježjima

151) Isto.

152) Isto.

153) Isto.

(četničke kokarde, kame i dr.) iz Srbije i Crne Gore prvi put, prema dostupnim podacima, upadaju u Bosnu i Hercegovinu krajem 1991. zajedno sa regularnim jedinicama JNA, koje su izvršile agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Početkom marta 1992. iz Srbije (Priboj, Užice i Valjevo) u Bosnu i Hercegovinu je krenulo pet autobusa sa srpskim »dobrovoljcima«, koji su se preko Višegrada uputili prema Sarajevu. Pripadnici navedenih oružanih formacija, prema raspoloživim podacima, čija je obuka obavljena, uglavnom, na specijalnim vojnim poligonima u centralnome dijelu Srbije, kao i u kasarnama JNA u Srbiji i Crnoj Gori, u većem broju su, prebačeni iz navedenih republika na područje Republike Bosne i Hercegovine, krajem marta i početkom aprila 1992., odnosno u vrijeme eskalacije agresije na istočne i unutarnje dijelove Bosne i Hercegovine i masovnih zločina nad bošnjačkim stanovništvom. Prve formacije »arkanovaca« na područje Bosanske krajine i sjeveroistočne Bosne stigle su, prema do sada prikupljenim podacima, krajem marta 1992. U Banjoj Luci su 25. marta 1992. primijećene grupe »arkanovaca« i »šešeljevaca«, koje su raspoređene i po graničnim »krajaiškim linijama« sa šipovačke strane. Iz graničnog mjesta Stupna, koje samo rijeka Pliva dijeli od jajačke općine, pucalo se u noći 24/25. marta po jajačkim selima Čerkazovići i Ljaljići, gdje živi oko četiristo stanovnika bošnjačke i srpske nacionalnosti. U toku 31. marta /1. aprila 1992. u Bijeljini su ušli »Arkanovi ljudi«, gdje se čula »eksplozija i puščana paljba«¹⁵⁴⁾

Grupe »arkanovaca« su, zajedno sa »šešeljevcima« i pripadnicima JNA, 02. aprila 1992. otpočele sa zločinima nad Bošnjacima Bijeljine. Naime, Arkanove oružane formacije su 2. aprila u Bijeljini, nakon izlaska bošnjačkih vjernika iz Sulejmanije džamije,

154) Isto; »Slobodna Bosna«, br.21, 19. mart 1992., 4; Agresija, str. 15; AIIZ, 2-84, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni centar, Str. pov. br. 10/36-1905, 01.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar ; Isto, 2-88, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1940, 02.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ- Operativni centar; Isto, 2-89, Komanda 2. vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str.pov. br. 10/36-1957, 03.04.1992.- Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar.

zaklali dva lica naočigled prisutnih, a kada su se ostali povukli u džamiju za njima je bačeno više bombi, od kojih su svi nastradali. Vođa »arkanovaca« Željko Ražnjatović-Arkan, međunarodni kriminalac, predao je raport komandantu bijeljinskog garnizona, generalu Praščeviću, koji na Arkanov raport vojnički uzvraća i grli se sa Biljanom Plavšić dok sa strane - po ulicama leže leševi ubijenih građana - Bošnjaka, što su zabilježile i TV kamere. Prve grupe »arkanovaca« na područje Sarajeva, preciznije na lokalitet Aerodroma, stigle su 10. aprila 1992., nakon počinjenih zločina u Bijeljini, Zvorniku i Skelanima (Srebrenica). Nakon što je obišla »Arkanove jedinice« u Bijeljini, Biljana Plavšić je 23. aprila uputila poziv Arkanu da sa svojim jedinicama dođe u Sarajevo. Međutim, njihova veća koncentracija (uz »arkanovce« evidentno je prisustvo »belih orlova« i drugih »dobrovoljaca«, kao i velikog broja jedinica aktivnog i rezervnog sastava JNA) zapažena je na Palama 15. aprila, odakle su se, vjerovatno, rasporedili po Republici, nakon smotre dijela jedinica JNA i pripadnika srpskog četničkog pokreta iz Srbije i Crne Gore, uključujući i »arkanovce«, obavljenoj 18. aprila kod Spomen-parka Vraca. Otada započinje njihovo učešće u borbenim dejstvima, odnosno masovnim zločinima i pljačkama na području Sarajeva, posebno na Grbavici i Ilidži, i drugim mjestima. Kao rezultat bliske saradnje njihovog vođe, pod nadimkom »Legija« sa generalom Mladićem i komandom kasarne u Lukavici, odnosno pukovnikom Milisavom Gagovićem, jeste zaustavljanje i zadržavanje konvoja od 7.200 djece i žena koji se uputio u Split, 19. maja na Ilidži. Nezadovoljan razvojem događaja oko toga, jer Mladić, iako je prihvatio, nije mogao, zbog pritiska javnosti, da udovolji njegovim zahtjevima da konvoj »zarobi i razmjeni za vojsku u kasarnama«, kao i »kukavičlukom Srba na Ilidži koji neće da se bore«, te »nesposobnošću« i »neorganizovanošću komandnog sastava i boraca na Ilidži«, vođa »arkanovaca«, pomenuti »Legija«, dobio je od Arkana podršku u zahtjevu da povuče svoje ljude iz Bosne i Hercegovine. Međutim, intervencija i molbe Mladića i Gagovića presudile su da »arkanovci« ostanu i pređu u kasarnu u Lukavici, gdje obuča-

vaju mobilirane ljude i »dobrovoljce« i učestvuju u borbenim dještvmima i zločinima.¹⁵⁵⁾

O »ugledu« »arkanovaca« u fašističkoj SDS i JNA svjedoče neposredni kontakti i dogovori koje su sa »Legijom« tražili i ostvarili Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Milisav Gagović i nekolicina nižih rukovodilaca SDS-a, odnosno zločinaca u tzv. srpskim kriznim štabovima Ilidže, Nedžarića i Lukavice (Kotorca). »Arkanovci« i »beli orlovi« već su, po dolasku u Sarajevo, imali reputaciju stečenu zločinima na području tzv. »srpske autonomne oblasti Hercegovina«, za šta su, od tzv. »vlade« te oblasti i Komande garnizona u Bileći, 4. maja 1992., dobili i »posebno priznanje«.¹⁵⁶⁾

Pripadnici »belih orlova«¹⁵⁷⁾ došli su na područje Bosne i Hercegovine, također, početkom aprila, iz Užica, preko Višegrada i Rogatice, da bi, zajedno sa JNA i zločincima SDS, 6. aprila 1992. zauzeli Foču i vršili svirepa ubistva, pljačkanje kuća i radnji Bošnjaka i paljenje čitavih sela. »Beli orlovi« su zajedno sa ostalim četničkim formacijama učestvovali u smotri na Palama, 15. aprila 1992. Nakon toga, učestvovali su u borbenim dještvmima, zločinima, pljačkama i paljevinama u Bijeljini, gdje su, 18. aprila opljačkali konvoj humanitarne pomoći, zatim u Rogatici, 19. aprila, u Sarajevu, na području Vraca i Grbavice, 21. aprila, te u Trebinju, Bileći, Mostaru, Gacku, Modriči, Bratuncu i drugim dijelovima Republike. Krajem aprila 1992, na zahtjev tzv. »SAO Hercegovine«, Mirko Jović, predsjednik Srpske narod-

155) Isto; Posebno izdanje, br. 1, 25.4.1992. i br. 2, 28.4.1992.; Dnevni izvještaj, br. 7, 1.5.1992., br. 19, 13.5.1992., br. 22, 16.5.1992. i dr.; »Oslobođenje«, 25. mart 1992., 1; Bilten Ministarstva za narodnu odbranu Republike Bosne i Hercegovine o aktuelnim zbivanjima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu Bilten MNO), br. 35, 25. april 1992.

156) Isto.

157) Isto. Mirko Jović, predsjednik Stranke narodne obnove, početkom septembra 1991. u Međunarodnom press-centru u Beogradu izjavio je: »Ukoliko neka država prizna suverenitet Bosne i Hercegovine i Hrvatske u njihovim administrativnim granicama i time omogući okupaciju sada oslobođenih srpskih teritorija Srpska narodna obnova moraće da pribegne nasilju ... hrvatske i bosanske ambasade u tim zemljama leteće u vazduh, a srpska narodna obnova postaće srpska narodna odbrana« (»Oslobođenje«, 21. januar 1992., 6).

ne obnove, je poslao oko 400 »belih orlova« na područje Gacka, Bileće i Trebinja »koji će se staviti na raspolaganje Božidaru Vučureviću i pridružiti već pristiglim pripadnicima (petsto) četničke bande Vojislava Šešelja, među kojima je veći broj puštenih zatvorenika iz Srbije i Crne Gore.« Ujedno je jedna njihova grupa ubačena i na područje Mostara, radi »sijanja straha« među stanovništvom, »dok drugi već ostavljaju tragove krvavih zlodjela po Gacku«. U dobojsku kasarnu JNA je 23. aprila 1992. stiglo dvjestopedeset »belih orlova«. »Beli orlovi« su, zajedno sa pripadnicima JNA, zločinačkim snagama SDS-a i drugim četničkim formacijama, krajem aprila 1992. učestvovali u napadu i rušenju Bosanskog Broda. Tom prilikom oni su raketirali (višecijevnim raketnim bacačima, tenkovskim granatama i haubicama od 155 milimetara) postrojenja Rafinerije u Bosanskom Brodu. Među njihovim svirepim zločinima valja izdvojiti neposredno učešće u likvidacijama, maltretiranju i pljačkama bošnjačkog stanovništva na području Zvornika i Srebrenice tokom aprila, zatim u Bratuncu u periodu od 10. do 13. maja 1992., te Vlasenici, Višegradu, Doboju i drugim mjestima. Na područje sarajevskog naselja Grbavice dovedeno je 4. maja 1992. oko 200 novih pripadnika »belih orlova«. U selo Tilava (na staru farmu za uzgoj kokoški) 8. maja 1992. stiglo je oko 1.500 »dobrovoljaca iz Srbije, među kojima i »beli orlovi«.¹⁵⁸⁾

I »šešeljevci« su, do kraja aprila 1992., na području tzv. »SAO Hercegovine«, zajedno sa drugim četničkim jedinicama, »obezbjedivali granicu« da bi, povremeno, u civilnim odjelima, odlazili u neke dijelove Mostara, radi diverzija i oružanih napada. Na području Bune (regija Mostar) »šešeljevci« su stigli 12. aprila 1992., tražeći od pripadnika srpske stanice milicije da im se

158) Posebno izdanje, br. 19, 5.6.1992.; Bilten MNO, br. 30, 23. april 1992.; Isto, br. 40-41, 28. april 1992.; Agresija, str. 38; Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watch, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993., str. 224-225, 269, 272 i 274; AIIZ, 3-317.

U selo Tilava je 5. maja 1992. iz Srbije stigla jedinica »arkanovaca« od oko 300 zločinaca.

priključe u napadima na bošnjačko stanovništvo na lijevoj strani Neretve (u Rotimlju, Hodbini i Dubravama).¹⁵⁹⁾

Jedna grupa »šešeljevaca« prešla je krajem marta 1992. iz Srbije u Bratunac, Zvornik i Bijeljina, gdje je Vojislav Šešelj izvršio smotru i u kasarni, sa oficirima JNA, dogovorio daljnje »borbene aktivnosti«. Istovremeno su i na područje Bosanske krajine, posebno u banjalučku regiju, stigle grupe »šešeljevaca«. Nakon počinjenih zločina u Bijeljini, Zvorniku i Skelanima, »šešeljevci« stižu početkom aprila 1992. na Pale i područje Sarajeva. Na lokalitetu Sarajeva oni su locirani, uglavnom, na području Lukavice, Mojmila, Vraca i Grbavice. Grupa »šešeljevaca«, u sastavu od približno 200 zločinaca, pod vođstvom Branislava Gavrilovića (poznat po zločinima izvršenim nad hrvatskim stanovništvom Vukovara, Borovog Sela i Borovog Naselja) prvi put je dještovovala po Sarajevu 14. i 15. aprila 1992. u artiljerijskom napadu na terminal »Grasa«. Ta grupa je, zajedno sa drugim srpskim fašističkim formacijama, 21. aprila 1992. učestvovala u zločinačkom pješadijsko-artiljerijskom napadu na područje općina Novi Grad, Novo Sarajevo i Centar. Prije napada izvršena je smotra svih agresorskih jedinica na lokalitetu Spomen-parka Vraca, među kojima su se nalazile i Gavrilovićeve jedinice u maskirnim uniformama i sa bijelom trakom oko glave, radi raspoznavanja. Tim napadom, kao i njegovim operativnim pripremama rukovodio je major Dragomir Krstović zajedno sa Gavrilovićem, Mišom Jovanovićem i Radomirom Spahićem.¹⁶⁰⁾ JNA im je, također, pružila podršku,

159) Posebno izdanje, br. 19, 5.6.1992.; Agresija, str 15; Bilten MNO, br. 9-10, 13. april 1992.; »Oslobodjenje«, 25. mart 1992., 3.

160) Posebno izdanje, br. 1, 25.4.1992., br. 2, 28.4.1992. i br. 19, 5.6.1992.; Bilten MNO, br. 26, 21. april 1992.; Isto, br. 35, 21. april 1992.;

Uoči napada na Sarajevo (20. aprila 1992.) operativnom pripremom zločinačkih formacija SDS-a rukovodio je major JNA Dragomir Krstović. »U Štabu SDS-a svi planovi se detaljno razrađuju, izdaje se naređenje za mobilizaciju terorista i naoružanih formacija SDS-a. Krstović, koji se 20. aprila kod pukovnika Tomislava Taušana, načelnika vojne bolnice u Sarajevu interesuje o zdravlju dvojice pogođenih vojnika JNA, izjavljuje: 'Osvetićemo to. Šta sad misli taj Kukanjac? Znate li gdje je granica srpska. Ta granica je čitav grad čoveče' i nastavlja: 'Ma

posebno oficir Krstović, koji je, pored toga što je imao glavnu komandu nad naoružanim srpskim formacijama i koordinaciju oružanih dejstava sa komandama JNA, neprestano otvarao vatru iz tenka.¹⁶¹⁾ Pored njega, u tom napadu na Sarajevo, direktno su učestvovali i sljedeći oficiri JNA: pukovnici Gagović, Kovačević i Taušan Tomislav, zatim kapetani Petković i Stojanović i drugi. Značajnu ulogu odigrali su i generalpukovnik Milutin Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti, generalmajor Vojislav Đurđević, zatim Dule Perezanović - adutant generala Kukanjca i drugi.¹⁶²⁾

U napadu na Sarajevo Branislav Gavrilović je ranjen, a njegova se grupa našla u okruženju branilaca Sarajeva. Vojislav Šešelj je, interesujući se za njihov položaj iz Beograda, u kontaktu sa Gavrilovićem i zločinačkim štabom SDS-a na Palama, ultimativno poručio zločincu Radovanu Karadžiću »da se njegovi ljudi moraju izvući iz okruženja sa Grbavice, inače će u protivnom povući sve svoje ljude sa svih frontova«. »Šešeljevci« su na području Sarajeva, uz veće gubitke, pretrpjeli više poraza od strane branilaca Republike Bosne i Hercegovine. Na području Bosanske krajine »šešeljevci« se u većem broju pojavljuju krajem aprila 1992. Tako su u Banjoj Luci 24. aprila stigle veće grupe srpskih oružanih formacija - »šešeljevci« i »arkanovci«. »Arkanovci«, »beli orlovi« i »šešeljevci«, koji su na to područje stigli u sastavu Novosadskog korpusa JNA, kao i pripadnici oružanih formacija SDS-a, početkom maja 1992., nakon uzurpacije vlasti

oni su inače u grotlu, to im nije jasno, bre. Pa kad im prekinem struju i vodu, usmrđit će se. Minirali smo im ovaj put gore iznad Sokolović kolonije, razrušili sve. Ne mogu nigde čoveče, sve im je blokirano. Pa neka sad mrduu, sve to treba pobiti.' Pukovnik Taušan odgovara 'Ja se što kažu uzdam u boga i ja odoh u brdo'«.

161) Isto. Nakon što su branio i građani Sarajeva odbili agresorski napad i prešli u ofanzivu na dojavu pukovnika Pere Simovića iz Odjeljenja sigurnosti Komande 2. vojne oblasti major Krstović bježi na Pale. Srpski zločinci »uvidjevši da Krstović bježi traže da ga likvidiraju vrišteći kako je on to 'zakuhao'. U večernjim satima 21. 4. 1992. započinje prava kanonada, bombardiranje artiljerijom nedužnog stanovništva Sarajeva koje to u dosadašnjoj historiji nije zapamtilo. Od ispaljenih granata stradaju majke, djeca i nedužni građani.«

162) Isto.

u Bratuncu, otpočeli su sa hapšenjem, odvođenjem i likvidacijom Bošnjaka. Za svakog ubijenog Bošnjaka rukovodstvo SDS im je isplaćivalo po 100 DEM. U lukavičke kasarne (kraj Sarajeva) krajem maja 1992. stigla je grupa od tristo »šešeljevaca«. ¹⁶³⁾

Krajem maja 1992. grupa »šešeljevaca« na čelu sa Branislavom Gavrilovićem je iz konclogora na Palama izvela 39 Bošnjaka i masakrirala ih u jednoj pećini na Romaniji, što je trebalo da predstavlja »vatreno krštenje« i »obuku« za jedan broj novih zločinaca. Žrtve su tako unakažene da čak ni neki zločinci iz grupe to nisu mogli gledati, zbog čega se Gavrilović naljutio i pod prijetnjom oružjem primoravao ih da i oni kolju nedužne ljude, pokazujući im lično »kako se to radi«. ¹⁶⁴⁾

»Rojalisti« i pripadnici »srpske garde« locirani su, uglavnom, na području Foče, gdje od početka agresije vrše svirepe zločine nad civilnim stanovništvom, ispoljavajući naročitu agresivnost u odvođenju i fizičkom maltretiranju građana bošnjačke nacionalnosti u fočanskim koncentracionim logorima. ¹⁶⁵⁾

Tzv. »vukovarci« kao »iskusni borci«, prema raspoloživim podacima, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu i u borbenim dejstvima na području Kalesije, Sarajeva (Hrasno, Grbavica, Vraca), i drugim mjestima, a u sjadejstvu sa JNA, aktivno učestvuju u genocidu, pljačkama, paljevinama i drugim zločinima. Tako je, primjera radi, jedna jedinica »vukovaraca« 10. maja 1992. u selima: Bulatinci, Hajvazi, Memići i Brda izvršila brojne zločine nad Bošnjacima. ¹⁶⁶⁾

U pripremi i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu značajnu ulogu ima Savezni sekretarijat za unutarne poslove, posebno njegov sekretar Petar Gračanin, koji, pored materijalne pomoći (»uspostavljanja saradnje i svih vidova pomoći, posebno u oružju i municiji«), na teritoriji Bosne i Hercegovine upućuje i specijalne odrede milicije, koji su angažirani u borbenim dejstvima, genocidu i drugim zločinima, kao i obuci kadrova tzv. »Srpskog

- 163) Posebno izdanje, br. 1, 25.4.1992 i br. 19, 5.6.1992.; Bilten MNO, br. 35, 25. april 1992.

164) Posebno izdanje, br. 22, 22.6.1992.

165) Posebno izdanje, br. 19, 5.6.1992.

166) Isto; Bilten MNO, br. 57-58, 10. maj 1992.

ministarstva unutrašnjih poslova«. Tako se sredinom 1992. među 5.000 agresorskih vojnika na Kupreškom platou i među 300 vojnika na Komaru nalaze i pripadnici specijalne jedinice SSUP-a. Po nalogu Petra Gračanina u Bijeljinu su krajem jula iste godine stigle dvije čete specijalaca SSUP-a. ¹⁶⁷⁾

Cinjenice o učešću u agresiji na Bosnu i Hercegovinu i sukcesivni dolasci jedinica »specijalne brigade« SSUP-a u Bosnu i Hercegovinu, sa zadatkom da učestvuju u »čišćenju terena«, nedvosmisleno govore o ulozi tog saveznog organa i njegovoj umiješanosti u planove za osvajanje Bosne i Hercegovine i pripajanje tzv. »oslobođenih srpskih teritorija u Bosni i Hercegovini« tzv. Saveznoj Republici Jugoslaviji. Gračaninovo posredovanje kod »uspostavljanja saradnje i svih vidova pomoći, posebno u oružju i municiji«, između »ministra« Miće Stanišića i generala Ratka Mladića, u cilju sinhroniziranja borbenih aktivnosti, dovoljno govori i o dugoročnijim planovima bivšeg Saveznog sekretarijata za unutarne poslove na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Raspoloživi podaci, također, otkrivaju i Gračaninove kontakte sa pojedinim pripadnicima četničkih oružanih formacija, lociranih na Vracama u Sarajevu i drugim mjestima. ¹⁶⁸⁾

Fašisti Milana Martića iz Hrvatske (Knina), također, učestvuju u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Naime, Martićevi specijalci su još 8. juna 1991. prvi put upali u Bosnu i Hercegovinu (Titov Drvar i Bosansko Grahovo), gdje su u Drvaru održali smotru svojih pristalica (oko četiristo pripadnika, među kojima je bio i jedan vod žena). ¹⁶⁹⁾ Njegove pristalice čine i državljani

167) Dnevni izvještaj, br. 16, 10.5.1992., br. 74, 7.7.1992. i br. 83, 16.7.1992.; Posebno izdanje, br. 19, 5.6.1992.; AIIZ, 3-385.

168) Isto; Posebno izdanje, br. 22, 22.6.1992.; Dnevni izvještaj, br. 7, 1.5.1992. i br. 19, 13.5.1992.

169) AIIZ, 2-551, Informacija Ministarstva unutarne poslova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine o nekim pojavama i događajima koji su posebno uticali na uslozljavanje sigurnosne situacije u Republici, od 11. juna 1991.; »Borba«, 11. juni 1991. Prilikom smotre jedinica na Sportsko-rekreativnom centru u Drvaru, Martić se na improviziranoj govornici obratio jedinici i prisutnim građanima riječima: »Mi smo ovdje došli kod bratskog naroda u posjetu, a ovom fazom završavamo i vježbu koju smo uspješno završili ovdje u Titovom Drvaru, i da ovo neće biti po-

Bosne i Hercegovine - pripadnici SDS, demonstrirajući na taj način silu radi daljeg širenja Miloševićeve nacističke tvorevine u kojoj će »svi Srbi živjeti u jednoj državi«. Martićeva formacija je bila dobro naoružana različitim tipovima naoružanja (automatsko, poluautomatsko, mitraljezi, ručni bacači, pa čak i topovi od 102 mm).¹⁷⁰⁾

Tokom druge polovine 1991. Milan Martić je, uz podršku i znanje najvišeg vojnog i policijskog rukovodstva SFRJ, kao i političkog rukovodstva Srbije, u cilju priprema agresije više puta upadao u Bosnu i Hercegovinu. Grupa »martićevaca« (15 do 20 uniformiranih lica u maskirnim uniformama) 8. septembra 1991. izvršila je napad na Stanicu javne sigurnosti i oslobodila trojicu maskiranih i naoružanih pripadnika TO Banja Luka koji su uhapšeni i privedeni. Istog dana milicija je u vojnom vozilu uhapsila Martića, prilikom njegovog dolaska u Krupu. To je povećalo uznemirenost građana i dovelo do blokade puteva. Po naredjenju Petra Gračanina Martić je 9. septembra, nakon »dramatične noći« u Krupi, pušten i isporučen Komisiji SSUP-a i SSNO-a na čelu sa generalom Aleksandrom Vasiljevićem (načelnik sigurnosti JNA), koji su ga vojnim helikopterima ispratili za Knin, iako je za njim bila raspisana potjernica.¹⁷¹⁾

U toku marta 1992. na područje Bosanske krajine, posebno na prostor šipovačke i jajačke općine, dolaze grupe vojnih lica u šarenim maskirnim uniformama, sa žutim petokrakama koje jedni zovu »vojna policija«, drugi »crvene beretke«, dok ih treći nazivaju »martićevci«. Njihov dolazak donio je nemir na pomenutim područjima s obzirom da su otpočeli sa zločinima nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. U Šipovo se,

---

sljednja vježba na ovom području i da se ovom prilikom ukida vještačka granica između srpskog stanovništva Titovog Drvara i Kninske krajine«.

Poslije Martića govorili su predsjednici skupština općina Titov Drvar (Dragan Knežević) i Donji Lapac (David Rastović).

170) Isto.

171) »Vreme«, 16. septembar 1991., 24-25; »Oslobođenje«, 31. decembar 1991.-1. i 2. januar 1992., 4. Tako se Martić u Knin vratio uz pomoć vojnog i policijskog rukovodstva SFRJ.

u drugoj polovini marta 1992. vojnim helikopterom spustio i Milan Martić.¹⁷²⁾

Iz Knina je krajem marta 1992. u Ilijaš stiglo oko pedeset policajaca tzv. »SAO Krajine«. »Oni već danima obilaze kuće i stanove članova i simpatizera SDA, ali i SDP i ostalih nesrpskih stranaka, te neovlašteno legitimiraju, pretresaju i prijete...«.¹⁷³⁾

Agresorske jedinice, u čijim su se redovima, uglavnom, nalazili »martićevci«, krajem maja 1992. u Bosanskoj Otoci, porušili su 70% stambenih objekata. Tom prilikom agresor je koristio i tenkove, a »martićevci« su, ispred pješadije, postavili »živi zid« od četrdeset zarobljenih Bošnjaka iz Bosanske Krupe.¹⁷⁴⁾

Tzv. »Martićeva srpska milicija« iz Kninske krajine je juna 1992., zajedno sa pripadnicima JNA i drugim srpskim zločincima, učestvovala u barbarskom pohodu na Brčko, vršeći masovne zločine. Pripadnici kninskih »crvenih beretki« su učestvovali i u zločinima nad Bošnjacima na području Prijedora i Kozarca, posebno u selu Hambarine, gdje su srpski fašisti poklali oko 2.500 civila, uglavnom Bošnjaka.¹⁷⁵⁾

Martićeve jedinice su učestvovala i u osvajačkim napadima i zločinima na području sjeverne Bosne. Poslije okupacije Dervente u Doboj je 12. jula 1992. došlo oko 2.000 »martićevaca«, koji su »pljačkali i otimali sve na što su naišli i tukli i ubijali one koji bi se tome suprotstavili, a u Celjskoj ulici br. 19. silovali su dvije djevojke pred njihovom majkom«. Sredinom jula »martićevci« su angažirani i u pohodu na Odžak. Grupa »martićevaca« iz Srbije je, nakon završene obuke u Kninu, zajedno sa specijalcima SSUP-a, sredinom 1992. učestvovala u zločinima na području Donjeg Vakufa, vršeći »ubistva, uzimanje talaca i odvođenje civilnog stanovništva u koncentracione logore«. Avgusta 1992. u Han-Pijesak su, pored srpskih fašista iz Bosne i Hercegovine (tzv. domaći četnici) i znatnog broja agresorskih vojnika iz Srbije i Crne Gore (među kojima su bili i »še-

---

172) »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992., 4; »Oslobođenje«, 24. mart 1993., 3; Isto, 25. mart 1993., 5; Isto, 29. mart 1992., 3.

173) »Slobodna Bosna«, br. 22, 26. mart 1992., 5.

174) Dnevni izvještaj, br. 38, 1.6.1992.

175) Agresija, str. 59; Dnevni izvještaj, br. 118, 20. 8.1992.

šeljevci«, »arkanovci«, »beli orlovi« i drugi) stigli i »martićevci«. ¹⁷⁶

Tzv. »dobrovoljci« iz Srbije i Crne Gore (kao posebne grupe oružanih formacija, odnosno četnika) locirani su na svim privremeno okupiranim dijelovima Republike Bosne i Hercegovine, učestvujući, zajedno sa ostalim agresorskim jedinicama u borbenim djelstvima i zločinima nad civilnim, uglavnom, bošnjačkim stanovništvom. ¹⁷⁷⁾

Na Pale je u noći između 12. i 13. aprila 1992. helikopterima JNA stigla nova grupa srpskih »dobrovoljaca« iz Srbije i Crne Gore. Sljedećega dana JNA je otpočela sa mobilizacijom srpskog stanovništva u općini Rudo, a mobilizirani su krenuli u pravcu Višegrada i Kalinovika. ¹⁷⁸⁾

Među »dobrovoljcima« iz Srbije i Crne Gore posebno mjesto pripada »srpskim sokolovima« Novaka Kilibarde i Siniše Vučinića, miliciji Dragoslava Bokana, zatim tzv. četničkom gvozdenom puku »Pavle Đurišić« i četničkim odredima »Vuk Kalajit«, »Janković«, »Zaga«, kao i tzv. »vikendašima«, »veteranima« iz agresije na Hrvatsku, licima koja su bila u Legiji stranaca i drugim četničkim formacijama neutvrđenih naziva. U ekstremnosti ovi »dobrovoljci« nimalo ne zaostaju za pripadnicima naprijed spomenutih oružanih formacija, mada im je »uža specijalnost« klanje Bošnjaka, ubijanje bošnjačkih žena i pljačkanje društvenih i privatnih dobara koje organizirano u kolonama teretnih kamiona-šlepera odvoze u Srbiju i Crnu Goru. ¹⁷⁹⁾

Srpsko-crnogorski agresor je, u saradnji sa rukovodstvom SDS, krajem juna 1992. intenzivirao dovodenje »svježih četničkih jedinica« iz Srbije i Crne Gore na područje Bosne i Hercegovine, posebno Sarajeva. Nakon što je general Mladić sredinom 1992. godine ocijenio da su »srpske snage« nedovoljne za re-

176) AIIZ, *Informacija MUP-a*, br. 2-1346/24 od 29. jula 1992.; *Dnevni izvještaj*, br. 82, 15.7.1992., br. 83, 16.7.1992. i br. 127, 29.8.1992.

177) *Posebno izdanje*, br. 19, 5.6.1992.

178) *Agresija*, str. 25.

179) *Dnevni izvještaj*, br. 18, 12.5.1992., br. 19, 13.5.1992. i br. 74, 7.7.1992.; *Posebno izdanje*, br. 22, 22.6.1992.; *Bilten MNO*, br. 15, 16. april 1992.; *Isto*, br. 18, 21. april 1992.; *Isto*, br. 35, 25. april 1992.; »*Oslobodjenje*«, 9. oktobar 1993., 8; *Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 102/02-773-776, 24. januar 1993.

alizaciju njegovog fašističkog plana za zauzimanje Dobrinje i zadržavanje kontrole nad Aerodromom, izvršena je dodatna mobilizacija oružanih formacija na području Lukavice, Nedžarića, Iliđe i Rajlovca. Međutim, zbog katastrofalnih rezultata, zločinac Mladić je tražio hitan sastanak sa Karadžićem i ostalim čelnicima SDS-a. Na tom sastanku, koji je održan u »sjedištu srpskog MUP-a i pravosuđa« u prostorijama bivšeg zatvora na Kuli (kome su prisustvovali Radovan Karadžić, Nikola Koljević, Momčilo Mandić i general Ratko Mladić sa saradnicima), Mladić je detaljnije izložio »tešku situaciju« i nagovijestio neuspjeh »operacije Dobrinja«, ukoliko se hitno ne dobave nove snage i borbena sredstva, prije svega, granate za artiljeriju, kao i »iskusni oficiri«, čiji se »nedostatak osjetio u odlučujućim borbama, što je bio slučaj sa Pofalićima i brdom Žuč«. Ocijenjeno je, također, da, zbog sve jačeg pritiska svjetske javnosti kao i, kako su zaključili, »okretanja UNPROFOR-a na njihovu štetu«, najdalje do 28. juna moraju zauzeti Dobrinju i dio Nedžarića što bi, kako smatraju, omogućilo da Aerodrom ostane pod srpskom kontrolom. Inače, na sastanku su iznesene brojne optužbe na račun UNPROFOR-a u tonu otvorenog neprijateljstva, iz čega se, nedvosmisleno, može zaključiti da su srpski fašisti spremni i na oružane incidente i sukobe sa pripadnicima UNPROFOR-a. ¹⁸⁰⁾

Nakon toga, počelo je pregrupiranje raspoloživih »srpskih snaga« na lokalitetu Lukavice, Kasindola, dijela Dobrinje, Iliđe, Rajlovca i Aerodroma, a Ratko Mladić i Momčilo Krajišnik su zaduženi da istog dana iz Srbije i Crne Gore osiguraju hitan dolazak novih fašističkih jedinica, municije i hrane, prije svega, brašna. ¹⁸¹⁾

Poslije toga 24. i 25. juna 1992. uslijedio je dolazak 300 »šeljevaca« u kasarnu Lukavica. Da bi im se osigurao smještaj, odlučeno je da se jedan broj logoraša sprovede do Vrbanje mosta i pusti, što je i učinjeno. Držeći se preciziranog roka (28. juna) i zahvaljujući novopridošlim fašistima, general Mladić je

180) *Posebno izdanje*, br. 24, 28.6.1992.

181) *Isto*.

odmah organizirao ofanzivu prema »neosvojenom« dijelu Dobrinje. Pored toga, iz Stare Pazove je u kasarnu Lukavica stiglo obavještenje da sa Starog sajmišta 27. juna 1992. polaze četiri autobusa »dobrovoljaca«, odnosno »belih orlova«, te je zatražen njihov prihvat na Palama, uz napomenu da su »odmah spremni za borbu«. Zbog nedostatka prostora u kasarni, Mladić je, preko Karadžića, izdještovao da se još jedan broj logoraša (žene i djeca) iz Dobrinje i Hadžića premjesti u zatvor na Butmiru, što Momčilo Mandić nije rado prihvatio zbog »pretrpanosti prostora«, dok bi se ostatak logoraša u kasarni, vjerojatno, koristio kao živi štit u slučaju napada na kasarnu.¹⁸²⁾

Sa druge strane, Momčilo Krajišnik je, preko »prijatelja«, bez problema uspostavio kontakt sa štabom »arkanovaca« i osigurao veliku grupu četnika, uz napomenu da će ih, »ako treba, doći i više hiljada«. Po naredenju Momčilovog brata Mirka Krajišnika ova grupa »mora kako god zna da bude u Sarajevu u subotu 27.06.1992. do 10.00 sati«. Krajišnik je, također, obaviješten da je u garnizonu JNA u Kremnima kod Užica jedan šleper natovaren granatama, uz zahtjev da se pošalje još jedan kamion, jer »toga ima dosta«, dok su šleperi koji su otišli u Kragujevac po municiju i granate spremni za polazak u Sarajevo. U vezi sa tim, u poruci je naznačeno da u Kragujevcu, za sada, ne mogu isporučivati ovu »robu« zbog »domaćih potreba«, kao i činjenice da je prije nekoliko dana jedan šleper upućen u kasarnu Lukavica, stigao je na odredište. Istovremeno, više šlepera brašna, ulja i šećera pristiglo je u Rajlovac i Lukavicu i istovareno u UPI-jevom distributivnom centru, odnosno zgradi »Klimamonta«.¹⁸³⁾

Raspoloživi podaci potvrđuju upućivanje četničkih jedinica iz Srbije i Crne Gore na područje istočne Hercegovine gdje je, po mišljenju Karadžića i Mladića, »situacija kritična« i »može da ugrozi kompletnu teritoriju Srpske republike BiH i čitavu koncepciju stvaranja zajedničke srpske države«. U kasarni

Lukavica, također, ima novih oficira JNA, koji su, vjerojatno,

182) Isto.

183) Isto.

uz veliku novčanu nadoknadu, stigli iz Srbije i odmah raspoređeni na položaje, posebno artiljerijske, oko Sarajeva. Pored toga, 25. i 26. juna 1992. zapaženo je pregrupiranje i pojačavanje artiljerijskih položaja oko Sarajeva. To je potvrđeno i tokom 27. juna, intenziviranjem agresorskih napada na lokalitetu Aerodroma i obližnjih naselja, posebno Dobrinje, Nedžarića i Butmira, a u sklopu Karadžićevog zahtjeva da u krugu od 5 km od Aerodroma svi lokaliteti moraju biti »etnički čisti«.¹⁸⁴⁾

Krajem juna i početkom jula 1992. oko 300 pripadnika »specijalnih snaga« iz Srbije je prebačeno na područje sjeveroistočne Bosne, 200-300 »arkanovaca«, te 100-150 tzv. knindži, dok je na područje Hreše, Crepoljskog i Vučje Luke pristiglo oko 5.000 četnika. U isto vrijeme su na položaje srpskih oružanih formacija, koje su rušile Goražde, iz Crne Gore sletjeli helikopteri dovlačeći nove »dobrovoljce«, a koji su od 8. do 10. jula spalili više goraždanskih sela protjeravši, po već ustaljenom scenariju, cjelokupno bošnjačko stanovništvo.¹⁸⁵⁾

U prvoj polovini jula 1992. srpske oružane formacije na Palama broje oko 10.000 vojno sposobnih lica. U Vogošći se tada nalazila veća grupa oružanih formacija: »arkanovci«, »šešeljevci« i »beli orlovi«, kojima komanduju viši oficiri JNA, a koji su naoružani savremenim pješadijskim naoružanjem (svi su nosili i duge noževe) brojnosti oko 300 pripadnika.¹⁸⁶⁾

Zločinac Ratko Adžić svakodnevno vrši smotru četničkih formacija brojnosti oko 500-600 fašista, koje upućuje na borbene položaje oko Ilijaša, odakle vrše neprekidne napade na područja Breze i Visokog. U to vrijeme na Pale svakodnevno autobusima i kamionima stižu »dobrovoljci« iz Beograda, Čačka, Valjeva i drugih gradova Srbije, koji su, uglavnom, smješteni zajedno sa »arkanovcima« i »šešeljevcima«, po hotelima na Jahorini, u ugostiteljskim objektima i motelima na području Pa-

184) Isto.

185) Dnevni izvještaj, br. 68, 1.7.1992. i br. 77, 10.7.1992.

186) Dnevni izvještaj, br. 72, 5.7.1992., br. 77, 10.7.1992., br. 79, 12.7.1992. i br. 80, 13.7.1992. Među pripadnicima »belih orlova« je i Vasilije Popović, koji je učestvovao i u agresiji na Republiku Hrvatsku (oko Knina).

la, Korana, Hrenovice, u Kalovitim Brdima, u domu na Majdanima, Carevim Vodama i u Mokrom. Na tom području nalaze se i štabovi i centri za obuku (tako je u Mokrom smješten regrutni centar »srpskih oružanih snaga«).¹⁸⁷⁾

Upućivanjem ljudstva i tehnike iz Srbije i Crne Gore u Bosnu i Hercegovinu rukovodi SSNO. To potvrđuje i činjenica da je potpukovnik Stevan Nikolić, zvani »Kriger«, krajem juna 1992. obavijestio Srećka Radovanovića (rezervnog majora) kako je general Delić iz Beograda, uz saglasnost generala Mladića (ratnog zločinca) odobrio pojačanje agresorskih jedinica u Pelagićevu.¹⁸⁸⁾

Otome da u agresiji na Bosnu i Hercegovinu učestvuju i oružane formacije iz tzv. SR Jugoslavije govore brojni dokumenti. Među njima ukazujemo i na dokumenta koja su pronađena kod agresorskog vojnika Petra Zelena, iz Bačke Palanke, a koji je poginuo na ratištu u Brčkom. Naime, kod njega je pronađena potvrda vojne pošte 9840 Brčko, u kojoj stoji da se pomenuti »vojni obveznik« nalazi na ratištu u sastavu »dobrovoljačke čete« iz Novog Sada, kojom komanduje Mirko Žugić, koji je tu potvrdio i potpisao. Pored toga, kod Zelena je pronađen i bedž s natpisom »Bačka Palanka - Gerila«.¹⁸⁹⁾

d) Oružane formacije Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju

Jedan od koordinatora i neposrednih organizatora formiranja i naoružavanja srpskih oružanih formacija na teritoriji Bosne i Hercegovine je Savez komunista-Pokret za Jugoslaviju (SK-PJ) i njegov Narodni front. Naime, riječ je o političkoj partiji, koja je, nakon propasti jugoslavenske komunističke organizacije, linijom komandiranja okupila sve oficire i građanska lica na službi u JNA, kao i značajan broj boračkih organizacija, saveza rezervnih vojnih starješina, deklariranih Jugoslavena i sve one koji su, uglavnom, podržavali Miloševićevu politiku i bili

187) Isto.

188) Dnevni izvještaj, br. 68, 1.7.1992.

189) Dnevni izvještaj, br. 107, 9.8.1992.

spremni da se za »spas« Jugoslavije i vojno angažiraju.¹⁹⁰⁾ S obzirom na to da je SK-PJ okupljao, uglavnom, pripadnike JNA i time, ustvari, činio poluvojnu organizaciju pod okriljem JNA, odnosno produženu ruku JNA, ova partija je, u neposrednoj saradnji sa najvišim vojnim rukovodstvom SFRJ i političkim i vojnim vođstvom Srbije i Crne Gore, značajnu aktivnost usmjerila na formiranje posebnih vojnih jedinica, koje su se »odmah stavile pod rukovodstvo prve nadležne komande JNA«. Ta činjenica pokazuje da SK-PJ direktno učestvuje u planiranju, pripremanju i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu. U tim aktivnostima posebno su bili angažirani generali Anton Lukežić i Stevan Mirković, zatim penzionirani pukovnik Budimir Đorđić i drugi.¹⁹¹⁾

Djelatnost SK-PJ na stvaranju i naoružavanju vojnih formacija, posebno je bila evidentna na području Bosanske krajine, dijela Semberije i Posavine, te dobojske regije.

Regionalni odbor SK-PJ je, na području Bosanske krajine, u saradnji sa pojedinim članovima SUBNOR-a, zatim bivšim logorašima i penzioniranim oficirima JNA, u te jedinice angažirao oko 5.150 lica. Specificirajući po općinama jedinice i njihove pripadnike, 15. januara 1992., taj odbor je dostavio dopis Jugoslavenskom odboru SK-PJ, tražeći da im osigura isto toliko komada cijevi.¹⁹²⁾

Općinski odbor SK-PJ za Modriču, sa svojim predsjednikom Vojom Radiškovićem (komercijalni direktor PP »Hemija«), koji se aktivno uključio u pripremu agresije na Bosnu i Hercegovinu, u svoje spiskove je uveo 445 lica, za koje je 20. marta 1992. načinio specifikaciju potrebnog naoružanja i opreme. Tom prilikom, zatraženo je 300 automatskih i 100 poluautomatskih pušaka, 40 puškomitraljeza, 10 pušaka M-48, 50 komada automata »šorpion« i dr., kao i odgovarajuća municija.¹⁹³⁾

190) N. Duraković, n.d., str. 245-246. U redovima te partije bilo je 99 posto Srba.

191) Isto; Dnevni izvještaj, br. 7, 1.5.1992.

192) Dnevni izvještaj, br. 110, 12.8.1992.

193) Isto; Dnevni izvještaj, br. 184/185, 26.10. 1992.

I na području Doboja i Teslića pravljene su spiskovi lica koja su se prijavila kao »dobrovoljci« za popunu ratnih jedinica JNA, u čemu je svoj doprinos dao i SK-PJ.¹⁹⁴⁾

JNA je naoružavala pripadnike i simpatizere SK-PJ. Oni su to naoružanje, koje im je osiguravala i izdašno dijelila njihova »mati«, koristili u agresiji na Bosnu i Hercegovinu i zločinima nad nenaoružanim civilnim stanovništvom. Među pripadnicima SK-PJ je znatan broj neposrednih koljačkih izvršilaca »razularenog velikosrpskog nacionalizma i fašizma«. Tako su, primjera radi, pripadnici SK-PJ iz sela Vranjak, Dugo Polje, Botajica i Bosanski Miloševac, zajedno sa JNA i drugim srpskim zločincima, 3. maja 1992. učestvovali u osvajačkom pohodu na Modriču. Gavro Drinić iz rukovodstva SK-PJ, raniji načelnik policije u Modriči, ušao je u grad sa šest transportera i zauzeo Radio, zgradu Skupštine općine, Stanicu milicije i dr. Predrag Lasica, čelnik paljanskog odbora SK-PJ, učestvovao je u zločinima nad Bošnjacima Pala.¹⁹⁵⁾

e) *Strani plaćenici*

U nedostatku potrebnog broja ljudstva na frontu srpsko-crnogorski agresor dovodi i uključuje u borbena djeljstva i strane plaćenike. Na osnovu raspoloživih podataka pouzdano se može utvrditi da se u sastavu agresorskih jedinica bore i strani državljani-plaćenici, uglavnom, Ukrajinci, Rusi i Rumuni. Angažiranjem stranih državljana u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu bavi se jedna specijalizirana agencija u Beogradu, kojom rukovodi ratni zločinac Vojislav Šešelj. Tako je, ilustracije radi, među žrtvama u agresorskom napadu na Jajce, krajem oktobra 1992., identificirano devet vojnika koji su državljani Ukrajine, Rusije i Rumunije. U iskazu jednog od zarobljenih vojnika, koji je na jajačko ratište stigao iz Ukrajine, navodi se da je angažiran preko jedne specijalizirane agencije u Beogradu, koja se bavi angažiranjem stranih državljana u agresiji na Bosnu i

194) Isto.

195) Dnevni izvještaj, br. 9-11, 5.5.1992. i br. 75, 8.7.1992.; S. i B. Šator, *Rat u odžačkoj Posavini (rukopis)*, Zenica, 1993., str. 4.

Hercegovinu, te da je on sa 15 svojih prijatelja trebalo da, nakon ulaska u Jajce, od iste agencije dobije 3.000 DEM. Slične iskaze septembra 1992. istražnim organima Armije Republike Bosne i Hercegovine dali su i rumunski državljani uhapšeni u toku agresorskog napada na sarajevsko naselje Stup.¹⁹⁶⁾

Agresor dovodi stalne kontingente stranih plaćenika na bosansko-hercegovačko ratište i time popunjava svoje jedinice. Tako, sredinom 1992., u redovima srpskih »dobrovoljačkih jedinica« na području Ilijaša, pod komandom zločinca Ratka Adžića, djeluju i vojne formacije iz Ukrajine. Ti plaćenici, obučeni u crnim uniformama, vrše masovne zločine nad Bošnjacima, koristeći pri tom, osim pješačkog naoružanja, i predmete za mučenje i nanošenje teških tjelesnih povreda, kao što su npr. šipke za vadenje očiju i dr.¹⁹⁷⁾

U prvoj polovini novembra 1992. agresor je doveo novi kontingent stranaca: 600 Rumuna na Ozren i 200 Rusa u Vogosću. Plaćenici iz Rumunije, Rusije i Ukrajine, su u prvoj polovini novembra 1992. učestvovali i u agresivnim djelstvima na Žuč.¹⁹⁸⁾

Agresor je u osvajačkom pohodu na brdo Žuč u drugoj polovini januara 1993. u svojim redovima imao i oko 200 Rusa. U isto vrijeme jedan broj Ukrajinaca nalazio se na Ilidži, dok je u Kalinovik početkom februara stigao kompletan odred od 600 Rusa, a u Zvornik »stiglo 17 ruskih specijalaca, koji su odatle odmah prebačeni na neuralgična područja u rejonu Srebrenice«. Neophodno je ukazati i na činjenicu da veliki broj Ukrajinaca, koji su u Bosni i Hercegovini bili angažirani u sastavu jedinica UN-PROFOR-a, po povratku sa »mirovnih« zadataka, odjeću sa oznakama UN mijenjaju odjećom srpskih fašističkih »dobrovoljaca« i vraćaju se da ubijaju Bošnjake, siluju njihove žene, ruše,

196) Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102/02-79; Isto, br. 102/02-239, 28. oktobar 1992.; »Oslobođenje«, 13. mart 1993. i 1. mart 1994.; AIIZ 2-793.

197) Dnevni izvještaj, br. 56, 19.6.1992.

198) Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102/02, 16. novembar 1992.

pljačkaju i pale njihova sela i gradove, te vrše druge zločine.¹⁹⁹⁾

Početkom 1993. u agresorskim redovima učestvovalo je i oko 2.500 ruskih plaćenika na frontu u Bosni i Hercegovini. Od tog broja samo na Majevidi bilo ih je oko 150. U srpskoj ofanzivi na Teočak, u prvoj polovini marta 1993, za artiljerijskim oruđima bili su ruski plaćenici u sklopu dvije četničke brigade.²⁰⁰⁾ Tokom srpske ofanzive na Olovo »pominjao se dolazak« 2.000 ruskih plaćenika u Ilijaš. I na Grbavici je bilo više ruskih jedinica.²⁰¹⁾ Neki potporučnik Bikov je u »vojsci bosanskih Srba« postao kapetan i »komandir tenka«. Specijalac Igor Vasiljević Guskov je obučavao specijalne jedinice u Bijeljini. Nakon što je učestvovao u agresorskim redovima u sjeveroistočnoj Bosni otišao je u Drvar i uzeo učesća u ofanzivnim djejtvmima na Grabežu. U borbenim djejtvmima na pravcu Lončari - Orašje učestvovao je i odred koji je bio sastavljen od ruskih plaćenika, pod komandom Mihaila Posthimanova. Pored toga, na strani srpskog agresora učestvovali su i drugi ruski specijalci, kao što je slučaj na području sjeveroistočne Bosne, gdje su ruski plaćenici angažirani kao posada i komandiri artiljerijskih baterija.²⁰²⁾

Jedna grupa Kozaka (oko 400) predvođenih desetoricom ruskih oficira-specijalaca, početkom marta 1993. učestvuje u ofanzivnim djejtvmima na području Orašja i Gradačca.²⁰³⁾ Pored toga, Kozaci su uzeli učesća i u agresorskom napadu na Trebević, zatim u blizini Vrbanja mosta i na Stupskom brdu na području grada Sarajeva.²⁰⁴⁾

199) Isto, br. 102/02-780, 26. januar 1993.

200) »Oslobođenje«, 13. mart 1993.

201) »Oslobođenje«, 1. mart 1994. Jedan strani novinar je uočio prebacivanje više ruskih jedinica na Grbavicu. Nakon što je to »otkrio« pokušao ih je snimiti, međutim, zbog toga je doživio niz neprijatnosti.

202) Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br.1 02/02-1054, 7. mart 1993.; »Oslobođenje«, 1. mart 1994.

203) Isto. Interesantno je istaći da su, npr. kod Teočaka, borci Armije Republike Bosne i Hercegovine primjetili da se srpski zločinački komandanti posebno angažiraju kako bi na bojištu sklonili tijela pojedinih poginulih fašista. Riječ je, naime, o tijelima ubijenih Rusa iz bataljona plaćenika jačine oko 300 ljudi (Isto).

204) »Oslobođenje«, 1. mart 1994.

f) Hrvatska vojska i ustaški dio Hrvatskog vijeća obrane

I Republika Hrvatska, u sadjejtstvu sa ustaškim dijelom formacija Hrvatskog vijeća obrane (HVO) koje su prihvatile proglašenje tzv. »Hrvatske zajednice Herceg Bosne«, učestvuje u agresiji na Bosnu i Hercegovinu svojim regularnim jedinicama. Naime, Republika Hrvatska se, u cilju ostvarivanja »vjekovnog sna - zajedničke hrvatske države« u »njenim etničkim i povijesnim granicama«, otvoreno uključila u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nakon »bitke za kontrolu Bosne između sebe« i tajnih dogovora između Tuđmana i Miloševića o podjeli Bosne i Hercegovine, dobro naoružana vojska Republike Hrvatske i ustaške formacije HVO krenuli su u ofanzivu. Na taj način Republika Hrvatska se pridružila srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu oktobra 1992. napadom na Prozor.²⁰⁵⁾

Hrvatsko vijeće obrane je, prema tvrdnji zločinca Mate Bobana, formirano kao »vojni organ« bosanskih Hrvata u jesen 1991.²⁰⁶⁾ Jedinice HVO su tada formirane u cijeloj Hercegovini. Prema zločincu Bobanu HVO je 3. aprila 1992. proglašen »zvaničnom« vojnom snagom. Oružane jedinice HVO su, posebnu pažnju usmjerile na naoružavanje, što je posebno karakteristično za područje zapadne Hercegovine.²⁰⁷⁾

Oružane snage Republike Hrvatske (Hrvatska vojska) pružaju svesrdnu pomoć dijelu formacija HVO u naoružanju, municiji, hrani, opremi i dr.

205) AIIZ, 2-783; »Bosna« (nedjeljne informativne novine), br. 1, 11. februar 1994., str. 15; Dnevni izvještaj, br. 75, 8.7.1992.; »Oslobođenje«, 25, 26. i 28. august 1992. i 4. oktobar 1993. Proglašenje tzv. »Hrvatske zajednice Herceg-Bosna« prihvatile su, između ostalih, i formacije HVO koje »djeluju« na području Kraljeve Sutjeske, Haljinića, Bjelanića, Čatića, dijela Kaknja i dr.

206) Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, II dio, Helsinki Watch, Odjel Rights Watcha, Sarajevo, 1993., str. 297-298. S tim u vezi, Mate Boban je predstavnicima Helsinki Watcha 23. oktobra 1992. u Grudama izjavio da je HVO »oformljen u rujnu ili listopadu 1991.«, jer je »trinaest hrvatskih sela u općini Trebinje - uključujući Ravno, uništeno, a bosanska vlada nije ništa poduzela«.

207) Isto; »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. novembar 1991., 5.

O umiješanosti Republike Hrvatske u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu govore mnogobrojne činjenice.

Do sada prikupljeni podaci ukazuju na značajnu ulogu Republike Hrvatske u naoružavanju hercegovačkih Hrvata. Tako je, npr. 10. maja 1991. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske omogućilo nabavku oružja i osiguralo njegov transport kamionima na relaciji Zagreb - Čapljina.²⁰⁸⁾ Najbitnije aktivnosti na naoružavanju hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini organizirane su krajem 1991., nakon napada srpsko-crnogorskog agresora na Dubrovnik. Tada su Hrvati ogromne pare uložili u naoružavanje. Već oni posjeduju veliku količinu konvencionalnog naoružanja. »Svako sposoban ima pušku«. Neki bogati privatnici su, pored kalašnjikova, nabavili i haubice, sve vrste topova, protivoklopnih bacača i raketne sisteme »stinger«. »Svako i najmanje selo osigurano je protivavionskom odbranom.«²⁰⁹⁾

Ogroman kontingent naoružanja i vojne opreme namijenjen odbrani Vukovara, koji je pao 14. novembra 1991, preusmjeren je u zapadnu Hercegovinu. U preduzećima »Slobodan Princip Seljo« i »Vitez« dobro je funkcionirala organizacija tajnog izvoza i krađe eksploziva i baruta, koji je, pod parolom domovinskog rata u Hrvatskoj, tajno rasturan i za oružje zamjenjivan, uglavnom, u Hrvatskoj.²¹⁰⁾

U noći 22/23. aprila 1992. grupa od oko tristo pripadnika oružanih formacija tzv. »Hrvatske zajednica Herceg Bosna«, na čelu sa Dariom Kordićem, stožerom u zapadnoj Hercegovini, iz pogona namjenske proizvodnje »Bratstvo« u Novom Travniku izvukla je tri višecijevna raketna bacača tipa »Orkan« i »Oganj«, te jedan broj haubica kalibra 122 mm, a koje su transportirane, preko Prozora, u pravcu zapadne Hercegovine. Tako,

208) AIIZ, 2-551, Informacija Ministarstva unutarnjih poslova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine o nekim pojavama i događajima koji su posebno uticali na usloznjavanje sigurnosne situacije u Republici, od 11. juna 1991. krajem 1991.

209) »Slobodna Bosna«, br. 3, 14. novembar 1991., 5.

210) S. Salkić - S. Ahmić, Stradanje Muslimana i istraživanje ratnih zločina na području opštine Vitez (rukopis), Zenica, 1993., str. 2-3.

dok je JNA još bila stacionirana u Mostaru, u Hercegovinu je dovezeno preko 1.500 dugih cijevi, 1.400 bombi i preko 40.000 obroka.²¹¹⁾

U pripremi agresije i sprovođenju strategije podjele Bosne i Hercegovine učestvovali su, pored ostalih, i neki hrvatski kadrovi iz Ministarstva unutarnjih poslova Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, interesantno je ukazati na kontakte između nekih bivših radnika MUP-a Bosne i Hercegovine hrvatske nacionalnosti sa rukovodstvom tzv. srpskog MUP-a. Tako je, ilustracije radi, 5. maja 1992. u razgovoru Branka Kvesića, bivšeg podsekretara za Službu državne sigurnosti Ministarstva unutarnjih poslova Bosne i Hercegovine i Brune Stojića, bivšeg pomoćnika ministra za unutarnje poslove MUP-a Bosne i Hercegovine, s jedne, te Miće Stanišića, ministra za unutarnje poslove tzv. »Srpske republike Bosne i Hercegovine« i njegovog zamjenika Momčila Mandića, s druge strane, inicirano, između ostalog, i pitanje političkih pregovora između Srba i Hrvata o podjeli Bosne i Hercegovine.²¹²⁾

Uz posredovanje i pomoć Branka Kvesića i Miće Stanišića, a u organizaciji oficira Kontraobavještajne službe JNA, u blizini Sarajeva (početkom jula 1992.) održan je sastanak između ratnih zločinaca Karadžića i Bobana.²¹³⁾

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, prema dostupnim podacima, učestvuju sljedeće jedinice Hrvatske vojske: deset brigada (113., 114., 123., 3., 109., 106., dio 117. i 2., te 5. i 7. gardijska brigada), bataljon »Matija Vlačić«,²¹⁴⁾ pet specijalnih jedinica (»Divovi«, »Tigrovi«,²¹⁵⁾ »Vukovi«, Džokeri« i »Pu-

211) Dnevni izvještaj, br. 1, 25.4.1992.; »Oslobođenje«, 4. oktobar 1993., 5.

212) Dnevni izvještaj, br. 13, 7.5.1992. i br. 14, 8.5.1992.

213) Dnevni izvještaj, br. 83, 16.7.1992.

214) »Bosna«, 1, str. 15. i 23. Bataljon »Matija Vlačić« je jedna od najelitnijih jedinica Hrvatske vojske. On je pod direktnom komandom Glavnog stožera Hrvatske vojske i jedna je od najobučenijih jedinica koje ima Hrvatska vojska. Ta jedinica posjeduje i vlastitu bazu u Šapjaniću, kod Opatije, gdje se vojnici obučavaju uz represivnu disciplinu i psihološki trening po legionarskom principu (Isto).

215) Isto. »Tigrovi« su antiteroristička jedinica Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske.«

me«), vojna policija i više diverzantskih jedinica, kao i postrojbe »crnokošuljaša«. ²¹⁶⁾

Regularne jedinice Republike Hrvatske i fašističkog dijela Hrvatskog vijeća obrane u Bosni i Hercegovini, prema respoloživim podacima, broje između 45.000 i 50.000 vojnika, posjeduju oko 100 tenkova i preko 100 artiljerijskih cijevi i drugog raznog oružja. ²¹⁷⁾

Oktobra 1992., kada je Republika Hrvatska izvršila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, napadom na Prozor i Novi Travnik, u napadu na Prozor učestvovala je 113. splitska i dio 114. šibenske brigade Hrvatske vojske. Istovremeno, u napadu na Novi Travnik učestvovao je drugi dio 114. šibenske i 123. varaždinska brigada Hrvatske vojske. ²¹⁸⁾

U osvajačkom napadu na Gornji Vakuf, januara 1993., Republika Hrvatska je angažirala dva bataljona 114. šibenske brigade: »Škorpije« iz Trogira i »Alkari« iz Sinja. U napadu na taj grad, također, bila je uključena i 113. brigada i specijalne jedinice »Divovi« i »Tigrovi«, te »Vukovi« iz Splita. ²¹⁹⁾

U aprilu i maju 1993. u agresorskom napadu na područja oko Jablanice učestvovali su pripadnici 113. i 114. brigade Hrvatske vojske i specijalne jedinice »Divovi« i »Tigrovi«. ²²⁰⁾

U julu 1993. prilikom napada na Bugojno opkoljene jedinice HVO-a u gradu je pokušala deblokirati specijalna jedinica »Pume« iz Varaždina. U fašističkoj ofanzivi na Gornji Vakuf, koja je obnovljena u julu 1993., učestvuju sljedeće jedinice Hrvatske vojske: 3. brigada iz Osijeka, 109. iz Vukova-

216) Isto.

217) »Prva linija«, br. 7, 30. august 1993., str. 2

218) »Bosna«, br. 1, 11. februar 1994., str. 15 i 23.

219) Isto. Prisustvo Hrvatske vojske kod Gornjeg Vakufa potvrdio je i komandant HVO-a za sjeverozapadnu Hercegovinu Željko Šiljeg, koji je na pregovorima, nakon neuspjelog napada na grad, otvoreno rekao da su u napadu na G. Vakuf angažirane iste jedinice Hrvatske vojske koje su napadale i Prozor.

220) Isto. Učešće »Tigrova« u napadu na područje oko Jablanice dokazano je i nalazenjem leša jednog vojnika čija je legitimacija nosila oznaku jedinice. Vojnik se zvao Tomislav Bajić, čija je iskaznica nosila pečat »Ministarstvo obrane Republike Hrvatske - Glavni stožer specijalnih snaga«.

ra, 5. gardijska, 113. i 114., te dijelovi brigada iz Varaždina i Vinkovaca, kao i bataljon »Matija Vlačić«. ²²¹⁾

Hrvatska vojska svoje jedinice često premješta po područjima Gornjeg Vakufa, Prozora i Mostara, dovodeći istovremeno i nove trupe, među kojima su 7. gardijska brigada iz Zagreba, dio 117. iz Rijeke, 106. iz Osijeka, te 2. brigada iz Siska. ²²²⁾

Još od maja 1992. u Orašju se nalaze snage Hrvatske vojske. ²²³⁾

Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu u zapadnoj Hercegovini prisutna je i vojna policija iz Rijeke i Hrvatske Posavine koja je nadređena lokalnoj, dok se nekoliko jedinica Hrvatske vojske stalno drži u pripravnosti duž dalmatinske obale, a koje su stalno u pokretu iz jednog grada u drugi kako bi bile bliže frontu i brže se uputile na izvršenje »zadataka«. ²²⁴⁾

Hrvatska vojska povremeno u Bosni i Hercegovini ubacuje i diverzantske jedinice, naročito na onim prostorima gdje fašistoidni HVO pokušava probiti odbrambene linije Armije Bosne i Hercegovine. Pored toga, treba istaći da se jedinice Hrvatske vojske ubacuju u manjim grupama, kako ih ne bi evidentirali posmatrači UN. Također, na dijelove odjeće stavljaju oznake HVO-a da bi na taj način prikrije svoje učešće u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. ²²⁵⁾

Radi podrške kopnenim snagama Hrvatska vojska u agresiji na Bosnu i Hercegovinu koristi i avijaciju, helikoptere, zatim hemijska i druga borbena sredstva. Tako su, na primjer, 24. jula 1993. dva klipna aviona Hrvatske vojske sa 5 bombi dejstvovala po selu Dračevica (poletjeli su sa aerodroma Mostarsko Blato). Klipni avioni HVO bombardirali su 2. avgusta 1993. Praštane kod Mostara, a zatim 5. i 24. avgusta Mostar (5. avgusta improviziranim bombama, a 24. avgusta bombama pu-

221) Isto.

222) Isto.

223) Isto. S tim u vezi, zanimljivo je ukazati na činjenicu da su u decembru 1992. dvije brigade Hrvatske vojske granatirale jedinice HVO-a kada su pokušale podržati odbrambenu borbu Armije Republike Bosne i Hercegovine na brčanskom frontu.

224) Isto.

225) Isto.

njenim bojnim otrovima tipa nadražljivač). Avioni HVO su 7. septembra sa šest bombi bombardirali Mostar (poletjeli su sa aerodroma Mostarsko Blato), a zatim ponovili napad u noći između 17/18. septembra.²²⁶⁾

U decembru 1993. i januaru 1994. avijacija Hrvatske vojske je sa aerodroma u Divuljama (Split) više puta borbeno djelovala po odbrambenim položajima Armije Republike Bosne i Hercegovine i civilnim naseljima.²²⁷⁾

Hrvatska vojska je u aprilu 1993. na planini Bokševica kod Jablanice i 15. novembra 1993. na Vranici kod Prozora izvršila helikopterski (oba puta neuspješno) desant.²²⁸⁾

Sa aerodroma Rumborci kod Prozora Mi-8 su 1. decembra 1993. izveli dva leta i tom prilikom oko Visokog izbacili četiri padobrana sa materijalno-tehničkim sredstvima. Na maršruti Pidriš - Vranica - Lašvanska dolina 4. decembra izveden je prelet sa Mi-8. Mi-8 su 16. decembra (sa aerodroma Prozor) na maršruti Kute - Here - Ščiće prevozili materijalno-tehnička sredstva. Tri dana kasnije (19. decembra) Mi-8 su (sa aerodroma Prozor) na maršruti Prozor - Gornji Vakuf u tri navrata prevozili i bacali materijalno-tehnička sredstva.²²⁹⁾

Helikopteri Hrvatske vojske su 6., 11. i 13. januara 1994. izvršili više preleta u rejonu Huma, OG »Lašva«, zatim u rejonu OG »Brajna« i rejonu Stoga OG »Bosna«, dovlačeći materijalno-tehnička sredstva. 14. januara 1994. su po selu Počulica izvedena dva borbena dejstva, u pratnji hrvatskih aviona, na relaciji Busovača - Nova Bila - Novi Travnik sa tri bombe. Isti dan dejstvovalo je po tvornici »Bratstvo« sa jednom bombom i raketom »vazduh-zemlja«. Jedan avion i dva helikoptera Hrvatske vojske raketama »vazduh-zemlja« (16 raketa) izvršili su napad na selo Kute 30. januara 1994. Sljedećeg dana jedan avion je streljačkim naoružanjem napao selo Laze.²³⁰⁾

Očigledno je da navedeni i drugi podaci pokazuju direktno

226) AIIZ, 2-800; »Bosna«, br. 1, 11. februar 1994., str. 23.

227) Isto.

228) »Bosna«, br. 1, 11. februar 1994., str. 23.

229) AIIZ, 2-800.

230) Isto.

učesće Republike Hrvatske u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Naime, helikopteri i avioni su vlasništvo Republike Hrvatske i njihovo djelovanje se očituje u preletima, izbacivanju padobrana sa materijalno-tehničkim sredstvima, ali i u borbenim dejstvima kao što je, primjera radi, bio slučaj 14. januara 1994. Također, treba istaći da oni za svoja dejstva koriste i zaštitu NATO aviona, kao npr. u rejonu Bučića i Mošuna (14. januara 1994.) i tako neometano djeluju iz vazduha, pružajući na taj način podršku jedinicama regularne Hrvatske vojske i formacijama HVO.²³¹⁾

Sve osvajačke operacije na Bosnu i Hercegovinu Republika Hrvatska planira, priprema i vodi iz Glavnog stožera Hrvatske vojske u Zagrebu, odakle naredjenja dolaze u Bosnu i Hercegovinu, gdje ih lokalne komande HVO-a samo izvršavaju. Izveštaje o svim dešavanjima u Bosni i Hercegovini HVO, preko Gruda, prosljeđuje u Zagreb, odakle potom prima instrukcije šta treba preduzeti, tako da u hijerarhijskom smislu HVO samo funkcioniše kao sastavni dio Hrvatske vojske.²³²⁾

Svi visoki komandanti HVO-a se imenuju sa jedinstvenih kadrovskih listi Hrvatske vojske i imenovanje vrši Glavni stožer, vjerovatno komandant general Janko Bobetko, pri čemu se upućivanje u Bosnu i Hercegovinu vrši kao u bilo koji dio Hrvatske. Većina visokih oficira HVO-a su pripadnici Hrvatske vojske, a mnogi su i građani Republike Hrvatske. Sadašnji komandant HVO-a Ante Roso je, prije dolaska u Bosnu i Hercegovinu, bio komandant specijalnih jedinica Hrvatske vojske i rođen je u Slavoniji. Njegov zamjenik, i raniji komandant, Milivoj Petković rođen je u mjestu Vrpolje kod Šibenika i također je hrvatski državljanin. Raniji član Glavnog štaba HVO-a Ante Prkačin rođen je u Slavonskom Brodu. Bivši zapovjednik Glavnog stožera Slobodan Praljak, ranije šef političkog odcjela Hrvatskog ministarstva odbrane, rukovodio je napadima na Prozor i Gornji Vakuf. Bivši komandant brigade »Rudi Pavlović« bio je hrvatski državljanin Zoran Delić, koji živi u Zadru. Također, dio in-

231) Isto.

232) »Bosna«, br. 1, 11. februar 1994., str. 23.

struktoru HVO-a za obuku oficira u kampovima koji se nalaze u Tomislavgradu i Grudama došao je iz Hrvatske, dok se jedan broj oficira iz specijalnih jedinica HVO-a obučava u Zagrebu, Splitu i Pločama.²³³⁾

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu u jedinicama Hrvatske vojske i HVO-a učestvuje i nekoliko stotina stranih plaćenika (Nijemaca, Švedana i Britanaca). Većina plaćenika regrutuje se preko emigrantskih organizacija »Hrvatski državotvorni pokret« i »Hrvatsko revolucionarno bratstvo«, koje je Hrvatska pomagala nakon dolaska Tudmana. Među njima se posebno isticao Nijemac Jirgen Schmidt, koji je komandovao tenkovskim jedinicama pri napadu na Prozor i Gornji Vakuf. Prilikom napada na Mostar u maju 1993. jednu diverzantsku jedinicu je vodio Nijemac Hoffman. Obuku lokalne jedinice »Džokeri« u Vitezu vršili su jedan Englez i Poljak. Interventni vod HVO-a u Livnu vodi plaćenik Patrich Chavier. Jedan broj stranaca se regrutira iz redova otpuštenih kadrova njemačke armije.²³⁴⁾

U jedinicama Hrvatske vojske i HVO, kao i kod nosilaca organa vlasti tzv. »Herceg Bosne«, ustaški simboli su masovna pojava. Naime, oni svojim fašističkim jedinicama daju nazive po ustašama, dok kod »ministra« policije te paradržavne tvorevine u kabinetu visi Pavelićeva slika.²³⁵⁾

Učešće Republike Hrvatske u agresiji na Bosnu i Hercegovinu se vidi i u logističkoj podršci HVO-a, bez koje se ne bi mogao ni formirati niti djelovati. Naime, na području koji kontrolira HVO nema nijedne vojne tvornice, izuzev fabrike eksploziva u Vitezu, tako da je sva oprema kojom raspolaže dobivena od Hrvatske vojske. Velike količine goriva za HVO se dopremaju iz bivših skladišta JNA u brdima kod Ploča, koja su sada u vlasništvu Hrvatske vojske. Od početka 1993. Hrvatska vojska snabdijeva HVO helikopterima koji, uglavnom, slijeću u Vitez, Kiseljak, Busovaču i Sebešić, glavnu logističku bazu za srednju Bosnu koju od jula 1993. drži Armija Bosne i

233) Isto.

234) Isto.

235) »Prva linija«, br. 7, 30. august 1993., str. 6.

Hercegovine. Nakon opkoljavanja Viteza helikopteri slijeću blizu fabrike »Slobodan Princip Seljo« i vjerovatno odvoze eksploziv. U decembru 1993., kada se Armija Republike Bosne i Hercegovine približila sletištu, Vitez se počeo snabdijevati padobranima kojima je HVO-u izbacivana municija i granate.²³⁶⁾

Očito da je Hrvatska vojska planirala, pripremala i vodi agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, tj. rukovodi i komanduje svim vojnim operacijama na teritoriji Bosne i Hercegovine. To znači da HVO kao samostalna oružana sila ne postoji. U cilju provođenja agresije, Hrvatska je, kao i Srbija, formirala svoju vojnu silu u Bosni i Hercegovini pod nazivom HVO (Hrvatsko vijeće obrane). Međutim, zbog međunarodnih posljedica Republika Hrvatska insistira na tezi da je HVO samostalna oružana formacija, iako je sasvim očito da je HVO uklopljen u oružane snage Republike Hrvatske. S tim u vezi treba ponovo istaći da je HVO sastavni dio Hrvatske vojske, te da je od svog formiranja u potpunosti uklopljen u njenu organizacijsku i komandnu strukturu. Najvažnije je u svemu tome da HVO i vojska Republike Hrvatske djeluju u pravcu realizacije jedinstvenog cilja - osvajanja teritorije Bosne i Hercegovine.²³⁷⁾

Jedinice regularne Hrvatske vojske i ustaškog dijela HVO su u dolini Rame i Neretve, te u srednjoj Bosni, izvršile i vrše brojne zločine nad bošnjačkim civilnim stanovništvom (masovna ubistva, nasilna raseljavanja, nezakonita hapšenja, odvođenja i mučenja civila u koncentracionim logorima i zatvorima, uništavanje

236) »Bosna«, br. 1, 11. februar 1994., str.23.

237) Isto. »HVO i HV (Hrvatska vojska-prim. autora) su jedna vojska sa jedinstvenim političkim ciljem i tu nema organizatorske podjele«, ocjenjuje jedan iskusni oficir Armije Bosne i Hercegovine. »Oni imaju isti cilj-odvajanje teritorije od Bosne i Hercegovine. Politički centri moći u Hrvatskoj u političko - strategijskom smislu vode operacije u Bosni i Hercegovini i Hrvatska tu ne pravi razliku«. Sva dugoročna planiranja i analize se vrše u Zagrebu, jer HVO nedostaju kadrovi za to. Jedinice Hrvatske vojske se, po dolasku u Bosnu i Hercegovinu, stavljaju pod komandu lokalnog HVO-a, te se na taj način stvara jedinstven sistem hijerarhije. Naime, HVO prima naređenja od Glavnog stožera Hrvatske vojske u Zagrebu i šalje mu izvještaje o stanju na terenu, dok mu naknadna ovlaštenja omogućavaju da sa pristiglim jedinicama Hrvatske vojske postupa kao sa svojim (Isto).

gradova, sela, vjerskih objekata i dr.). To je dio smišljene i sistematski vođene politike genocida koju pripadnici Hrvatske vojske i HVO organizirano čine u pomenutim krajevima.

V

POZADINSKO OSIGURANJE AGRESORSKIH KOMANDI, JEDINICA I USTANOVA

Srpsko-crnogorska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu imala je snažnu i presudnu logističku podršku tzv. Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore. Logistička podrška oružanih snaga SFRJ i kasnije tzv. Jugoslavije bila je strogo centralizirana i odvijala se preko organa pozadinskog osiguranja u komandama vojnih oblasti, te pozadinskih baza sa njihovom mrežom skladišta.

Pozadinske baze su formacijski pripadale SSNO. Na taj način su sve pozadinske baze, koje su bile locirane na teritoriji Bosne i Hercegovine (744., 933., 904. i 530.), sa mrežom svojih skladišta, koja su bila razmještena na više od 30 mjesta, preko SSNO snabdijevane iz Srbije, tj. iz pozadinskih baza i društvenih preduzeća te Republike.¹⁾

Uporedo sa borbenim povezivanjem, organizirano je i logističko uvezivanje komandi i jedinica JNA sa srpskim paradržavnim tvorevinama i oružanim formacijama. Tako je 1991. u Bosanski Petrovac predislocirana 530. pozadinska baza iz 5. vojne oblasti. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu je 20. decembra 1991. donio odluku, (str. pov. 683-165) o preduzimanju mjera da

---

1) M. Kreso, Činjenice koje ukazuju na agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Savezne Republike Jugoslavije i njenih pomagača (rukopis), Sarajevo, 1993., str. 17-18. Od kapaciteta 993. pozadinske baze i Vojno-medicinskog centra Banja Luka, u prvoj polovini aprila 1992., formirana je privremena pozadinska jedinica za pozadinsko osiguranje TG - 11 (AIIZ, 2-121, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2051, 07.04.1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine).

se, »zbog preopterećenosti 993. pozadinske baze - Banja Luka i problema koji mogu nastati u vezi s tim«, na 530. pozadinsku bazu šemom pozadinskog osiguranja osloni i paradržavni štab teritorijalne odbrane tzv. »srpske autonomne oblasti - krajina«. U skladu s tom odlukom SSNO je 7. aprila 1992. donio odluku o formiranju pozadinskih baza TO tzv. »Republike Srpska Krajina«. S tim u vezi, pomoćnik Saveznog sekretara za pozadinu generalpotpukovnik mr Vladan Šljivić je tog dana komandama 1. i 2. vojne oblasti i paradržavnom glavnom štabu teritorijalne odbrane tzv. »Republike Srpska Krajina« u Kninu, u skladu sa čl. 45. »Privremenog pravilnika o nadležnostima organizacijskih jedinica SSNO«, izdao naredenje o pozadinskom osiguranju svih jedinica i ustanova na teritoriji tzv. »Republike Srpska Krajina«.

Pozadinsko osiguranje svih jedinica i ustanova koje su locirane na teritoriji tzv. »Republike Srpska Krajina« i pripreme za njihovu predislukaciju u nove rejone razmještanja trebalo je izvršiti »sopstvenim snagama i sredstvima, uz maksimalno angažiranje organa pozadine, komandi vojnih oblasti i pozadinskih baza«. Za rješavanje problema koje komande vojne oblasti nisu u mogućnosti da riješe vlastitim snagama i sredstvima, trebalo se obratiti nadležnoj upravi Sektora pozadine SSNO. Formiranje pozadinske baze paradržavnog »glavnog štaba teritorijalne odbrane« tzv. »Republike Srpska Krajina« i zonskih baza i njihovu popunu sa materijalnim sredstvima po formaciji, trebalo je, na osnovu njihovog zahtjeva, izvršiti iz rezervi vojnih oblasti putem pozadinskih baza. Pri tome je u tu aktivnost trebalo »maksimalno uključiti pozadinske organe korpusa u zoni njihove odgovornosti i Pob (pozadinskih baza - prim. autora) VO (vojnih oblasti - prim. autora)«. Svi troškovi pripreme jedinica i predislukacije »padaju na teret godišnjeg plana finansiranja jedinica«. Oslanjanjem jedinica teritorijalne odbrane na pozadinske baze vojnih oblasti preduzeto je osiguranje pokrivanja potreba za finansijskim osiguravanjem jedinica teritorijalne odbrane na teritoriji tzv. »Republike Srpska Krajina«. ²⁾

2) AIIZ, 2-163, Pomoćnik Saveznog sekretara za narodnu odbranu za pozadinu, Str. pov. br. 683-165, 20.12.1991. - 1. Vojnoj oblasti i drugi-

Komandant 2. vojne oblasti, generalpukovnik Milutin Kukanjac je 8. aprila 1992. upoznao komande 5., 9. i 10. korpusa, kao i 530. i 993. pozadinsku bazu s navedenim naredenjem SSNO i izdao uputstva u vezi sa realizacijom postavljenih zadataka. S tim u vezi, on je, između ostalog, naredio da formiranje pozadinske baze paradržavnog »glavnog štaba teritorijalne odbrane« tzv. »Republike Srpska Krajina« i pozadinskih baza operativnih zona i njihovu popunu sa materijalnim sredstvima treba izvršiti iz rezervi 2. vojne oblasti preko njene pozadinske baze, a prema zahtjevu paradržavnog »glavnog štaba teritorijalne odbrane« tzv. »Republike Srpska Krajina«. U cilju oslanjanja jedinica i štabova teritorijalne odbrane tzv. »Republike Srpska Krajina« Komanda 2. vojne oblasti je sačinila i dopunu šeme pozadinskog osiguranja. ³⁾

Ispomoć u organiziranju pozadinskih baza teritorijalne odbrane tzv. »Republike Srpska Krajina« vršena je od strane Operativne uprave SSNO. Vršilac dužnosti načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ generalpukovnik Života Panić sa ekipom SSNO i teritorijalnom odbranom tzv. »Republike Srpska Krajina« je 15. aprila 1992. obišao teritorijalnu odbranu tzv. »Republike Srpska Krajina«. Na osnovu tog obilaska i postavljenih zadataka na realizaciji pozadinskih baza »teritorijalne odbrane i milicije« tzv. »Republike Srpska Krajina« formirana je radna grupa Sektora za pozadinu SSNO, od pet članova, sa zadatkom da, u saradnji sa komandama 12., 5., 10. i 9. korpusa, kao i 405., 530., 993. i 793. pozadinske baze, osiguraju organizacijsko-formacijsko konstituiranje pozadinskih baza, raspoređivanje kadra po formacijskim postavljenjima, regrutiranje potencijalnih obveznika milicije i ratnih jedinica koje ostaju na teritoriji. ⁴⁾

ma; Isto, 2-164, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Operativna uprava pozadine, Str. pov. br. 8-20, 07.04.1992. - komandama 1. i 2. Vojne oblasti i tzv. »glavnom štabu teritorijalne odbrane« samozvane »Republike Srpske Krajine« u Kninu.

3) AIIZ, 2-165, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 31/103 - 30, 08.04.1992. - Komandi 5. korpusa i drugima.

4) AIIZ, 2-167, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Operativna uprava za pozadinu, Str. pov. br. 172-11, 17.04.1992. - komandama 1. i 2. vojne oblasti i drugima.

Mnoge regularne i »dobrovoljačke« jedinice JNA sa materijalno-tehničkim sredstvima iz tzv. Jugoslavije /Srbija i Crna Gora/ su dislocirane na teritoriju Bosne i Hercegovine, gdje su prepočinjene već ranije raspoređenim korpusima, radi izvođenja agresije, vršenja genocida i drugih zločina nad civilnim stanovništvom. Raspoloživa, prije svega, zaplijenjena dokumentacija vojne provencijencije o tome pruža značajne podatke. Tako se u toku marta 1992. u okviru 5. korpusa već nalazio 2. bataljon 46. pješadijske brigade iz sastava 51. patrizanske divizije iz Čačka. U rejonu Zvornik-Kalesija razmještena je 336. motorizirana brigada, koja je bila u sastavu 17. korpusa. U rejonu sela Čelopek - Bogotovo Selo - Donja Trnava i sela Ugljevik razmještena je 22. partizanska brigada. Garnizon Bijeljina je 2. aprila iz sastava 336. motorizirane brigade /Zvornik/ ojačan sa tri tenka M - 84, 1 TZ i dva oklopna transportera M-60, a nakon »očiglednog proširenja međunacionalnog sukoba« izvršeno je ojačanje sa još 3 tenka i 3 oklopna transportera i jednog kamiona sa vojnicima. Iz rejona Kuzmina je, na osnovu naredbe Generalštaba Oružanih snaga SFRJ (str. pov. br. 629-1 od 04. aprila 1992.), u rejonu Bijeljine /kod sela Janja/ 05. aprila iz 1. vojne oblasti (tj. iz Srbije) stigao 2. oklopni bataljon 453. motorizirane brigade. Bataljon je prepočinjen 17. korpusu i »u gotovosti za izvršenje namenskih zadataka«. Istog dana je 2. haubički artiljerijski divizion 122 mm 5. mješovitog artiljerijskog puka 5. korpusa posjeo položaje u rejonu Novo Selo kod Kupresa. U Bosanskom Petrovcu /u selu Smoljani/ izvršena je mobilizacija jednog motoriziranog bataljona, koji je 05. aprila imao oko šesto ljudi. Obavještavajući Komandu 2. vojne oblasti o mobilizaciji tog bataljona, Komanda 9. korpusa je molila komandanta 2. vojne oblasti da izda naređenje 530. pozadinskoj bazi da tu jedinicu »preuzme na kompletno pozadinsko obezbjeđenje i da im obezbjedi hranu i prostirku«. U garnizonu Bijeljina 8. aprila 1992. su »po planu« stigla dva motorizirana i jedan oklopni bataljon iz jedinica 1. vojne oblasti (Srbija). Iz Srbije je 9. aprila 1992. »uspješno izvršen prihvata i upućivanje u rejone razmeštanja jedinica 1. VO (vojne oblasti - prim. autora) koje su upućene u sastav 17. K« (korpusa - prim. autora). Tenkowska brigada iz Bi-

jeljine se u toku noći 13. aprila prebacila na lokaciju Zvornik - Vlasenica.⁵⁾

Snabdijevanje i osiguranje artiklima hrane, goriva, naoružanja, municije, motornih vozila i drugih materijalno-tehničkih sredstava za komande, jedinice i ustanove 2. vojne oblasti, kao i za srpske »dobrovoljce«, vršeno je, u organizaciji Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, tj. iz Srbije i Crne Gore i tzv. »krajine«. Brojni dokumenti to potvrđuju.

Od dobavljača iz Srbije je u intendantsko skladište 744. pozadinske baze 2. aprila 1992. pored ostalog, primljeno 19 tona mesnog nareska iz Bosanskih Karlovaca i 5 tona masti iz DP »Banat« iz Kikinde.⁶⁾ Istog dana u kasarnu »Igmanski marš«

5) AIIZ, 2-84, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni centar, Str. pov. br. 10/36-1905, 01.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-85, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2000, 05.04.1992., Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-88, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1940, 02.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Isto, 2-91, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2082, 08.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar, i drugima; Isto, 2-92, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-2704, 09.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugi; Isto, 2-125, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2148, 11.04.1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine. Isto, 2-145, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 09/997-20, 07.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar i drugi; Isto, 2-161, Komanda 9. korpusa-pozadina, Str. pov. br. 12-112, 05.04.1992. - Komandi 2. Vojne oblasti-pozadina; Isto, 2-179, Komanda 1. Vojne oblasti, broj 1614-503 - Komandi 2. Vojne oblasti; Isto, 2-180, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. pov. br. 10/36-1987, 05.04.1992. - Generalštabu Oružanih snaga SFRJ-Operativni centar; Bilten Ministarstva za narodnu odbranu Republike Bosne i Hercegovine o aktuelnim zbivanjima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Bilten MNO), br. 9, 13. april 1992.

6) AIIZ, 2-116, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-1941, 02.04.1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine.

Istog dana je u intendantsko skladište 530. pozadinske baze primljeno 5 tona konzervi za pse (AIIZ, 2-123, Komanda 2. Vojne oblasti, Str. pov. br. 10/36-2105, 09.04.1992. - Operativnom centru Generalštaba Oružanih snaga SFRJ-za Sektor pozadine). Dan ranije, tj. 1. aprila 1992. u intendantsko skladište 993. pozadinske baze primljeno je, pored ostalog, i